

Od praveku po novodobé národy

Vo 4. storočí pred n. l. vstúpili z prítmia pravekých dejín Kelti ako prvé menom známe etnikum na území dnešného Slovenska. Už dávno predtým, a to zhruba od druhej polovice 6. tisícročia, možno v stredoeurópskom priestore sledovať nepreručité osídlenie, ktoré súviselo s počiatkami rímskej kultúry. Prví poľnohospodárski kolonisti, ktorí v polovici 6. tisícročia prenikli z juhovýchodu do vnútra Európy, sa zároveň považujú za prvých Indoeurópanov.

Kontinuitné osídlenie územia Slovenska Indoeurópanmi neznamená pritom vždy prítomnosť totožného obyvateľstva zotravájúceho na mieste a rozvíjajúceho svoju materiálnu a duchovnú kultúru vrátane jazyka. Kontinuita mohla jestvovať aj vtedy, keď sa jedno obyvateľstvo odsahovalo alebo vyhynulo či bolo vyhubené a na jeho miesto sa pristahovala iná populácia s odlišnými kultúrnymi znakmi. Konkrétnym svedectvom toho je viaceré pravekých kultúr na území Slovenska. V chronologickom sledu je to predovšetkým ľud kultúry s lineárnou keramikou v neolite (mladšej kamennej dobe). Kultúra šníurovej keramiky a ľudu zvoncovitých pohárov v eneolite (neskorej kamennej dobe) zasiahla Slovensko len okrajovo, takže dominantné postavenie mala vtedy lengyelská kultúra v okolí Nitry, polgárska kultúra v povodí Tisy a Bodrogu a bádenská kultúra, ktorá zasahovala na územie neskoršieho Turca, Liptova a Spiša. V staršej bronzovej dobe sa rozvinula otomanská kultúra s výraznými mykénskymi vplyvmi. Na juhovýchodnom Slovensku sa vtedy rozvíjala únětická a potom maďarská kultúra. V strednej a neskorej bronzovej dobe tieto kultúry vystriedala karpatská mohylová kultúra s viacerými variantmi a pokračovániami, keď sa výrazne prejavila aj lužická kultúra s typickým žiarovým pochovávaním, ktorá v staršej železnej (halštatskej) dobe vyvŕcholila vznikom kultúry ľudu popolnicových polí.

Za súčasného stavu bádania nemožno zatiaľ uspokojivo objasniť mnohé otázky pravekého vývoja Slovenska. Ide najmä o početnosť jeho osídlenia, obsah hmotnej a duchovnej náplne kultúrnych komplexov príslušných pravekých populácií či vzájomný vztah medzi jednotlivými kultúrami a ich odnožami. Už praveký vývoj však naznačuje, že v kultúrnej orientácii územných častí Slovenska sa prejavovala istá dvojkoľajnosť, ktorá nepochybne vyplýva z prirodnych daností Slovenska.

Spomíname to preto, lebo prvky divergencie najmä medzi juhovýchodom a východom Slovenska možno pozorovať aj v ďalšom vývoji vlastne až podnes.

Aj vďaka písomným prameňom máme pomerne najviac informácií o Keltoch, ktorí prvýkrát prenikli do Karpatskej kotliny okolo roku 400 pred n. l. a potom neskôr vo viacerých kolonizačných vlnách. Keltské osady sa koncentrovali v ohybe Dunaja, v povodí dolných tokov Ipeľa, Hronu, Žitavy a Nitry. Pôvodné obyvateľstvo na tomto území sa do-

ne pod vedením kráľa Burebistu. Podmanili si keltské obyvateľstvo, čoho dokladom sú zmiešané keltsko-dácke osady v povodí Nitry a Hrona. Centrom tohto územia bola pravdepodobne Nitra. Dákovi porazili keltské kmene Bójov a Tauriskov a pri týchto bojoch zničili asi aj bratislavské oppidum.

Tesne pred prelomom letopočtu germánske kmene Markomanov a Kvádov pod vedením náčelníka Marobuda po rozvrátení keltskej ríše *Boiohemum* s centrom v Čechách prenikli aj na územie Slovenska. V tomto období postupovali od juhu rímske vojská, ktoré na území dnešného Rakúska zriadili provinciu *Noricum* a dnešného západného Maďarska provinciu *Panóniu*. Roku 6 pred n. l. rímske legie prekročili Dunaj a prvý raz vstúpili na územie Slovenska, aby zaútočili proti Mařobudovi.

Na prelome letopočtu sa územie Slovenska stalo pomedzím dvoch kultúrne rozdielnych svetov: civilizovanej Rímskej ríše a tzv. barbarského sveta. Osídlenie územia Slovenska v rímskej dobe (1. – 4. storočie n. l.) sa kultúrne a etnicke rozčlenilo na 4 svojrázne oblasti:

– juhovýchodné Slovensko s prevažne germánskym osídlením,

– povodie Dunaja s rímskym osídlením,

– severné a stredné Slovensko, kde sa usídlili zvyšky keltských Kotínov, ktorí v symbolize s pôvodnou populáciou boli nositelia púchovskej kultúry,

– východné Slovensko s pretrvávajúcim keltsko-dáckym osídlením, neskôr asimilovaným germánskou (vandalskou) vlnou, kde sa na konci rímskej doby infiltrovalo slovanské obyvateľstvo.

KELTSKÁ MINCA A NÁPISEM BIATEC
A SÚČASNÝ SLOVENSKÝ PÁTKORUNÁK
S ROVNAKÝM MOTÍVOM

stalo pod keltskú nadvládu. Zvyšky obyvateľstva pôvodnej lužickej kultúry žili v údoliach a horských oblastiach severného Slovenska, kde vytvorili samostatnú púchovskú kultúru, ktorá pretrvala až do zmeny letopočtu. Jej príslušníci si budovali opevnené hradiská na vyvýšených miestach, ako na to poukazujú náleziská v Liptovskej Mare a na nedalekom Havránsku. V 2. storočí pred n. l. dosiahlo keltské osídlenie na Slovensku najväčší rozsah. Vznikli veľké strediská správneho a výrobcovo-obchodného charakteru – oppidá. Najvýznamnejšie bolo na území Bratislavu. Kelti z kmeňa Bójov v 1. storočí pred n. l. razili mince, z ktorých sa najčastejšie vyskytuje nápis či meno Biatec. Okrem toho poznáme ďalších 14 pomenovaní pravdepodobne keltských vládcov. Ktoré z nich patria skutočným panovníkom, však presne nievime a ani sa ani nikdy nedozvieme.

V poslednom polstoročí pred n. l. prenikli na územie stredného Slovenska dácke kme-

V germánskom osídlení juhovýchodného Slovenska prevládal kmeň Kvádov. S nimi a ich náčelníkom Vanniom súvisí vznik prvého štátneho útvaru na území Slovenska, ktorý Rimania nazvali Vanniovovo kráľovstvo (*regnum Vannianum*). V rokoch 21 – 50 bolo formálne samostatným politickým útvarom, no v skutočnosti vzniklo z vôle Rimianov s cieľom vytvoriť živú germánsku bariéru proti ďalším germánskym kmeňom tlačiacim sa do strednej Európy zo severozápadu.

Etnické zloženie obyvateľov Slovenska v rímskej dobe bolo veľmi pestré. Popri Kvádoch tu žili, resp. sem prenikli germánski Markomani, Lugovia a Hermundurovia, v údoliach stredného Slovenska to boli keltskí Kotíni a ilýrski Osovia, na východe zasa najmä sarmatský kmeň Jazygov. V rokoch 166 – 180 sa aj územie Slovenska stalo dejiskom vojen, ktoré sa označujú menom sarmatské, germánsko-sarmatské či markomanské. Kon-

krétnym svedectvom týchto udalostí je aj rímsky nápis na trenčianskej skale z prelomu rokov 179/180.

Obdobie stahovania národov predstavuje výnimcočnú kapitolu nielen v dejinách Slovenska, ale aj celého kontinentu. Dynamické zmeny vyvolané nevýdaným putovaním kočovných, ale aj dovtedy usadlých polnohospodárskych populácií dokázali takmer zo dňa na deň diametrálnie meniť etnický a sídliskový charakter Európy. Retazenie etnických pohybov sa azda najvýraznejšie prejavilo práve v strednej Európe, ktorá sa stala javiskom bojových konfliktov a nivočenia starovekej civilizácie na prahu rodiaaceho sa stredoveku. Aspoň stručne sa žiada v tejto súvislosti spomenúť, že Slovania pri príhode na Slovensko prekryli neskorú fázu púchovskej kultúry i zvyšky germánskeho obyvateľstva, ktoré tu zostało po odchode Germánov na západ. Huni v prvej polovici 5. storočia ohrozovali celú Európu. Sídla mali v strede Dunajskej kotliny a na územie dnešného Slovenska priamo nezasahovali. V polovici 6. storočia ich vystriedali Avari, ktorí sa po porážke Gepidov usadili v centrálnej časti Dunajskej kotliny. Umožnila im to aj skutočnosť, že Longobardi roku 568 opustili Panóniu a odišli do severnej Itálie. Avari sa so Slovanmi dostali do styku na južnom a juhozápadnom Slovensku a podmanili si ich. Slovania sa proti ich nadvláde vzbúrili a pod vedením franského kupca Sama vytvorili v rokoch 623 – 658 nadkmenevý útvar, známy ako Samova riša, ktorý si ubránil nezávislosť nielen voči Avarom, ale aj voči Franskej riši v bitke pri Vogastisburgu roku 631. Teritórium Slovenska tvorilo podstatnú časť jadra Samovej riše.

Podoby súžitia

Po roku 670 je evidentná istá kultúrna a etnická symbióza Slovanov a Avarov, rozdielnych mentalítou i spôsobom života. Etnické miešanie sa uskutočňovalo najmä na pomedzí. Slovanská spoločnosť si pritom dokázala uchovať isté autonómne postavenie v tesnom dotyku s avarským kaganátom. Avarske susedstvo a pokračujúce súžitie (už súveký kronikár Fredegar uviedol, že Avari cez zimné mesiace spávali so slovanskými ženami) spôsobovali rýchlejší priebeh poslovančovania Avarov v priamom kontakte so Slovanmi. Staré centrá moći stratili svoje postavenie a už na prelome 8. – 9. storočia vzniklo nové centrum hospodárskej a kultúrno-politickej moci v okolí rieky Nitry, podľa ktorej dostalo pomenovanie formujúce sa hradske mesto a Nitrianske kniežatstvo. Na jeho čele stalo viacero kniežat, po mene však poznáme iba Pribinu, ktorý tu vládol asi od roku 825 do roku 833, keď ho vyhnal Mojmir, knieža susedného Moravského kniežatstva. V zjednotenom štátom útvaru, známom pod názvom Veľká Morava, malo Nitrianske kniežatstvo istú autonómiu, čo sa prejavilo v tom, že bolo samostatne spravované ako údel v mojmírovej dynastii.

Vdaka vierožvestom Cyrilovi a Metodovi sa staroslovienčina stala nielen liturgickým, ale

aj literárnym jazykom. Dostala sa tak na jednu úroveň s dobovými jazykmi Európy a sveta: hebrejčinou, gréčtinou a latinčinou. Obsadením Potisia starými Maďarmi roku 896 sa spestril etnický obraz Dunajskej kotliny, kedy sa slovanské obyvateľstvo rovinatnej časti Veľkej Moravy dostalo do závislosti od staromadarískych náčelníkov a ich družín. Postavenie autochtónneho slovanského obyvateľstva bolo stažené aj preto, lebo príslušníci jeho vládnucej špičky na konci velkomoravskej doby bud zahynuli v bojoch, alebo sa prispôsobili novým dobyvatelom. Niektorí azda ušli do severnejších oblastí Slovenska, respektívne podľa údajov neskorších kronikárov aj do cudziny.

Pohľad na bulharsko-velkomoravské i bulharsko-staromadaríské vzťahy koncom 9. storočia ukazuje, že panstvo Bulharov nesiahalo na západ od Tisy, a preto sa ani Bulhari nepodielali na kríze a rozpade velkomoravského štátu. Ani súveké správy o spustošení celej Veľkej Moravy starými Maďarmi nie sú

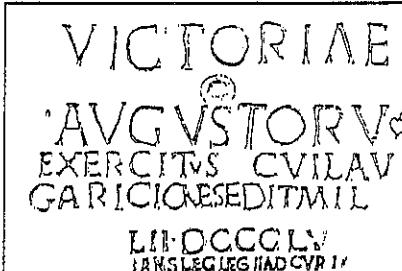
slav Chrabrý. Až po jeho vytlačení okolo roku 1018 možno hovoriť o definitívnej príslušnosti Slovenska k Uhorskému kráľovstvu. Uhorsko bolo jediným z tzv. národných štátov vzniknutých na prelome tisícročí v stredovýchodnej Európe, v ktorom početne významnú zložku (a vlastne väčšinu) tvorili Nemadari. Zaiste nie náhodou sa preto aj v knihe mrvných ponaučení pre královiča Imricha – jej autorstvo sa pripisuje kráľovi Štefanovi I. – zdôrazňuje potrebu znášanlivosti k ľuďom iného jazyka, lebo kráľovstvo jediného jazyka a jediného mruvu je slabé a krehké.

Straty a nárasty

Na začiatku 13. storočia žilo na Slovensku podľa odhadov asi štvrt milióna obyvateľov v asi 1 500 sídliskach. Obyvateľstvo Slovenska neutrpelo za tatárskeho (mongolského) vpádu v rokoch 1241 – 1242 také veľké straty ako madarské obyvateľstvo v centrálnych častiach Uhorska, kde napr. na území medzi Dunajom a Tisou zahynula údajne až polovica obyvateľstva. V hornatých častiach Slovenska Tatári spôsobili zväčša iba materiálne škody, lebo ked sa obyvateľstvo dozvedelo o ich postupe, ušlo a zachránilo si nielen život, ale aj hnuteľný majetok. Populačné prebytky na území Slovenska neboli teda veľmi narušené a dali sa využiť pri jeho ďalšom osídľovaní či zahustovaní.

Územie dnešného Slovenska ako celok tvorilo v rámci Uhorska koncom 13. storočia omnoho významnejšiu zložku než pred tatárskym vpádom, lebo počet obyvateľov Slovenska vzrástol asi o päťtinu. Zvýšenie počtu obyvateľov nebolo iba dôsledkom domáceho demografického vývoja. Po tatárskom vpáde prišiel na pozvanie uhorských kráľov do Uhorska, a teda aj na Slovensko väčší počet pristáhavalcov z cudziny. Najpodstatnejšiu zložku medzi nimi tvorili Nemci, no menší počet osadníkov sa pristáhal aj z Čiech a Moravy, z Malopolska a Haliče. Vzhľadom na svoju rozptylenosť sa pomerne skoro asimilovali, kým Nemci usídlení kompaktnejšie na juhozápadnom Slovensku, v banskej oblasti stredného Slovenska a na Spiši, si udržali svoju národnosť.

Na Slovensku koncom 14. storočia bolo asi 3 000 dedín a okolo 100 lokalít mestského charakteru, v ktorých žilo dovedna približne 400 – 450-tisíc obyvateľov. Sprivedomým javom osídľovania a dosídľovania v 14. storočí bol postupný populačný rast domáceho slovenského obyvateľstva, ale aj príchod ďalších nemeckých kolonistov, v menšej miere Valachov. Celkovo vzniklo niekoľko stovnových dedín a osád založených na domácom a zákupnom práve. Vznikli aj nové mestá, z ktorých však len malá časť tvorila úplne nové osídlenie. Vo vidieckom osídlení nadobudlo na význame zákupné (emfyteutické alebo nemecké) právo. Jeho hlavnou črtou bola dedičnosť pôdy (gruntov) a zavedenie funkcie dedičného richtára – škultéta. Na tomto práve sa zakladali nové obce na klcoviskách, čoho dokladom sú názvy Lehota či Poruba. Nový typ osídlenia v horských ob-

RÍMSKY NÁPIŠ NA TRENCIANSKEJ SKALE

presné. Týkajú sa zväčša územia dnešného južného Slovenska.

Základnú zložku osídlenia na Slovensku v 9. storočí tvorili Slovania, ktorí seba označovali etnonymom Slovieni či Sloveni. Názvy osád Moravanov (napr. Moravce i Moravany) ukazujú, že išlo o úzku vrstvu obyvateľstva. Ojedinele tu žili aj populácie z Bavorška (napr. osada Nemčiany). Tendencie hľadať na Slovensku zvyšky Avarov sú nereálne, lebo ak aj nejakí slavizovaní Avari ostali po roku 800 na Slovensku, nemožno o nich hovoriť ako o samostatnej etnickej skupine.

Po rozpade Veľkej Moravy začiatkom 10. storočia sa na Slovensku vytvorili nové pomerky. Juhozápadné Slovensko si postupne už do polovice 10. storočia podmanili starí Maďari, ktorí tu, ako aj v ostatných odľahlých pohraničných oblastiach začali budovať sieť strážnych osád. Dokladom toho sú dodnes zachované názvy typu Uhorská Ves či Uhorské, ale aj Sekule, Pečenice, Pečenády či Plaveč podľa Sikulov, Pečenehov, Plavcov a iných kočovných kmeňov, ktorí prišli do Karpatkej kotliny spolu s Maďarmi. Okrem nich sa tu v prvých storočiach uhorského štátu vo viacerých kolonizačných vlnách usadili najmä Nemci a v menšom počte i pristáhavalci románskeho pôvodu (obec Spišské Vlachy). V prvých dvoch desaťročiach 11. storočia významnú časť západného územia Slovenska až po Dunaj obsadil polský panovník Boleslav Chrabrý. Až po jeho vytlačení okolo roku 1018 možno hovoriť o definitívnej príslušnosti Slovenska k Uhorskému kráľovstvu. Uhorsko bolo jediným z tzv. národných štátov vzniknutých na prelome tisícročí v stredovýchodnej Európe, v ktorom početne významnú zložku (a vlastne väčšinu) tvorili Nemadari. Zaiste nie náhodou sa preto aj v knihe mrvných ponaučení pre královiča Imricha – jej autorstvo sa pripisuje kráľovi Štefanovi I. – zdôrazňuje potrebu znášanlivosti k ľuďom iného jazyka, lebo kráľovstvo jediného jazyka a jediného mruvu je slabé a krehké.

lastiach Slovenska v 14. a 15. storočí vytvárali aj valašskí osadníci. Pôvodne išlo o pastierov z Valašska a zo Sedmohradska, neskôr o obyvateľstvo prevažne rusínskeho, ukrajinského a čiastočne aj poľského pôvodu. Starší i súčasní medievalisti a historicí demografi sa zhodujú v konštatovaní, že počet obyvateľov stredovekého Uhorska, a teda ani Slovenska sa nedá presne určiť. Dôvodom je nedostatok relevantných dobových prameňov. Vlastne jediným, relativne však obsažným dokumentom je daňový súpis stolíc z rokov 1494 a 1495, ktorý sa sice nezachoval v úplnosti, no spolu so zohľadnením iných dokumentov faktorov poskytuje dobrú bázu na demografickú rekonštrukciu Uhorska na konci stredoveku.

Stredoveká minisociografia

Súpis z demografického hľadiska naposledy podrobil analýze maďarský medievalista András Kubínyi. Z jeho odhadov vyplýva, že Uhorsko na konci 15. storočia malo približne 3 milióny obyvateľov (v rozpätí od minimálne 2 911 190 do 3 307 225), a to v rámci 74 administratívno-správnych útvarov (šlachtických stolíc či regiónov výsadných etník) vrátane Sedmohradská (10 stolíc a oblastí) a Chorvátska (4 stolice). Odhady iných maďarských historikov sa pohybovali od 2,2 až do 4 miliónov obyvateľov. Možno uviesť aj odhad ďalšieho maďarského historika, P. Kulcsára, podľa ktorého v Uhorsku (bez Chorvátska) na konci stredoveku žilo približne 3,4 milióna ľudí, a to okolo 3,2 milióna sedlakov a želialov, 100 000 pripadal na slobod-

né královské mestá, 30 000 na duchovenstvo
a 40 000 na šľachtu.

Pre 19 stolič, ktororé sa v plnom rozsahu či časťočne nachádzali na území dnešného Slovenska, má (zaokrúhlená) veľkosť rozlohy a odhad počtu obyvateľov (minimálny a maximálny) koncom 15. storočia číselné hodnoty uvedené v tabuľke pod mapou.

Mechanické sčítanie obidvoch odhadov ukaže, že v príslušných 19 stoliciach ide o minimálne 513 290 a maximálne 583 285 obyvateľov (v zaokruhlenom matematickom priemere 550 000). Tieto hodnoty však neznamenajú automaticky odhad počtu obyvateľov Slovenska koncom 15. storočia, lebo 9 stolíc (Abovská, Gemerská, Hontianska, Komárňanská, Novohradská, Ostrihomská, Turnianska, Užská a Zemplínska) sa väčšou či menšou časťou rozprestierali aj na území dnešného Maďarska či dnešnej Ukrajiny. Do územia Slovenska sice malými výbežkami zasahovali dve stolice – Mošonská a Rábska, ale ich podiel bol minimálny a takmer zanedbateľný, takže nie sú zahrnuté do uvedeného prehľadu. Po zohľadnení týchto okolností možno počet obyvateľov Slovenska na konci 15. storočia odhadnúť na zhruba 500 000, čo koresponduje s dolnou hranicou odhadu slovenského medievalistu Richarda Marsinu, ktorý počet obyvateľov Slovenska na prelome 15. a 16. storočia odhaduje na 500 000 až 550 000. Maďarský historický geograf K. Kocsis, odvolávajúc sa na Kubinyho zistenia, odhaduje počet obyvateľov Slovenska k roku 1495 na 413 500, z toho 45 % Slovanov (Slovákov, Rusínov, Poliakov), 38 % Madarov a 17 % Ne-

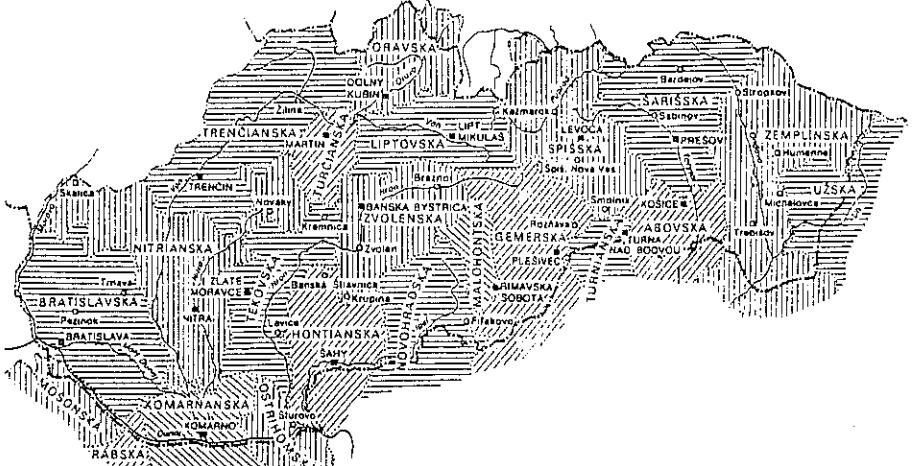
mcov. Jeho odhad etnického zloženia sa však neopiera o žiadne relevantné údaje a podceňuje najmä podiel Slovákov.

Moháčska porážka roku 1526 zasiahla do všetkých oblastí života spoločnosti v Uhorsku. Obsadzovanie južných krajov Turkami spôsobovalo veľké preskupovanie pôvodného obyvateľstva a vyvolalo zmeny aj v demografických a etnických pomeroch na Slovensku. Už v stredoveku tu žilo veľké množstvo šľachty, najmä nižšej. Od polovice 16. storočia jej počet narastol v dôsledku príchodu šľachtických rodín z južných oblastí Uhorska. Bohatá šľachta sa na Slovensku usadzovala prevažne na vidieku, stredná šľachta a zemianstvo sa usadzovali aj v mestách. Do miest prišlo aj veľa mešťanstva madarského pôvodu, usadili sa najmä v Bratislave, Trnave a v Košiciach. Na vidieku zohrávalo veľkú úlohu už spomínané osídlovanie na valašskom práve, jeho nositeľom bolo však už prevažne domáce slovenské obyvateľstvo, takže valašské už nebolo etnický, ale iba spôsobom zamestnania. Prirodzený prírastok obyvateľstva bol aj hlavným zdrojom kopaničarskeho osídlovania.

Ďalšie prírastky

Z pristahovalcov malo na vzrade obyvateľstva zásluhu niekoľko tisíc Chorvátov a Srbov, ktorí sa usídlili na území západného Slovenska. Okolo roku 1545 sem prišla aj skupina príslušníkov sekty novokrstencov, zvaných habáni. Boli zväčša nemeckej národnosti. Usadili sa v 12 obciach, kde žili v uzavretých spoločenstvách. Habáni nemali vplyv na národnostnú ani sociálnu štruktúru obyvateľstva, no priniesli nové remeselné postupy, čím ovplyvnili vývoj viacerých remesiel. Na konci 16. storočia bolo na území Slovenska asi 3 400 dedín a osád, 168 zemepanských miest a mestečiek, 11 slobodných kráľovských a 7 banských miest. Žilo tu okolo milióna obyvateľov.

Búrlivé 17. storočie šo stavovskými povstániami, s tureckými vpádmi a nerovnomerným hospodárskym vývojom nepriaznivo vplývali na rast počtu obyvateľstva a rozvoj osídlenia. Tieto negatívne faktory však nepôsobili naraz a ani rovnako intenzívne. Národnostné zloženie obyvateľstva sa v priebehu 17. storočia mierne zmenilo. Poklesol totiž prílev Madarov, ktorí utekali pred Turkami. V mestách zasa postupne klesal počet obyvateľov nemeckej národnosti v prospech Slovákov a Madarov. Podiel na tom mal najmä národnostný zákon z roku 1608, ktorý zaabezpečoval rovnoprávnosť Slovákov a Madarov s Nemcami v slobodných kráľovských a banských mestách, ako aj v mestečkách. Pod vplyvom stavovských povstaní sa na Slovensku miestami pomadarčila stoličná správa. Povstania posilňovali v šľachte na Slovensku ideológiu výsadného postavenia „uhorského národa“ – *natio Hungarica*. Napriek nadnárodnému stavovskému charakteru idea *natio Hungarica* postupne nadobudla madarský charakter a prispela k pomadarcovaniu dôvodov slovenskej šľachty.

Stolica	Rozloha	Min. počet obyvateľov	Max. počet obyvateľov
Abovská	2 759 km ²	36 630	41 625
Bratislavská	4 437 km ²	47 515	53 995
Gemerská	3 708 km ²	34 755	39 495
Hontianska	3 238 km ²	37 605	42 735
Komárňanská	2 598 km ²	19 195	21 810
Liptovská	2 231 km ²	7 430	8 445
Nitrianska	5 519 km ²	59 300	67 385
Novohradská	4 205 km ²	43 990	49 990
Oravská	946 km ²	2 660	3 025
Ostrihomská	1 166 km ²	14 075	15 995
Špišská	2 923 km ²	19 005	21 595
Šarišská	3 609 km ²	24 570	27 920
Tekovská	2 724 km ²	25 850	29 375
Trenčianska	4 051 km ²	31 915	36 265
Turčianska	1 122 km ²	8 390	9 535
Turnianska	657 km ²	8 380	9 525
Užská	3 230 km ²	22 515	25 585
Zemplínska	6 325 km ²	52 335	59 470
Zvolenská	2 728 km ²	17 175	19 515

Medzi multietnicitou a národným štátom

Po vytlačení Turkov a skončení stavovských povstaní sa konečne vytvorili predpoklady na konsolidáciu pomerov v Uhorsku. Skutočne, 18. storočie vstúpilo do dejín ako mierové a Habsburgovcom sa postupne darilo krajinu politicky stabilizovať a hospodársky konsolidovať natoliko, že jej civilizačný vzostup bol neprehliadnuteľný. Prejavilo sa to aj v prudkom populačnom raste. Zároveň sa v tomto storočí vďaka migračným pohybom zásadne zmenil etnický obraz Uhorska. Táto zmena sa týkala prevažne južných a centrálnych oblastí (dnešné Maďarsko, srbská Vojvodina, západné Rumunsko), ktoré ostali po vytlačení Turkov bud úplne vyludnené, alebo iba riedko obývané. Bolo ich treba znova osídliť, resp. doosídliť. Na rovinatú a úrodnú Dolnú zem tiahli počas 18. storočia rolníci z celého Uhorska – Slováci, Maďari, Rumuni, Rusíni, Chorváti, Nemci, ako aj kolonisti z cudziny – Nemci, Srbi, Rumuni.

Zasľúbená Dolná zem

V rámci tohto veľkého stahovania odišla z územia Slovenska časť Maďarov a Rusínov, ale hlavne Slovákov. Za necelé storočie sa vystahovalo na Dolnú zem viac ako 20 000 slovenských rodín. Odchody prebiehali najskôr živelne, rolníci doslova utekali, čoskoro ich však začali organizovať úrady a viacerí zemepáni. Hlavným motívom tohto masového stahovania do neznámeho, no vysnívaného sveta bol hlad rolníkov po úrodnnej pôde. Preč ich však tahala aj túžba uniknúť útlaku zo strany zemepána. Nádej rolníkov na dôstojnejší život ešte zvyšovali sluhy nových zemepánov priznatím náboženskej slobody. Preto nový domov na Dolnej zemi nachádzali spomedzi Slovákov vo veľkej väčšine evanjelici. Vďaka tejto obrovskej migračnej vlnie sa etnická štruktúra centrálneho a južného Uhorska úplne zmenila. Etniká z celej krajinu tu žili premiešane a vytvorili sa rôzne ostrovy a ostrovčeky nemadarského obyvateľstva. Pestrú etnickú mozaiku pretrvala na Dolnej zemi hlbocko do 20. storočia. V tzv. vlastnom Uhorsku (bez Sedmohradská, Chorvátska, Vojenskej hranice) žilo podľa tereziánskeho mestopisného slovníka z roku 1773 40 % Maďarov, 29 % Slovákov, 9 % Rumunov, 8 % Rusínov, 7 % Nemcov, 3 % Chorvátov. Závažné demografické a etnické zmeny sa však v 18. storočí odohrávali aj na území Slovenska. V rámci spomínaného veľkého stahovania sa posunula na juh takmer po celej svojej dĺžke aj slovensko-madarská etnická hranica. Časť slovenských kolonistov sa totiž natrvalo usadila v naddunajských oblastiach Komárňanskej a Ostrihomskej stolice. Ešte silnejší slovenský prienik do madarského etnického priestoru sa vytvoril v Novo-

hrade v oblasti Balážskych Ďarmôt. Zasahol hluboča za dnešnú štátu hranicu, až k Pešti.

Epizodické príchody

Etnický obraz Slovenska zaznamenal aj epizodické zmeny. Napríklad do Uhorska prichádzali vo vzýsenej miere tzv. grécki (balkánski) obchodníci. Išlo o pravoslávnych obyvateľov Osmanskej ríše, prevažne Macedóncov, Srbov, Grékov, Arménov, ktorí vynikali obchodníckou podnikavosťou. Na Slovensku sa usadili predovšetkým v Prešove, Košiciach, Lučenciach, Leviciach, Komárne. V posledne menovanom meste rozšírili staršiu kolóniu Srbov, ktorá mala výše 2 000 ľudí. Hoci sa Srbi v Komárne postupne asimilovali, zanechali po sebe nielen mená, ale aj kultúrne hodnoty. Dodnes ich dôstojne symbolizuje pravoslávny kostol. Od polovice 18. storočia prídila do Uhorska nová vlna nemeckých osídlencov z ríše. Územia Slovenska sa však dotkla iba v skromnej miere – menšie skupiny Nemcov sa vtedy usadili v Malých Karpatoch ako drevorubači, na Zamagurí a v oblasti Sládkovičova. Taktiež doznievalo doosídlovanie najsevernejších oblastí horného Šariša a Zemplína skupinami Rusínov a hornej Oravy Goralmi (Poliakmi). Na konci 18. storočia sa odhadoval počet Rómov (Cigánov) v Uhorsku na 68 000, z toho na Slovensku ich bolo asi 20 000. Žili hlavne v jeho južnejších oblastiach – v Bratislavskej, Nitrianskej, Hontianskej, Gemerskej, Šarišskej a Zemplínskej stolici. Keďže sa stávali sociálnym problémom, za panovania Márie Terézie pristúpili ústredné úrady k ich tzv. regulácii. Zakazovala kočovanie Rómov, mala sa zabezpečiť ich inkulturácia, pripútanie k poľnohospodárstvu alebo remeslám. Hoci táto politika trvala viac ako dve desaťročia, nesplnila očakávania, lebo veská väčšina Rómov ostala verná svojmu tradičnému, kočovnému spôsobu života.

Výsledky „demografickej revolúcii“

Oveľa väčší rozsah aj dosah ako predchádzajúce formy migrácie mal príliv židovského obyvateľstva. Práve on sa najvýraznejšie podpísal pod zmenu etnickej štruktúry Slovenska v 1. polovici 19. storočia. Storočie predtým odchádzali za pomocí významných zemepánov Židia z Moravy a zo Slezska najskôr na západné Slovensko. Rozšírili tu židovské komunity najmä v mestách (Skalica, Senica, Holíč, Šaštín, Hlohovec, Nové Mesto nad Váhom). Ich veľkú pristahovaleckú vlnu však zažilo Uhorsko, najmä Slovensko a Podkarpatská Rus, až po roku 1772, keď sa odohralo prvé delenie Poľska. Pripojením Haliče k habsburskej monarchii sa uvoľnili hranice

a uľahčilo sa im stahovanie. Ak v roku 1787 žilo na Slovensku asi 33 000 Židov, o 60 rokov ich tu bolo už trojnásobne viac.

V tomto období sa usadzovali hlavne na dedinách a v zemepanských mestečkách severných a východných stolíc Uhorska. Ich počet dynamicky narastal najmä v Šariši, Zemplíne, Above, Liptove, v Trenčianskej, Nitrianskej stolici, menej na Spiši. Vôbec nežili alebo len v skromnom počte žili v južnejších stolicach (napr. vo Zvolenskej, v Gemerskej, Hontianskej, Novohradskej) a mali zakázané usádzať sa v banských mestách. Zamestnávali sa prevažne ako nájomcovia zemepanských krčiem, páleníci, pivovarov, ako drobní obchodníci, finanční priekupníci. Z remesiel sa venovali najmä obuvníctvu, zlatníctvu, mäsiarstvu, sklenárstvu. Ich diskriminačné postavenie sa výrazne zmiernilo za panovania Jozefa II., ktorý im priznal viaceré práva. Napr. nemuseli nosiť zvláštne označenie na odevi, smeli študovať na univerzitách a kresťanských školách, vykonávať živnosti a pod. Zároveň im nariadil používať priezviská, zrušil rabínske súdne právomoci, zakázal vyhotovovanie verejných listín v jidiš a hebrejčine a podobne. K priznaniu občianskych práv Židom došlo roku 1848, k ich úplnému náboženskému zrovnoprávneniu až roku 1895. Vďaka týmto zmenám sa Židia plnšie integrovali do väčšinovej spoločnosti.

Počas „demografickej revolúcii“ v 18. storočí počet obyvateľov Slovenska stúpol zhruba dvojnásobne: ak na jeho začiatku tu žil jeden milión ľudí, na konci tohto storočia takmer dva milióny. Vďaka prvému sčítaniu obyvateľstva, ktoré nariadil Jozef II., vieme, že to bolo presne 1 953 000 ľudí. Z toho Slováci predstavovali okolo 80 %. Počas 1. polovice 19. storočia sa však rast obyvateľstva na Slovensku prudko spomalil. Stúpol tu iba o 16 % (na 2 308 400 ľudí), pričom v celom Uhorsku až o 42 %. Spôsobil to rad faktorov: viaceré cholerové epidémie (najmä v roku 1831, kedy v Uhorsku zomrelo viac ako 200-tisíc ľudí) hladomor z neúrody v rokoch 1845 – 1847 i nové odchody Slovákov a Rusínov na Dolnú zem. V polovici storočia tvorili podľa jednej z dobových štatistik v desiatich nerozdelených stolicach (po roku 1918 pripadli celé Česko-Slovensku) Slováci asi 71 %, Maďari 11,7 %, Nemci 8,4 %, Rusíni 5,2 %, Židia 3,7 % obyvateľstva. V siedmich rozdelených stolicach pripadalo na Slovákov 28 %, Maďarov 55,7 %, Rusínov 10 %, Nemcov 2,7 % a Židov 3,4 %. Ďalej žili Slováci v diaspoře v ďalších 20 stolicach na Dolnej zemi (asi 170 000 ľudí, roku 1880 až 266 000).

Charakter maďarizácie

Od konca 18. storočia začali život etník Uhorska ovplyvňovať nové momenty. Na príťažlivosti získavala národná idea, silný pocit národnej spolupatričnosti a odlišnosti. Tradičné etníká sa formovali na moderné národy so starostlivo pestovaným spisovným jazykom a svojbytnou kultúrou. V spojitosi s touto zmenou sa tiež prudko menil charakter tradičného uhorského patriotizmu. Naj-

mä v prostredí šľachty a predovšetkým vzdelanov šľachtického pôvodu sa pretváral dovedajú národné neutrálne pojmy *natio Hungarica* na *natio Magyarica*. Madarská elita pestovala presvedčenie, že jednou z úloh modernizácie je premena multietnického Uhorska na madarský národný štát. Zo všetkých obyvateľov Uhorska sa mal vytvoriť jedenotný uhorský národ s madarskými etnickými znakmi, madarčina sa mala stať úradným jazykom celej krajiny. Ako priamy dôsledok tejto idey nasledovalo presvedčenie, že nemadarské etniká sa musia pomadarčiť. Táto idea spôsobila ich deformovaný vývoj a značné zmeny v etnickej štruktúre Uhorska.

Madarizácia nadobudla dve podoby, ktoré sa zväčša a v rôznej miere prekrývali: vynútenú (násilnú) a prirodzenú. Od 30. rokov 19. storočia rozširovali zákony uhorského snenia používanie madarčiny vo verejnom živote, až sa tato roku 1848 nakrátko a po roku 1867 už natrvalo stala vlastne výlučným úradným jazykom krajiny. Roku 1868 nadobudol oporu v zákone aj uhorský politický národ. Na tejto báze sa pomadarčovali školy, zakladali kultúrne a výchovné spolky posilňujúce nielen vlasteneckého ducha, ale aj madarské cítenie, trestali sa kritici národnostnej politiky, vyvíjal sa psychologický nátlak na elity a príslušníkov nemaďarských etník a ich kultúry. Pozadie pomadarčovania, jeho prejavy a dôsledky na sociálne vrstvy, etník i regióny však bývali rôzne.

Spontánne, bez vplyvu opatrení štátu, sa identifikovala veľká, najmä majetnejšia časť šľachty na Slovensku s madarským jazykovým a národným prostredím. Tento asimilačný proces bol zreteľný už počas 1. polovice 19. storočia, rakúsko-uhorským (madarským) vyrovnaním roku 1867 sa len potvrdil. Nielen vynútené, ale aj prirodzené prejavy nieslo pomadarčovanie sa časti Slovákov na Dolnej zemi, najmä tých, ktorí žili v obciach v menšine a izolované. Zo všetkých etník krajiny najintenzívnejšie podliehali „móde“ pomadarčenia Židia a Nemci, zvlášť spišskí. Silne zasahovalo aj majetné a vzdelané vrstvy, predovšetkým v mestskom prostredí. Práve v mestách nadobudlo pomadarčovanie najintenzívnejšiu podobu. Ak roku 1880 tvorili Madari v mestách na Slovensku asi 27 % obyvateľstva, v roku 1910 stúpol ich počet na 49 %, pričom podiel Slovákov poklesol zo 42 na 31 % a Nemcov dokonca z 30 na 17 %. V tomto období strácal Bratislava nemecký ráz, pred prvou svetovou vojnou sa tu podľa oficiálnych štatistik počet Madarov vy-

rovnal počtu Nemcov. Prudký nárast madarského obyvateľstva zaznamenali aj Košice.

Rast, stagnácia, pokles

Avešak celkove na území Slovenska prudko stúpal počet Madarov, počet Slovákov naopak viac menej stagnoval a Nemcov klesal. Výstižne to dokladajú údaje zo sčítania obyvateľstva. Roku 1880 žilo na Slovensku 2 461 000 ľudí, z toho 1 505 400 Slovákov (61 %), 546 500 Madarov (22,2 %), 228 800 Nemcov (9,1 %), 78 400 Rusínov, 3 400 Chorvátov a Srbov. V roku 1910 však už bol pomer týchto etník iný. Územie Slovenska vtedy obývalo 2 921 400 ľudí. Počet Slovákov sa sice zvýšil o 13%, Rusínov dokonca o 22 %, Madarov však o 64 %, Chorváti stagnovali. Nemci zaznamenali pokles o 10 %. Slováci tvorili už len 57,7 %, Madari až 30,3 %. Nemci iba 6,8 % obyvateľov Slovenska. Prirodzene, pod tieto ukazovatele sa podpísal aj fakt, že v rokoch 1871 – 1914 sa zo Slovenska vystahovalo do USA, ako aj do veľkých miest Uhorska, najmä Budapešti, až vyše 650 000 ľudí, z ktorých sa do svojich domovov vrátila iba časť. Zároveň na Slovensko prichádzali vo veľkom počte ako úradníci, pedagógovia, odborníci v priemysle, na železnici, obchodníci etnickí Madari. Roku 1910 tu žilo okolo 100 000 ľudí, ktorí sa narodili v župách ležiacich mimo územia Slovenska.

Mierne na sever, teda v neprospech Slovákov, sa tiež posúvala slovensko-madarčská etnická hranica. Viditeľné to bolo predovšetkým v Gemerskej, Novohradskej, Komárňanskej, Ostrihomskej župe. Madarské osídlenie sa rozšírilo severne od Nitry. Zmenšil sa nemecký a chorvátsky jazykový ostrov pri Bratislave. Na východnom Slovensku sa rusínske ostrovy v slovenskom prostredí poslovenčovali, v madarskom zasa pomadarčovali. Na úkor madarského sa rozšírilo slovenské osídlenie iba pri Košiciach.

Etnikom, ktoré bolo mentálne najlepšie prípravené na modernizačné premeny a slobodné podnikanie, boli Židia. Po zrušení diskriminačných noriem sa im otvorila cesta k hodnotám, ktoré im boli dovtedy upierané. Svojej šance sa chopili, dokázali rozvinúť a uplatniť svoje schopnosti a prežívali jedno z najprajnejších období. Neuplatňovali sa už len v drobnom podnikaní, ale boli úspešní aj v priemysle, vo velkoobchode, v slobodných povolaniach, stávali sa vlastníkmi pôdy, získovali šľachtické tituly. Predovšetkým v mestách vynikali nadpriemernou vzdelenosťou. Občiansku emancipáciu vnímali aj

ako šancu integrovať sa do väčšinového spoločenstva. Priam programovo sa asimilovali, osvojovali si predovšetkým madarskú národnú identitu a nezriedka sa i v slovenských regiónoch stávali hlásateľmi madarizácie. Z 935 000 Židov Uhorska sa pred pr-

vou svetovou vojnou prihlásilo k madarskej národnosti 75 %. Na Slovensku v tom období žilo 175 000 Židov. Z nich sa v roku 1880 prihlásilo k slovenskej národnosti 11 500, avšak roku 1910 iba 5 000. Stávalo sa tak najmä v tých oblastiach, kde sa slovenský národný život nádejne rozvíjal (napr. Turiec, horný Liptov). Na Spiši sa zasa Židia dlho držali nemeckej kultúry, niekedy tuhšie ako samotní Nemci.

Krehkosť národnnej emancipácie

Popri asimilácii (najmä pomadarčovaní) stáli etníká na Slovensku aj pred druhou možnosťou – vlastnou národnou emancipáciou. Bez prekážok ju pestovalo a upevňovalo madarské etnikum. Avešak v tomto období ešte nemožno hovoriť o Madaroch na Slovensku ako o menštine, boli súčasťou dominantného a vládnuceho národa. Počiatky modernej národnnej sebaidentifikácie možno sledovať aj u časti sekularizovaných Židov. Ideovú oporu nachádzali predovšetkým v sionizme. Národnú emancipáciu Rusínov komplikovala okrem iných okolností aj neujasnosť ich vlastnej národnnej identity (karpatskoruská, ukrajinská, veľkoruská koncepcia). Prejavy národného cítenia silneli aj u karpatských Nemcov, predovšetkým v bratislavskej oblasti. U Chorvátov bol príznačný len ich jazykový svojráz, proces „národného prebudenia“ ich nezasiahol. To isté platí o Goraloch, ktorých dialekt mal poľský jazykový základ, avšak hľásili sa k slovenskej národnosti. Ani Rómov, ktorých žilo na Slovensku pred prvou svetovou vojnou asi 36 000, sa národnou uvedomovací proces nedotkol.

V 2. polovici 19. a na začiatku 20. storočia v skromnej miere zvýraznili multietnicitu Slovenska aj skupiny nemeckých, českých, talianskych či bulharských odborníkov. Česi a Nemci sa najčastejšie zamestnávali v textilných, drevárskych, papierenských, sklárskych továrnach a bankách. Taliani zasa vynikali ako stavitelia ciest, železníc, kamenári a pod.. Bulhari ako záhradníci. Príchod Čechov na Slovensko podporovala aj česká reprezentácia usilujúca o česko-slovenskú vzájomnosť a zblíženie, naopak, uhorská vláda ich prísnu kládla prekážky. V roku 1910 žilo na Slovensku 7 950 Čechov, roku 1921, po vzniku Česko-Slovenska stúpol ich počet na 71 700. Počas 19. storočia, s výnimkou prichádzajúcich Židov a masívneho vystahovalectva Slovákov a Rusínov na jeho konci, určoval demografickú krivku Slovenska prirodzený prírastok. Výrazne ju však narušil proces madarizácie. Hlavne v dôsledku nej prudko vzrasťal počet Madarov a klesal, resp. stagnoval počet ostatných etník Slovenska. Na strane druhej, spoločenské a štátoprávne usporiadanie po roku 1918 ukázalo, že miera tejto asimilácie bola u mnohých len povrchná až formálna a že dobové štatistiky vyjadrovali národnostnú štruktúru Slovenska skreslene. V nových, demokratických pomeroch Česko-Slovenska si totiž vysoké percento tzv. štatistických Madarov uviedlo inú národnostnú príslušnosť ako madarskú.

Dušan Škvarna

Prehľad o počte dominantných národností v 16 slovenských župách v rokoch 1869 – 1900 (podla Dajiny Slovenska III., Bratislava 1992, s. 489)

Národnosť	Počet príslušníkov národností					
	1869		1900		nárast – úbytok 1869–1900	
	reál	%	reál	%	reál	%
Slováci	1 559 696	55,7	1 749 415	56,5	189 719	12,2
Madari	784 767	28,0	1 025 817	32,2	241 050	30,7
Nemci	241 765	8,6	227 596	7,2	-14 169	-5,8
Ukrajinci	209 617	7,5	139 587	4,7	-70 030	-33,4
Všetko obyvat.	2 796 282	99,8	3 149 491	99,3	353 209	12,6

Nacionalita v splete zlomov

V20. storočí sa skončil svet európskych monarchií a republík, ktoré vládli svetu a boli pre ostatné kontinenty vzorom moderného poriadku. Ešte stále medzi nami žijú ľudia, ktorí sa narodili v Rakúsko-uhorskej monarchii, chodili do školy v Česko-slovenskej či v Československej republike (CSR), skladali vojenskú príslušnosť slovenskému štátu, pracovní karieri robili v Československej socialistickej republike a dôchodcami sú v dnešnej Slovenskej republike (SR). Nemuseli sa stahovať, no napriek tomu žili najmenej v troch rôznych štátach. O tom, koľko prežili politických režimov, sa dalo diskutovať.

Relativizmus pojmu menšina

Všetkými týmto zmenami prechádzali nie len ľudia, ale aj celé územie Slovenska. Na jeho zobrazenie potrebujem štyri rôzne mapy: mapu Rakúsko-Uhorska, Česko-Slovenska po roku 1918 s územím Podkarpatskej Rusi, Československa v hraniciach po roku 1945 a dnešného Slovenska. Slovenský občan, ktorý sa narodil pred rokom 1918, žil v týchto štátach, pričom som vyniechal obdobie medzi rokmi 1939 a 1945, lebo predstavuje osobitný ľudský, historický i politický problém.

Každý z týchto štátov presadzoval svoju predstavu o národných a etnických skupinách, ktoré žili na jeho území, a národnostnú príslušnosť jednotlivých ľudí dokonca definoval odlišne. Aj pojem menšina je relativný, lebo hovorí o pomere k „väčšine“ v rámci útvaru, ktorý považujeme za celok. Tieto celky, stredoeurópske štaty, sa v priebehu 20. storočia rýchlo menili, treba si preto rovnať pozorne všímav kvalitatívnu stránku – kto vlastne bol národnostnou menšinou, i kvantitatívnu stránku – kolko ľudí bolo v postavení národnostnej menšiny.

Pestrá monarchia

Rakúsko-uhorská ríša alebo monarchia bola politicky mimoriadne zložitý štátny útvar. Začiatkom 20. storočia ju tvorili dve skupiny krajín: 1. krajiny uhorskej koruny (Uhorské kráľovstvo a Chorvátsky-slávonske kráľovstvo). 2. kráľovstvá a krajiny zastúpené v ríšskej rade (České kráľovstvo, Moravské markrabstvo, Sliezské vojvodstvo, rakúske arcivojvodstvá a vojvodstvá, Prímore, Tirolsko s Vorarlberskom, dalmatínske a haličské kráľovstvá, Bukovinské vojvodstvo. Okrem toho súčasťou Rakúsko-Uhorska boli anektované krajiny – Bosna s Hercegovinou. Teritoriálne to bolo Uhorsko a 17 korunných krajín, ktoré si zachovali rôzne prvky historických odlišností, územnú správu, verejné školstvo a pod. Na územné odlišenie týchto 17 krajín od Uhorska sa používalo označe-

nie Predlitavsko. Uhorsko bolo teda Zalitavskom podľa riečky Litavy, tvoriacej zlomok spoločnej hranice medzi Uhorskou a korunnými krajinami.

„Všetci sú Maďarmi“

V 20. storočí bolo Uhorsko spojené s druhou časťou ríše len osobou panovníka, spoločnou správou zahraničných záležitostí, armádou, námorníctvom a správou ríšskych financií. Oba štaty tvorili colnú úniu a používali spoločnú menu. Z dnešného hľadiska by sme teda vztahy oboch častí ríše mohli označiť za konfederatívne usporiadanie. Naposledy sa týmto vzorom inšpirovali niektorí slovenskí politici, ktorí po roku 1989 navrhovali premeniť česko-slovenskú federáciu na konfederáciu. V otázke prístupu k národnostiam bol medzi oboma časťami ríše pre dnešného pozorovateľa prekvapujúco veľký rozdiel. Uhorský prístup k národnostnej otázke sformuloval ministerský predseda Kálmán Széll na sneme 9. februára 1900 takto: „... sledujem politiku, ktorú musí sledovať každá uhorská vláda, totiž politiku uhorského štátu, politiku jednotného uhorského národa, ktorá prijme do šiancov rovnoprávnosť a rovnosť pred zákonom každého syna národa, vlastí bez ohľadu na národnosť, náboženstvo a rod a zachádza s ním rovnako, ale s tými hranicami, ktoré v rečovom ohľade vyžaduje v prvom rade jednota štátu, postavenie politicky jednotného národa, idea jednotného uhorského štátu...“

Uhorská národnostná doktrína tvrdila, že v Uhorskom kráľovstve existuje jednotný uhorský národ, ktorého úradným jazykom je maďarčina, a tento jednotný národ tvoria rôzne etnické skupiny – Maďari, Rumuni, Síkuvia, Slováci, Rusíni a iní obyvatelia tohto kráľovstva. Povinnosťou každého občana bolo prispievať k národnnej jednote. Inými slovami, každý Slovák žijúci v Uhorsku bol zároveň Maďar a mal všetky práva a povinnosti, ktoré vyplývali z jeho príslušnosti k maďarskému národu. V úradných dokumentoch sa preto ani pri sčítaní obyvateľstva neuvádzala žiadna iná národnosť. Skúmal sa len materinský jazyk alebo znalosť iných jazykov ako maďarčiny. Pojem národnostná menšina neexistoval.

Rovnako neexistovalo Slovensko ako administratívny alebo územný útvar. Početnú prevahu mali ľudia, ktorí hovorili po slovensky v desiatich župách kráľovstva a menšinu tvorili v ďalších šiestich župách. Mestami s najväčším počtom osôb ovládajúcich slovenčinu boli podľa sčítania obyvateľov v roku 1900 Čaba (27 000 osôb), Budapešť (25 000 osôb) a Sarvaš (18 000 osôb).

V Predlitavsku vládla národnostná doktrína nadávajúca na historické postavenie korun-

ných krajín s vlastnými národnými tradíciami a určitou autonómiou. V českej učebnici zemepisu a občianskej náuky pre stredné školy sa národnostné zloženie Rakúsko-Uhorska opisuje takto: „Slovania predstavujú takmer polovicu obyvateľstva celého mocnárstva... Najpočetnejším a najvyspelejším slovanským národom sú Čechoslovánci, ktorí sú ťaží iba v hraniciach monarchie, ale oddelené v oboch polovičiach ríše, čím sú si značne odcudzovaní; tak sa tvoria dva kmeňe, český a slovenský... Slováci, druhý kmeň československý, obývajú horné severozápadné Uhorsko... Z obvodu súvisielych sídel vybieha pruh skupín slovenských dedín medzi Dunajom a Tisou až k Budapešti. Veľký slovenský ostrov je na ľavom Potisi pri Čabe, početné slovenské dediny sú v Báčke, iné východne od Segedína a ďalej západne od Temesvára... Čo do vzdelenia je stav Slovákov veľmi smutný, lebo len 7 % dieťaťa sa vzdeláva v materinskom jazyku, ostatní v maďarských školách nenadobúdajú ani dostatočné vedomosti pre život. Stredné školy a vzdelávacie ústavy všobec neexistujú. Analphabetov je preto skoro tretina.“

Iné slovanské národy boli „Poliaci, Malorusi, čiže Rusíni, Slovinci a Srbochorváti – Srbi a Chorváti sú v skutočnosti jediným národom, ale náboženské rozdiely a rovnosť politických snáh spôsobili medzi nimi rozkol“. Ďalšie národy žijúce v ríši boli Nemci, Taliani, Rumuni, Maďari a iné drobné národnosti: Cigáni, Arméni, Gréci, Bulhari a Albánci. Pozoruhodné je, že česká učebnica rakúsko-uhorskej občianskej náuky otvorené kritizovala národnostnú politiku v Uhorsku a císařsko-kráľovské ministerstvo kultu a vyučovania túto kritiku schválilo. Pre uhorských Slovákov z toho vyplývala skúsenosť, ktorú si prakticky overovali hned za riekou Moravou v kúpeľoch Luhačovice, že v Predlitavsku, a samozrejme, v Čechách a na Morave sa mohli neobmedzene hlašiť k „slovenskému kmeňu československého národa“. Treba si tiež všimnúť, že doktrína jednotného československého národa je staršia ako ČSR a českoslovakizmus nevytvorili ani Masaryk ani Benes.

V Rakúsko-Uhorsku má pôvod aj rozlišovanie na historické krajiny a Slovensko, ktoré často nachádzame v československej štatistike a úradnej spisbe ešte dlho aj po roku 1945. Na rozdiel od Slovenska pre bývalé korunné krajiny – Čechy, Moravu a Sliezsko – neexistovalo jednoslovné označenie. Dôsledky pretrvávajú dodnes. Obyvatelia Českej republiky si ľahko zvykajú na jednoslovné teritoriálne označenie svojej krajiny, na pomenovanie Česko.

Z kvantitatívneho hľadiska tvorili najpočetnejšiu časť Uhorska obyvatelia hovoriaci po maďarsky, za ktorými nasledovali ľudia s rumunským, chorvátskym, nemeckým, so slovenským a s rusínskym materinským jazykom alebo jazykom každodennej komunikácie. V štatistických ročenkách sú označovaní za Maďarov, Rumunov, Chorvátov, Nemcov, Slovákov a Rusínov. Nie je to presné, lebo keď hovoríme o národnostnej príslušnosti,

myslím na národnú identitu, národné povedomie jednotlivca. Povedomie (identita) sa však pri sčítaní obyvateľstva v Uhorsku ne-skúmalo. Pretože o skutočnej národnej identite obyvateľov Uhorska vieme len málo, môžu vedať seba existovať dve protichodné interpretácie štatistických údajov. Jedna interpretácia môže tvrdiť, že väčšina obyvateľov Uhorského kráľovstva sa považovala za Uhrov (Maďarov), a dokazovať to lojalnosťou k štátu, kym druhá môže zdôrazňovať fakt, že väčšinu uhorského štátu tvorilo etnickej nemadarské obyvateľstvo.

Bez ohľadu na jeden či druhý názor vývin udalostí dokazuje, že národnostná doktrína uhorského štátu bola chybná a určite bola jednou z príčin rozpadu tohto mnohonárodného štátneho útvaru.

Národnosti kameňom úrazu

Roku 1921 žilo v mnohonárodnostnej ČSR 51 % Čechov, 23 % Nemcov, 15 % Slovákov, 6 % Maďarov, 4 % Karpatskorusov (Rusínov) a Ukrajincov a 1 % Poliakov v troch správnych oblastiach: historické krajiny (Čechy, Morava a Sliezsko), Slovensko a Podkarpatská Rus. Základom predvojnového Československa bola doktrína jednotného čs. národa. Vďaka tejto doktríne mali Čechoslováci v novom štáte dvojtretinovú národnostnú väčšinu a bez problémov splňali požiadavku národného sebaurčenia, na ktorú kládol taký veľký dôraz americký prezident T. W. Wilson. ČSR uskutočňovala demokratickú a liberalnú vnútornú politiku, snažila sa integrovať republiku prostredníctvom práva a štátnej správy. Ako sa neskôr ukázalo, táto politika mala aj tienisté stránky. Kladom bola podpora národnostného školstva a vytvorenie priestoru na rozvoj národnej kultúry. Na Slovensku bolo 806 madarských ľudových škôl a 7 gymnázií, madarské pobočky pri štátnom učiteľskom ústave a samostatný ženský Učiteľský ústav sv. Uršuly. Madarské spoločenstvo malo 640 obecných knižníc, vychádzalo 8 madarských denníkov a 79 časopisov. Počet negramotných v oblastiach, kde žili Maďari, klesol z 11 % na 5,5 %. Ešte väčší kultúrny priestor malo nemecké spoločenstvo

v Česku, vlastnú nemeckú Karlovu univerzitu v Prahe a nemeckú technickú vysokú školu v Brne.

Na druhej strane, ekonomicke a sociálne rozdiely medzi Českom a Slovenskom sa prehľbovali. Od roku 1913 do roku 1937 vzrástol počet pracovných miest v priemysle na Slovensku len o 15 %, kým v rovnakom období v Maďarsku zamestnanosť v priemysle vzrástla o 30 % a v Juhoslávii a Rumunsku sa zdvojnásobila. Česko sa modernizovalo, tvorila sa tam moderná industriálna spoločnosť, kym Slovensko a Podkarpatská Rus hospodársky stagnovali a spoločnosť sa menila len pomaly. Roku 1930 bolo v priemysle na Slovensku trvalo zamestnaných 219 000 osôb, ale prirodzený prírastok medzi rokmi 1921 a 1930 bol 330 000 osôb, teda o celú tretinu vyšší. Na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi len veľmi pomaly vznikali sociálne vrstvy, ktoré sú znakom modernej spoločnosti a zároveň poskytujú postavenie, o ktoré sa ľudia usilujú: štátne a súkromné úradníci vo veľkých organizáciách, odborníci a kvalifikovaný personál, slobodné povolania, podnikatelia. Možnosti urobiť kariéru na Slovensku boli obmedzené a pre Maďarov a Nemcov ešte menšie, lebo nemali možnosť získať zamestnanie v štátnych úradoch. Tie boli vyhradené pre príslušníkov čs. národa. České obyvateľstvo malo vyššie vzdelanie a ľahšie získaval zamestnanie v štátnych úradoch a organizáciách. To bol ekonomický dôvod, prečo sa počet Čechov na Slovensku od roku 1921 do roku 1937 zdvojnásobil. V poslednom roku existencie predvojnovej ČSR pracovalo 60 % obyvateľov Slovenska – Slovákov a Maďarov – v polnohospodárstve.

Národnostná problematika sa stala problémom, ktorý čs. politici nevedeli vyriešiť. Demokratická a liberalná politika na jednej strane posilňovala národné vedomie, ale na druhej strane nevytvárala priestor, v ktorom by sa dali uplatniť novonadobudnutá identita a lepšie vzdelanie. Tohto faktu sa zmocnili dva politické prúdy, ktoré tak veľmi poznamenali stredoeurópske krajiny: národný socialismus a komunizmus. Z pohľadu občana a národného spoločenstva sa zdalo, že kto

chce urobiť kariéru, postúpiť vyššie na spoločenskom rebríčku, potrebuje podporu štátu a vplyvnej politickej strany. Ľudia obviňovali štát, že nechce usporiť ich ašpirácie a ašpirácie celých národnostných skupín, lebo je politicky skorumpovaný a slúži iba hŕstke vyvolených – preto sa domáhali zmeny jeho charakteru. Podľa ná-

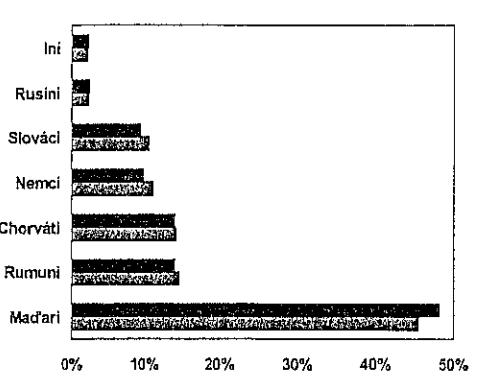
rodnosocialistickej ideológie boli takouto privilegovanou skupinou, ktorá určuje charakter štátu. Židia, slobodomurári a zapredenci medzinárodného kapitálu, kym v komunistickej ideológii to bola buržoázia, domáci a zahraniční boháči.

Priekladom, aké ľahké bolo pre príslušníka národnostnej menšiny urobiť v Československu odbornú kariéru, je osud významného bádateľa v oblasti lekárskej biológie Hansa Selyeho. Narodil sa roku 1907 vo Viedni, jeho matka bola Rakúšanka. Vyrástol v Komárne, kde bol jeho otec lekárom a riadiťom nemocnice a kde maturoval na maďarskom gymnáziu. Vyštudoval na nemeckej Karlovej univerzite v Prahe a ešte pred vojnou odišiel do USA a neskôr do Kanady, kde sa stal riadiťom inštitútu experimentálnej medicíny. Ak chcel viac, ako byť len praktickým lekárom, v ČSR, ktorej bol občanom, pre neho vlastne nebolo miesta. Sám o sebe napísal, že je ľovek s mnohými národnostami, aj keď si osvojil identitu Kanadana. Jeho životným úspechom bolo objasnenie vzniku a mechanizmu stresu a napísal aj filozofickú prácu, v ktorej dokazoval, že pomoc iným ľuďom je aj zo sebeckých pohnutok v záujme každého ľadu. Nazval to princípom altristikého egoizmu. V Komárne má od roku 1991 pamätnú tabuľu s maďarským nápisom: „Tu žil Selye János, veľký lekár maďarského pôvodu.“

Radikálne zmeny po roku 1945

Po roku 1945 nastali v národnostnom zložení obyvateľov ČSR radikálne zmeny. Násilné vystahovanie nemeckého obyvateľstva z Česka a ešte predtým útek Nemcov pred postupujúcim Červenou armádou aj zo Slovenska znamenal vlastne zánik nemeckého spoločenstva. Nebolo to však len násilné vystahovanie Nemcov a Maďarov a konfiskácia ich majetku. Bol zavedený inštitút „osvedčenia o nároдnej, štátnej a ľudovodemokratickej spolahlivosti“, ktoré musel občan predkladať pri rôznych úradných úkonoch, čím sa vytváral obrovský priestor na šikanovanie všetkých nepohodlných ľudí a zvlášť príslušníkov menšíň. Toto obdobie trvalo až do začiatku 50. rokov 20. storčia.

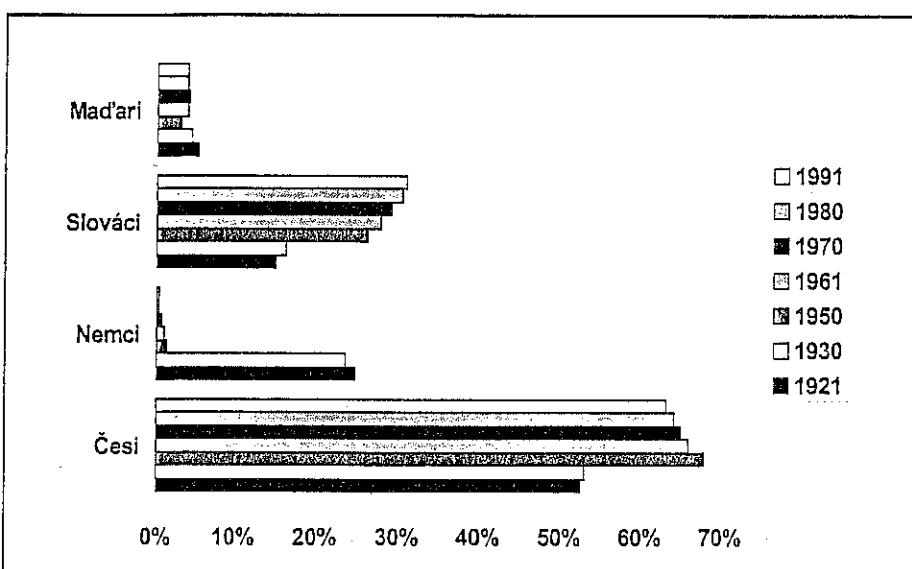
V Československu zanikla židovská komunita, ku ktorej sa ako k národnosti roku 1930 prihlásilo 145 000 osôb. Vrcholila vtedy aktivity sionistického hnutia, ktoré si kládlo za cieľ nahradit tradičnú židovskú náboženskú identitu novým národným vedomím a vybudovať novodobý židovský štát. Táto myšlienka vedla k vzniku súčasného Izraela. Takmer všetci čs. Židia, ktorí sa nepodarilo pred rokom 1939 vystaňovať, sa bez ohľadu na ich občianstvo, národnú a náboženskú identitu stali obeťami genocídy v likvidačných táborech. Tragická je skutočnosť, že na Slovensku parlament prijal ponúkujúce rasové zákony, sústredovanie a násilné vystahovanie Židov organizovala vláda slovenského štátu, ktorá za ich prevzatie do koncentračných táborev Nemeckej riši dokonca zaplatila. Takmer o polovicu sa znižil aj počet Rusínov a Ukrajincov.

Národnostné zloženie obyvateľov Uhorska

Rok	Maďari	Rumuni	Chorváti	Nemci	Slováci	Rusini	Iní	Spolu
1900	8 679 014	2 785 265	2 712 927	2 114 423	2 008 744	427 825	394 142	19 122 340
1910	10 050 575	2 949 032	2 939 633	2 037 435	1 967 970	472 587	469 255	20 886 487

Rok	Česi	Nemci	Slováci	Maďari	Židia	Poliaci	Rusíni a Ukrajinci	Rómovia	Spolu
1921	6 831 618	3 207 213	1 968 100	657 646	109 321	109 580	102 313	8 284	13 006 598
1930	7 426 284	3 304 641	2 295 809	603 764	145 000	99 712	118 016	14 009 179	
1950	8 383 923	165 117	3 240 549	367 733			72 624	67 615	12 338 450
1961	9 069 222	140 402	3 836 213	533 934		67 552	54 984	13 745 577	
1970	9 318 019	85 663	4 199 902	570 478		65 132	58 651	14 344 987	
1980	9 791 122	61 129	4 676 378	579 166		68 176	54 582	15 283 095	
1991	9 831 448	53 478	4 819 948	586 884		61 542	45 232	114 116	15 567 666

Komunistické zblížovanie národov

Československo sa po druhej svetovej vojne stalo dvojnárodným štátom Čechov a Slovákov s jedinou početnejšou menšinou – maďarskou. Od 50. rokov uskutočňovalo komunistickú národnostnú politiku, ktorú N. S. Chruščov charakterizoval takto: „*V podmienkach socializmu pôsobia dve navzájom spojené tendencie v národnostnej otázke. Po prvej, dochádza k bývalému a všeobecnému rozvoju každého národa... Po druhej, pod zástavou proletárskeho internacionalizmu prebieha proces ešte väčšieho zblížovania socialistických národov, ešte viac sa posilňuje ich vzájomné ovplyvňovanie a obohacovanie*“ (prejav na XII. zjazde KSSZ, 1961). Podľa komunistickej doktríny sa v podmienkach socialismu rozlošovali tri etapy vývoja národov: 1. likvidácia vnútorných a vonkajších triednych antagonizmov (odstránenie burzoázneho vykorisťovania); 2. vyrovnanie úrovne, zblížovanie národov a národností; 3. splývanie národov, odumieranie rozdielov medzi nimi a ich splývanie do všeľudskej komunistickej spoločnosti. Bola to zmes utopie a zašterania národnostných problémov. Kam doviedlo komunistické „zblížovanie národov a národností“, sme uvideli hned po páde Sovietskeho zväzu.

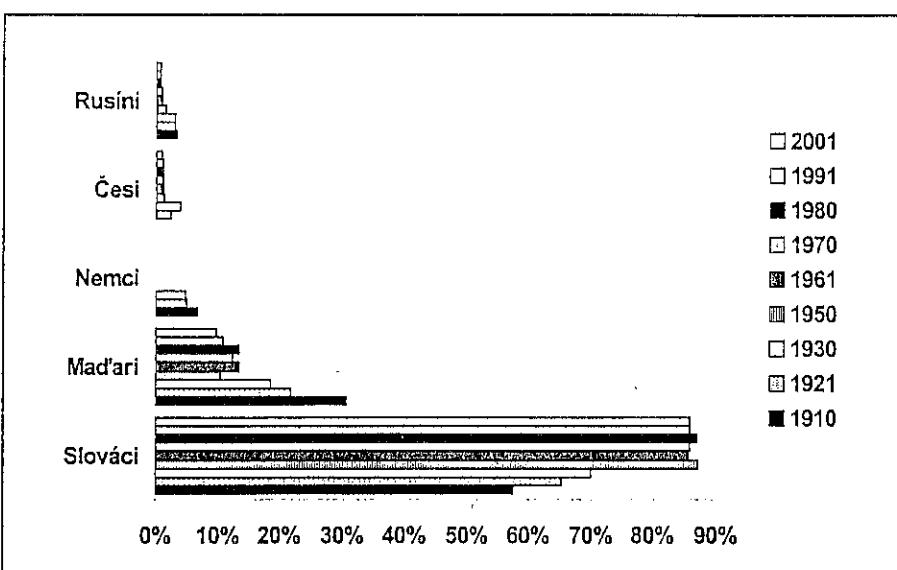
Koncom 60. rokov 20. storočia urobili sociológovia v Československu veľký výskum sociálnej stratifikácie – spoločenských rozdielov medzi ľudmi a ich rozdelenia na vyššie a nižšie spoločenské vrstvy podľa zložitosti práce, vzdelania, príjmu a životného štýlu. Určili aj obvyklé miesto národnostných skupín na spoločenskom rebríčku. Na najvyššej priečke spoločenského rebríčka sa umiestnili Česi a na druhom Poliaci. Poľská menšina žila v Sliezsku a mnoho jej príslušníkov prav-

covalo v baníctve, bola to skupina s najvyššími príjmami a vysokou životnou úrovňou. Na treťom a štvrtom mieste sa umiestnili Slováci spolu s Rusíni a Ukrajincami. Na piatej priečke sa ocitli Nemci, ktorí mali ako národnostná skupina vôbec najnižšie príjmy. Na šiestej priečke boli Maďari s druhými najnižšími príjmami, nízkym vzdelaním a jednoduchými povolaniami. Najnižšie miesto zau-

jali Rómovia, ktorí však mali na rozdiel od iných skupín nadpriemerné príjmy. Spoločnosť, v ktorej vieme ľudí ľahko umiestniť na spoločenskom rebríčku podľa národnnej príslušnosti, nie je spravidlivá. Pocit ne-spravidlivosti a zvýhodnenia niektorých národnostných skupín pred inými, pre ktorý bolo viacero objektívnych dôvodov, pretrval až do konca čs. štátu. Práve tento pocit zohral dôležitú úlohu pri rozpade Česko-Slovenska. Hoci neboli príčinou, ospravedlňoval v očiach ľudí konanie slovenských a českých politických elít pri rozdeľovaní federácie.

V novom štáte

V Slovenskej republike majú určujúce postavenie občania slovenskej národnosti, ktorí predstavujú 85 %-nú väčšinu, občania všetkých ostatných národností sú v menšinovom postavení. Vedúce miesto medzi menšinami má skupina občanov maďarskej národnosti s dlhodobým podielom 10 % na celkovom počte obyvateľov. Vo vývoji ďalších národnostných skupín na území Slovenska nastali v priebehu 20. storočia významné zmeny. Na malopočetnú skupinu sa zredukovala kedy sú významná nemecká menšina, zanikla početná židovská komunita, ktorá bola i podľa národnostnej identifikácie početne

Národnostné zloženie obyvateľstva na území Slovenska

Rok	Slováci	Maďari	Nemci	Česi	Rusíni a Ukrajinci	Židia	Rómovia	Spolu
1910	1 686 712	896 271	196 958	7 556	97 051			2 945 039
1921	1 952 368	650 597	145 844	72 635	88 970	73 628	8 035	3 000 868
1930	2 251 358	592 337	154 821	121 696	95 359			3 222 594
1950	2 982 524	354 532	5 179	40 365	48 231			3 432 639
1961	3 560 216	518 782	6 259	45 721	35 435			4 167 425
1970	3 878 904	552 006	4 760	47 402	38 980			4 523 110
1980	4 317 008	559 490	2 918	57 197	36 850			4 975 516
1991	4 511 679	566 741	5 629	57 310	30 784			5 255 739
2001	4 614 854	520 528	5 405	46 968	35 015			5 379 237

porovnateľná s rusínskou a ukrajinskou menšinou. V priebehu 20. storočia sa na Slovensku sformovala početne stabilná česká menšina, zahrnujúca i Moravanov. Charakteristickým znakom 20. storočia je rýchly rast rómskej menšiny, ktorá si v súčasnosti začína formovať vlastné národné povedomie, identitu.

V SR žijú aj iné národnostné skupiny. Sú to tradičné národnostné spoločenstvá, ktoré tvorili národnostnú mozaiku Rakúsko-Uhorska, napríklad Chorváti a Poliaci, alebo menšiny vytvorené v dôsledku medzinárodnej migrácie obyvateľstva v 20. storočí.

Zmeny v chápaní nationality

Veľmi hlboké, očividné zmeny nastali v chápaní nationality a dôsledkov, ktoré z nej vyplývajú. Národnostná doktrína a predstavy, ktoré vládli začiatkom 20. storočia, vieme v súčasnosti len ľahko pochopiť a väčšina lu-

dí by ich asi považovala za šialené. Obyvateľ národnostne patril štátu, jeho osobná identita bola lahostajná. V súčasnosti chápeme svoju národnú príslušnosť celkom opačne, pramení z našej osobnej identity, kultúry, zvykov a tradícií, o ktoré sa delíme s ľuďmi s podobnou identitou, kultúrou, zvykmi a tradíciami a s ktorými spoločne tvoríme národ. Naša národnosť nie je darom, ktorú nám zveril monarcha, vyplýva zo vzájomného uznávania, tolerovania a osobného podielu na všetkom, čo ju tvorí. Vďaka vzájomnému uznávaniu, tolerovaniu niektorých rozdielov a nášho prispevania k budúcej histórii národného spoločenstva môže existovať štát – republika.

Národná identita a súčasnosť

Súčasné chápanie národnej identity a príslušnosti dobre vidieť na príklade Rómov. Národnosť im nemôžeme ani darovať, ani

vnútiť. Každý Róm sa sám musí rozhodnúť, či prijme za svoju našu kultúru, jej zvyky a tradície a stotožní sa s nimi, alebo bude prispievať k tvorbe vlastnej, rómskej kultúry, zvykov a tradícií.

Súčasné európske chápanie nationality sa zakladá na rešpektovaní rôznoť a uznávaní rovnocennosti národných kultúr a národných historií. To znamená, že aj vlastná tradícia sa musí chápať tak, aby sa dala zladiť s inými národnými tradíciami, musí si nájsť miesto v spoločnej európskej kultúrnej tradícii. Výhodou SR ako mladého štátu je, že nenesie bezprostrednú tarchu zodpovednosti za minulé chyby a krivdy. Napriek tomu musí opravovať chyby a odstraňovať krivdy štátov, ktoré spravovali územie Slovenska v 20. storočí, najmä ak to boli štáty, v ktorých sa Slováci podielali na moci.

Ján Bunčák

Česi na Slovensku

Česi sú v súčasnosti treťou najpočetnejšou národnostnou menšinou žijúcou na Slovensku.

Napriek tomu, že počiatky vzťahov medzi obyvateľmi územia dnešných Čiech a Slovenska kladú historici už do obdobia Veľkej Moravy, zhodnotenie ich prítomnosti a prínosu je pre Slovensko stále aktuálne. Pokúsime sa preto aspoň stručne poukázať na najvýznamnejšie etapy prílivu českého obyvateľstva na Slovensko, i s naznačením vplyvov a dôsledkov týchto migrácií.

Považujeme pritom za dôležité, že migrácie, kontakty a vplyvy medzi týmito dvoma etnikami boli vzájomné, vyplývajúce z reálnej geografickej a jazykovej blízkosti i skutočnosti, že obyvateľstvo Čiech a Slovenska bolo viackrát vystavené pôsobeniu rovnakých kultúrnych prúdov i dôsledkom dejinných zlomov.

Prvá veľká migračná vlna Čechov na Slovensko súvisí s husitskými vojnami, respektíve ich fázou, kedy sa konflikt Žigmunda s husitmi prenesol na územie Slovenska. Pôsobenie husitov na Slovensku jednotlivé generácie historikov interpretovali rôzne. Súčasná generácia zastáva názor, že husitské výpravy na Slovensko mali čisto vojenský charakter, pričom sa usilovali kráľovstvo svojho úhlavného nepriateľa čo najviac hospodársky poškodiť. Za príčinu toho, že ich učenie nezískalo na Slovensku masovú odozvu, považujú odlišnosť hospodárskych a spoločenských pomerov v Čechách a na Slovensku.

Další migračný prúd sa spája s pôsobením bratíkov, pôvodne prichádzajúcich na Slovensko ako žoldnierske vojsko Jana Jiskru z Brandýsa, ktorých bolo v polovici 15. storočia na území Slovenska 15 – 20 tisíc. Tito bývali husitskí bojovníci si uchovávali zvyšky husitskej viery v sociálnej rovnosti. Časť bratíkov neskôr splynula s domácim obyvateľstvom.

S husitmi a bratíkmi sa na Slovensko dostáva po česky písaná literatúra, najmä náboženského charakteru, písaná zrozumiteľným jazykom. Jej prenikanie bolo pokračovaním predchádzajúcich kontaktov, kedy českú literatúru na Slovensko prinášali študenti pražskej univerzity.¹

Od tohto obdobia sa čeština objavuje v úradnej i súkromnej korešpondencii, pričom jej zavádzanie do miestneho úradovania sa v istom zmysle stáva výrazom politickej moci slovenského mestianstva (Žilinská mestská kniha). Na výše štyri storočia sa tak čeština stala úradným a literárnym jazykom na území Slovenska. Ovplyvnila to skutočnosť, že Slováci nemali ani v tomto, ani v nasledujúcom období významné politické, hospodárske ani kultúrne centrum, okolo ktorého by sa rozvíjal národný život a pestoval jazyk.²

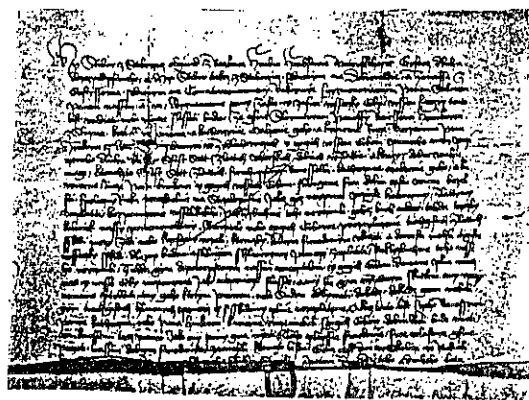
Výrazný príliv migrantov z Čiech na územie Slovenska súvisel s prenasledovaním českých protest-

tantov. Prví náboženski exulantí prichádzali už po stavovskom povstani v roku 1547. Ich hlavná vlna však súvisela s vypovedaním všetkých nekatolíckych šľachticov a meštanov z Čiech po bitke na Bielej hore v roku 1620. Počet exulantov sa v dobových prameňoch odhaduje na 4 000 osôb.³ Po vydaní obnoveneho zriaadenia zemského v roku 1628 nachádzali na Slovensku útočisko stovky vyhnancov z Moravy a Čiech, členovia Jednoty bratskej, evanjelici a anabaptisti. Usádzali sa najmä v Nitrianskej a Trenčianskej stolici, ktoré boli najbližšie k ich starej vlasti. Menšie skupinky sa dostali až do okolia banských miest a na východné Slovensko. Boli medzi nimi rolníci i remeselníci, ktorí si alebo zakladali vlastné cechy, alebo vstupovali do už existujúcich. Exulantská inteligencia – knazi, učitelia, lekári, úradníci – významne prispela k rozvoju kultúrneho života na Slovensku.⁴ Táto tajná migrácia pokračovala až do začiatku 18. storočia.

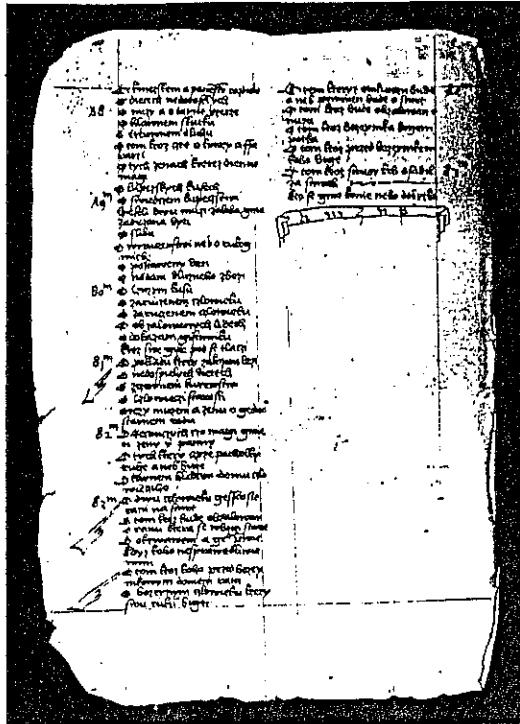
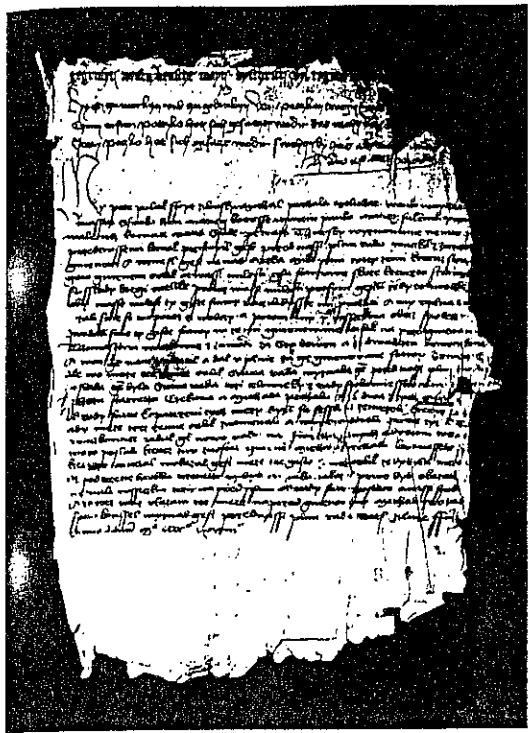
Usídlование Čechov na Slovensku naopak podporovala česká politická reprezentácia v diametrálne odlišných hospodársko-politickej podmienkach konca 19. storočia v rámci idey česko-slovenskej vzájomnosti (po dočasnej strate záujmu konzervatívnej českej politiky o kontakty so Slovenskom, spôsobenej uzákonením spisovnej slovenčiny L. Štúrom) – ale bez väčšieho úspechu. Na druhej strane – uhorská vláda sa snažila usadzovať českého kapitálu na území Slovenska obmedzovať aj tým, že Čechom zvyčajne neudeľovala uhorské občianstvo, obmedzovala českú účasť na súkromnom podnikaní i v slobodných povolaniach.⁵ Napriek tomu sa k obdobiu konca 19. storočia viaže príchod českých odborníkov do vznikajúcich priemyselných centier orientovaných predovšetkým na textilný, drevársky, papierenský a sklársky priemysel.

Prelom a zásadná zmena v kvantite i skladbe obyvateľstva českého pôvodu na území Slovenska nastáva po vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov – Československej republiky.

Slovenský národ vstupoval do ČSR hendičovaný nedostatkom národné uvedomej inteligencie. Madarizácia ovplyvnila zmýšľanie časti slovenskej inteligencie, ktorá jej podliehala v snahe nájsť uplatnenie i z rôznych iných príčin. Po prevrate v roku 1918 sa jej veľká časť odmietla zapojiť do budovania nového štátu a zo Slovenska emigrovala. Všetky tieto, ale i ďalšie príčiny spôsobili, že pri preberaní politickej moci na Slovensku bol akútne nedostatok národné uvedomej inteligencie. V danej situácii za jediné reálne východisko rie-

Listina Stibora zo Stiboric napisaná po česky v roku 1422

šenia tohto stavu sa považoval príchod českých odborníkov a inteligencie na Slovensko. Najdôležitejšími oblasťami, ktorých situáciu bolo nevyhnutne potrebné riešiť, bolo budovanie štátnej správy, súdnictva, armády, pošt, zdravotníctva, železníc, policajných jednotiek, ale najmä školstva. Príliv českej inteligencie, úradníkov a zamestnancov smeroval teda predovšetkým do týchto oblastí.⁶

V dôsledku toho prudko narastol počet Čechov na Slovenku: kým v roku 1910 ich na Slovensku žilo spolu 7 947, v roku 1921 už 71 733. V roku 1930 to už bolo 120 926.⁷ Socioprofesná skladba českej entity bola v roku 1930 nasledovná: v štátnej správe pracovalo 23 556 českých úradníkov, zriadencov a robotníkov. Z toho najviac v súdnictve a štátnej správe (9 814), v rezorte železníc (5 247), v školstve (2 399), vojenských gážistov z povolania bolo 4 115 a v poštovej službe ich pracovalo 1 981.⁸

K obdobiu po roku 1918 sa viaže aj osídlovanie južného Slovenska českými rolníkmi – kolonistami – ako dôsledok pozemkovej reformy. Jej prvým zákoným opatrením bolo vydanie tzv. záborového zákona 16. apríla 1919 (č. 215/1919 Zb. a n.). V jeho zmysle bol tzv. veľký pozemkový majetok, t. j. súbor nehnuteľností, ktoré patrili jednému vlastníkovi alebo spoluľastníkovi, presahujúci 150 hektárov poľnohospodárskej pôdy alebo 250 hektárov všetkej pôdy, vyhlásený za zabratý. Tým pôvodnému vlastníkovi obmedzil volné dispónovanie s pôdou a štátu vyhradil právo tento majetok vyvlastniť a pridelit. Pridelenie zabratej pôdy následne upravoval pridelový zákon z 30. januára 1920 č. 80/1920 Zb. z. a n., ktorý umožňoval štátu podržať si podľa potreby zabratý majetok, prípadne ho použiť na všeobecné užitočné účely. Zvyšok pôdy sa mal za úhradu prideliť jednotlivcom, z nich predovšetkým legionárom, príslušníkom ozbroje-

nej moci, ich pozostalým, vojnovým invalidom, ale aj rôznym združeniam, družtvám, obciam a iným právnickým osobám. Jedným z účelov pozemkovej reformy bola vnútorná kolonizácia, ktorej úlohou bolo osidlil najmä pohraničné oblasti novovznikutej republiky s menšou hustotou obyvateľstva, ale osidlil aj málo zaľudnené oblasti Podunajskej nížiny, Východoslovenskej nížiny, juhoslovenských kotlín a rozsiahlych oblastí Podkarpatskej Rusi, v tom čase patriacej k I. ČSR. Najväčšie rozmerky dosiahla kolonizácia na Žitnom ostrove a južnom pohraničí Slovenska. Na južnom Slovensku tak postupne vzniklo 57 kolónii, z ktorých 23 % obyvateľov tvorili rodiny kolonistov z Čiech a Moravy.⁹

K 1. októbru 1938 bolo v hraniciach neskoršej Slovenskej republiky v štátnej správe zamestnaných 20 541 českých zamestnancov, na ministerstve vnútra 4 384, financií 3 747, v rezorte železníc 5 024, v školstve 3 200, v doprave a na poštách 1 835 a pod.¹⁰ Mnohí Česi sa na Slovensku uplatnili aj v súkromnom podnikaní, bankovníctve, slobodných povolaniach a pod.¹¹

Nástup fašizmu v Európe zasiahol aj do osudov Čechov žijúcich na Slovensku. Viedenská arbitráž v roku 1938 mala za následok stratu južného Slovenska v prospech Maďarska, v dôsledku čoho sa znižil aj počet Čechov žijúcich na Slovensku. Krajinský súpis z 31. 12. 1938 už na Slovensku zistil len 77 488 osôb českej národnosti, z ktorých väčšina nemala na Slovensku domovské právo.¹² V období autonómie Slovenska (1938 – 1939) platilo vládne nariadenie, na základe ktorého bolo zo Slovenska odvolaných 9 000 českých úradníkov. Situácia obyvateľov českého pôvodu sa ešte zhoršila po vzniku Slovenskej republiky, kedy sa títo dostali do postavenia cudzincov. Výsledkom bola skutočnosť, že v roku 1943 už bolo na Slovensku len 31 451 Če-

Mária Jeršová-Opočenská (1899
Praha – 1978 tamže), historička,
archivárka SNM v Martine

chov (v tomto počte nie je uvedená tá časť Čechov, ktorej sa podarilo získať štátne občianstvo, v zásade podmienené asimiláciou a zrieknutím sa etnickej príslušnosti k českému národu, čo mnohí z nich urobili len formálne).¹³

Posledná sledovateľná vlna migrácie z Čiech na Slovensko nastáva po obnovení Československej republiky a viaže sa najmä k obdobiu po roku 1948 – obdobiu industrializácie Slovenska, kedy migračný pohyb smeroval predovšetkým do sféry priemyslu, ale aj do sféry armády.

Diferencie medzi českými migrantmi prichádzajúcimi na Slovensko v období konca devätnásťeho a prvej polovice 20. storočia, usídlovanými prevažne v malých českých diasporach v rámci vznikajúcich priemyselných centier, neboli podmienené etnicky, ale sociálno-kultúrne. Vyplývali z odlišnej vzdelanostnej, sociálnej a kultúrnej úrovne ich pôvodného prostredia, ale aj z konkrétneho sociálno-spoločenského postavenia vyplývajúceho z profesnej pozície. V tomto kontexte napríklad J. Čukan v súvislosti s budovaním textilného priemyslu v Rybápoli na konto českých robotníkov uvádza nasledovné: *Väčšinou prichádzali zo starších centier robotnickej kultúry s určitým stupňom emancipácie, zvyknutí predsa len na vyspelejšie prostredie, iné odievanie, český a nemecký jazyk.*¹⁴ S tým súvisí aj skutočnosť, že ako hlavný znak etnicity Čechov sa v tomto prostredí nevnímal jazyk,¹⁵ ale množstvo konkrétnych javov a prejavov, ktoré súviseli so spôsobom života Čechov na Slovensku, a ktoré okolie vnímalo ako pre túto entitu charakteristické. Z nich sa zvyčajne najčastejšie uvádzala nižšia religiozita, odlišnosť vzťahov v rodine s emancipovanejším postavením ženy, aktívny spolkový a spoločenský život, spôsob využívania voľného času, rozdiely v príprave jedál a stravovaní a odlišný spevny repertoár.

Tieto odlišnosti však treba chápať v dvoch rovinách – v rovine viacetnických vzťahov v rámci priemyselných kolónii, kde sa českí migranti obyčajne usídlovali a v rovine širšieho okolia, ktoré tvorilo autochtónne obyvateľstvo slovenského pôvodu.

Časť migrantov sa usídlovala mimo týchto priemyselných centier – v obciach, kde nevytvárali komunity (napríklad remeselníci). Ich proces zživania sa s prostredím prebiehal potom inými mechanizmami, často ovplyvnenými aj výberom manželského partnera slovenského pôvodu.

Predmetom ďalšieho výskumu by mal byť spôsob života českých kolonistov osídľujúcich územie južného Slovenska po pozemkovej reforme. Predpokladáme, že ho určovala aj etnická skladba tejto usadlosti a početnosť českej komunity.

V súčasnosti je hlavným atribútom etnicity Čechov na Slovensku povedomie etnickej príslušnosti k českému národu, resp. vedomie českého pôvodu predkov. V rodinách, kde sú českého pôvodu obidvaja rodičia, sa udržiava aktívna znalosť českého jazyka, bežný je bilingvismus. Pretrváva záujem o českú kultúru napríklad aj čítaním kníh v českom jazyku, čítaním českých časopisov a sledovaním českých televíznych programov, podporovaný aj aktivitami Českého spolku na Slovensku (dobrovoľnej, spoločensko-kultúrnej záujmovej organizácie združujúcej obyvateľov Slovenskej republiky – Čechov, Moravanov, Slezanov a ich priaznivcov).

Podľa posledného sčítania ľudu realizovaného v roku 1991 (teda ešte v podmienkach spoločného štátu Čechov a Slovákov) žije na území Slovenskej republiky 59 326 občanov, ktorí sa prihlásili k národnostiam dnes reprezentujúcim Českú republiku, t. j. 52 884 k českej, 6 037 k moravskej a 405 k sliezskej národnosti.¹⁶ Po rozdelení Československej federácie sa občania českej, moravskej a sliezskej národnosti žijúci na Slovensku stali príslušníkmi národnostnej menšiny, tretej najpočetnejšej na Slovensku. Až do toho času neboli Česi žijúci na Slovensku ako menšina vnímaní, sami seba za menšinu nepovažovali, ani necítili potrebu združovania sa na etnickom princípe.

Pod pojmom „česká menšina“ v súčasnosti zjednodušene označujeme príslušníkov českej, moravskej a sliezskej národnosti žijúcich na Slovensku, pričom pri tejto definícii vychádzame z ich spoločného materinského jazyka.¹⁷ Česká menšina je usídlená rozptýlene na celom území Slovenska, pričom jej nadpriemerné zastúpenie z hľadiska starej i novej územnosprávnej štruktúry Slovenska je len v okresoch susediacich s Českou republikou, v okresoch s najväčšími mestami, ako aj v ďalších okresoch s dlhodobou prítomnosťou občanov českej národnosti ešte z čias spoločnej československej federácie. Obci s bývajúcimi obyvateľmi českého, moravského a sliezskeho pôvodu bolo zaznamenaných 2 055, pričom obce s ich najväčším podielom sú výraznejšie koncentrované v okresoch Dunajská Streda a Skalica.¹⁸

Toto obyvateľstvo je charakterizované ako populácia s nepriaznivou vekovou štruktúrou – s výrazným zastúpením mužov a žien predovšetkým v produktívnom veku 40 – 45 rokov. Jeho vývoj je v posledných rokoch charakterizovaný nízkou pôrodnosťou a najmä relatívne vysokou emigráciou, čoho výsledkom je celkový úbytok obyvateľstva tejto národnosti.¹⁹

Na početnosti príslušníkov českej menšiny i na stupni jej asimilácie sa zrejme prejaví nielen skutočnosť vyplývajúca z reality života v pozícii príslušníka národnostnej menšiny, ale aj rozptýlenosť etnika a jazyková a kultúrna blízkosť vo vzťahu k majorite. Zmeny možno očakávať aj v dôsledku čiastočného vyriešenia problémov súvisiacich s voľbou občianstva. Kým v roku 1993 mali Česi žijúci na Slovensku možnosť voľby len medzi pozíciou príslušníka národnostnej menšiny alebo cudzinca, dnes v dôsledku úpravy príslušného zákona ČR (40/1993 Zb.) má približne polovica príslušníkov českej minority možnosť získať aj občianstvo Českej republiky.

Na rozdiel od iných etnických minorít, ktorým venuje sústredenú pozornosť už niekoľko generácií historikov, prítomnosť a dôsledky pôsobenia Čechov na Slovensku sú témou, ktorá, popri spracovaní parciálnych témy, je ešte stále na začiatku svojho komplexného spracovania a zhodnotenia.

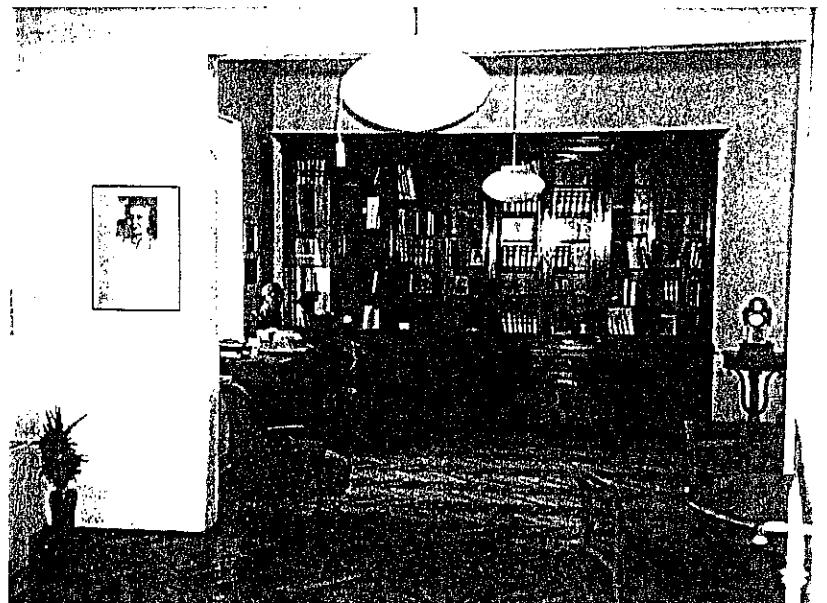
Výskum spôsobu života Čechov na Slovensku prinesie ďalšie poznatky kompletizujúce obraz kultúry Slovenska v tom-ktorom období a priestore. Už doteraz získané údaje obsahujú informácie zaujímavé nielen z hľadiska českej entity. Na etnickej princípe vyabstrahované hodnotenia osobnosti v rámci jednotlivých oblastí vedy a kultúry sú súčasťou uvedomovacieho a emancipačného procesu tej-ktorej minority.

Poznámky

- 1/ KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska*. Praha 1998, s. 42 a n.
- 2/ TIBENSKÝ, J.: K „všeobecnej sedliackej vojne“ a moháčskej katastrofe. In: *Slovensko I, Dejiny*, Bratislava 1978, s. 306.
- 3/ Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I, s. 73, heslo: Česi na Slovensku.
- 4/ TIBENSKÝ, J.: V období protihabsburských stavovských povstani. In: *Slovensko I, Dejiny*, Bratislava 1978, s. 361 – 362.
- 5/ Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. Veda, Bratislava 1995, heslo: Česi na Slovensku, s. 74.
- 6/ BYSTRICKÝ, V.: Vystahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938 – 39. In: *Historický časopis*, 45, 4, 1997, s. 596.
- 7/ BOHÁČ, J.: Česi na Slovensku, *Statistický obzor*, 16, 1935, s. 183 – 190.
- 8/ Archív Ústavu TGM, F. Slovensko, kart. I. Výsledky sčítania ľudu na Slovensku 1. 12. 1930.
- 9/ VRABCOVÁ, E.: Kolonizácia Žitného Ostrova v I. pozemkovej reforme. Rukopis referátu predneseného na konferencii Migrácia, Šafa, 9. 9. 2000.
- 10/ ČULEN, K.: Česi a Slováci v štátnych službách ČSR. Bratislava 1944, s. 1.
- 11/ Venkov, 15. 12. 1938.
- 12/ Územie a obyvateľstvo Slovenskej republiky. Bratislava 1939, s. 8 – 11. Podľa iného zdroja – oficiálneho materiálu vlády pripraveného v roku 1939 pre zahraničie bolo k 31. 12. 1938 na Slovensku 93 143 obyvateľov českej štátnej príslušnosti. Pozri Bystrický, V.: c. d., s. 596.
- 13/ RYCHLÍK, J.: K otázke postavenia českého obyvateľstva na Slovensku v r. 1938 – 45, *Historický časopis*, 37, 3, 1989, s. 423.
- 14/ ČUKAN, J.: Vplyv českých robotníkov na regionálnu kultúru dolného Liptova po spriemyselnení. In: *Zborník k XI. Kongresu slavistov, VŠP Nitra, Fakulta humanitných vied* 1993, s. 190.
- 15/ ČUKAN, J.: Priemysel a etnická identifikácia. In: *Etnologické rozpravy* 1/94. ÚE SAV, Bratislava, s. 23.
- 16/ PODOLÁK, P.: Národnostné menšiny v Slovenskej republike z hľadiska demografického vývoja. MS Martin 1998, s. 42.
- 17/ MATULA, P.: Spolková činnosť Čechov, Moravanov a Slezanov po r. 1992. In: *Etnické minority na Slovensku, Spoločenskovedný ústav SAV Košice*, 1997, s. 94.
- 18/ PODOLÁK, P.: c. d., s. 48.
- 19/ PODOLÁK, P.: c. d., s. 45.

*SNM-Etnografické múzeum, sídlo Dokumentačného centra českej kultúry na Slovensku v Martine
Foto H. Zelinová*

*Dokumentačné centrum českej kultúry, expozícia venovaná manželom Horákovcom
Foto P. Choma*

KARPATSKÍ NEMCI

Pri vyslovení pomenovania občanov Slovenska nemeckej národnosti karpatskí Nemci sa obvykle zamyslíme, lebo je v určitom rozpore s geografickou realitou. V období pred rokom 1918 boli totiž Nemci žijúci na území Slovenska súčasťou uhorských Nemcov. Profesor na univerzite v Štajerskom Hradci (Graz) Reimund

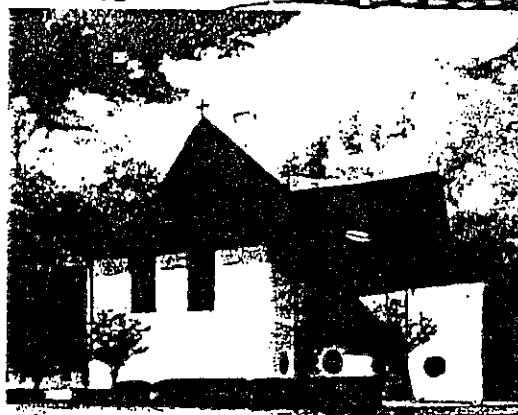
Friedrich Kaindl, ktorý sa venoval dejinám Nemcov v Uhorsku, začal v tomto období pre Nemcov v Hornom Uhorsku používať pomenovanie karpatskí Nemci, aby ich odlišil od Nemcov žijúcich v iných častiach karpatského oblastu, napríklad od Nemcov v Sedmohradsku, ktorých označil za sedmohradských Nemcov. Po vzniku Česko-Slovenska (ČSR) sa pomenovanie karpatskí Nemci pre Nemcov na Slovensku a v Zakarpatskej Ukrajine zaužívalo, pretože jednoznačne vyjadrilo ich geografickú odlišnosť od sudetských Nemcov.

Niekolikostoročné germánske osídlenie strednej Európy vystriedalo počas 6. – 8. storočia osídlenie slovanské. Západná hranica tohto osídlenia sa dotýkala Frankov a Bavorov, ktorí už mali pevné mocenské a cirkevné štruktúry. Nie náhodou sa franský kupec Samo v rokoch 624 – 658 stal prvým panovníkom Slovanov, nie náhodou práve salzburský arcibiskup Adalram vysvätil roku 828 v Nitre prvý kostol. Bavorské biskupstvá (Sofino – Salzburg, Rezno – Regensburg, Pasov – Passau, Freising) boli duchovnými, kultúrnymi a hospodárskymi centrami, z ktorých prichádzali misionári, obchodníci, remeselníci. Väzby Uhorska s nemeckými krajinami zosiňeli už po roku 1000, keď bol Štefan I. korunovaný za prvého uhorského kráľa a prijal kresťanstvo. Týmto kontaktom výrazne napomáhali i príbuzenské zväzky uhorských kráľov a šľachty s nemeckou feudálnou špičkou. Nemecké osídlovanie v tomto období zahrnovalo najmä šľachtu, duchovných, obchodníkov, teda vyššie spoločenské vrstvy.

Najväčší počet nemeckých hostí prišiel na Slovensko v 13. a 14. storočí. Odhad počtu Nemcov na Slovensku v stredoveku sa pohybujú v rozmedzi 200 – 250-tisíc, čo bola asi pätna až štvrtina obyvateľstva. V slovenskom prostredí však ich podiel najmä pod vplyvom asimilácie a na prelome 19. a 20. storočia aj madarizácie neustále klesal. Roku 1890 tvorili 9,89 %, roku 1900 7,65 %, o desať rokov neskôr 6,74 % a roku 1919 iba 4,87 % obyvateľstva. Nepriaznivý trend sa v novej ČSR začal. Podľa sčítania ľudu roku 1930 žilo na Slovensku 154 821 Nemcov, teda 4,65 % obyvateľov. Tento počet a pomer sa približne zachoval až do násilného vystahovania karpatských Nemcov z Československa po druhej svetovej vojne.

EVANGELICKÝ DREVENÝ KOSTOL V KEŽMARKU (1717)

Hlavné sídelné oblasti

Nemci na Slovensku ako časť uhorských Nemcov osídliili alebo doosídliili v 12. – 14. storočí tri oblasti Slovenska: Bratislavu a okolie, Hauerland (stredoslovenskú oblasť) a Spiš. Mimo týchto hlavných oblastí žilo okolo 26 000 Nemcov v menších diaspórách a bolo možné sa s nimi stretnúť vo všetkých slovenských mestách. Konfesionálne bolo 65 %

pri práci v baniach venovali aj hospodáreniu na málo úrodnej pôde.

Spišom prechádza jedna z najdôležitejších európskych obchodných ciest neskorého stredoveku, ktorá údolím Hornádu a Popradu spájala Uhorsko s Poľskom. Na hornom Spiši vzniklo v 13. storočí Spoločenstvo spišských miest s centrami v Kežmarku a Levoči. Na rieke Hnilec ležalo šesť banských miest. V údolí Bodvy sa zasa nachádzajú Medzev a Štós, mestá hámorníkov. Na relativne malom území obkolesenom nádhernou vysokohorskou scenériou vykazuje Spiš také bohatstvo stredovekých umenieckých hodnôt ako málokterý iný región Európy.

Lokálne nemecké osídlenia

V 16. a 17. storočí prišli na Slovensko z náboženských príčin z nemeckých krajín a zo Švajčiarska novokrstenici, často nazývaní hába-

jenkov.

V bratislavskej oblasti malo roku 1930 šest obcí nemeckú väčšinu a deväť obcí výraznejšie zastúpenie nemeckej menšiny. V samotnej Bratislavе do roku 1900 prevažovalo nemecké obyvateľstvo. Na severe sa na ňu napájali vinohradnícke mestá Svätý Jur, Pezinok a Modra, ktoré si uchovávali aj starú nemeckú tradíciu. Východne od Bratislavы, už na Žitnom ostrove, ležalo šesť obcí, z ktorých bol Prievoz svetoznámym svojím ľudovým divadlom.

Nemecké osídlovanie stredného Slovenska podnetilo bohatstvo rúd drahých kovov. Pomenovanie tejto oblasti Hauerland sa zaúžívalo po roku 1930, pretože z 24 nemeckých obcí názov ôsmich sa končí na *hau*, čo znamená čistinu vzniknutú vyribaním lesa. V 13. a 14. storočí bolo založených „sedem dolnouhorských banských miest“, medzi nimi zlatá Kremnica, strieborná Banská Štiavnica a medená Banská Bystrica. V okolí miest (najmä Kremnice a Nitrianskeho Pravna) vznikli samostatné obce. Ich obyvatelia sa po-

ni. Na základe ich zmyslu pre združovanie sa, ktorý vychádzal z ich viery, vytvárali spoľočné sídla a tzv. dvory. Vo Veľkých Levároch vznikla celá habánska štvrt. Ďalšie habánske sídlo sa nachádzalo v Sobotišti. Popri mnohých iných remeslách ovládali habáni najmä výrobu keramiky a kameniny.

V súvislosti s osídlováním, ku ktorému došlo v Uhorsku počas vlády Márie Terézie a Jozefa II., prišli na Slovensko aj Nemci. V Malých Karpatoch založili drevorubačské osady, ktoré existujú dodnes, avšak už bez pôvodného obyvateľstva (hudovo ich obyvateľov nazývali *hunchokári*). Roku 1786 sa usadilo niekoľko desiatok nemeckých rodín v Sládkovičove a vyše 100 rodín na Zamagurí, najmä v Dolnej Lechnici. Tu získali majetok kamaldulov v Červenom Kláštore, ktorých rád zrušil Jozef II.

V rokoch 1857 – 1858 sa zasa predávali majetky grófa Degenfelda-Schimburga a baróna Heinricha Splenyho ležiace pri Čermanoch v údoli Nitry. Agenti došli až do Hannoveru a Oldenburgu, kde získali početné rodiny na ich spoločnú kúpu. Na jeseň 1858 prišla do tejto oblasti prvá skupina nemeckých osadníkov, ďalšia ich nasledovala o rok neskôr. V nasledujúcich desaťročiach sa Nemci usídlovali aj v okolitých obciach.

Desať kilometrov severne od Vranova nad Topľou leží Michalok, v ktorom sa do roku 1944 hovorilo nemeckým nárečím z oblasti Chebu. Roku 1899 si tu totiž kúpili majetky nemeckí rolníci pochádzajúci zväčša z oblasti Tachova v Čechách. Nepríšli však zo svojej pôvodnej vlasti, ale z východnej Haliče. Muži boli zväčša kvalifikovaní tesári, mnohí pracovali v bani na ortu v Merníku.

V dôsledku neúrodnej pôdy v horských oblastiach, preludnenosti a nedostatku pracovných príležitostí mnohí Nemci zo Slovenska pracovali v Čechách, na Morave alebo v cudzine ako sezónni robotníci, podnikavejší sa vystahovali do zamoria. Niektorí si kúpili majetky na juhu Slovenska. Taktôž založilo 20 nemeckých rodin z Kopernice a Janovej Lehota obec Nové Vinohrady pri Jasovej. Viaceré rodiny z Veľkého Pola a Píly si zasa kúpili majetky v Demandiciach, Sadziciach a pri Vrábloch. Viaceri Handlovčania sa usidlili vo Veľkých Bedznoch.

Zakladanie miest

Obraz slovenských miest vymedzujú dva pôdorysné typy, ktoré na Slovensko priniesli Nemci. Často sa realizovalo centrálne usporiadanie s pravouhlým námestím, okolo ktorého sa šachovnicovo orientovali ulice. Iným prípadom je šošovkovité námestie, s ktorým sú rovnobežné ďalšie ulice. Väčšina obcí Hauerlandu má zasa sídelnú formu typickú pre Sasko alebo Slezsko. V Pile a vo Veľkom Poli ide o rozptýlené osídlenie v tzv. štaloch. V 13. storočí získalo mestské práva na Slovensku dovedna 53 sídel. Veľká väčšina ich dostala priamo od panovníka, malo z nich od feudála alebo od cirkevnej vrchnosti. Tie-

to mestské príprivilegia boli výrazom právneho statusu sídla, niekedy vyjadrovali aj jeho hospodársku perspektívnu. Samotné príprivilegia mali svoj základ v nemeckom právnom poriadku (norimberské a magdeburšké právo), ktorý bol transformovaný na regionálne alebo miestne pomery (jihlavské, těšínske, kutnohorské, budínske, krupinské mestské právo). V južnejších oblastiach dominoval norimberský základ práva, v severnejších zase magdeburšký. V mestských príprivilegiach sa prejavilo privilegované postavenie nemeckého etnika. Napríklad v krupinskom mestskom práve sa píše, že stažnosti domáceho obyvateľstva vo veciach hostí sa len vtedy uznanajú, ak ich potvrdia i nemeckí svedkovia. Taktiež v príprivilegiach feudálov sa hovorilo o používaní nemeckého právneho poriadku. Udeľenie mestských práv však neznamenalo založenie sídla. Časť miest na území Slovenska bola už v 9. storočí dôležitými administratívnymi a obchodnými centrami (Bratislava, Nitra, Starý Tekov), niektoré ležali na starých obchodných cestách (Košice, Prešov, Trnava), ďalšie obstáli už počas tatárskeho vpádu (Bratislava, Nitra, Komárno, Fiľakovo). Nemecká kolonizácia na Slovensku znaeme-

ratúru, žili bohatým duchovným životom, udržiavali si svoje tradície a osobitý jazyk.

V medzivojnovom Československu
Od začiatku 20. storočia Nemcom na Slovensku hrozilo, že v priebehu niekoľkých desaťročí z veľkej miery stratia svoju identitu. Hoci karpatskí Nemci, podobne ako sudetskí Nemci, vznik ČSR roku 1918 neprijali s nadšením, nový štát znamenal pre nich pozitívnu zmenu a novú fázu spolužitia so Slovákmi. Kým v predošlých desaťročiach spoločne vypisovali obrany proti čoraz intenzívnejšej madařizácii, teraz im štát umožnil zaklaňať vlastné nemecké školy, kultúrne ustanovizne a politické strany.

Národnostné menšiny totiž mali právo na vlastné školy, spolky a tlač. Pretože karpatským Nemcom chýbali kvalifikovaní učiteľia, prichádzala pomoc zo Sudetu. Títo učiteľia popri vyučovaní pomáhali pri vzniku spolkov a oživovali národnostné povedomie. Politicky boli karpatskí Nemci roztriedení, len Spiš stál temer jednotne za Spišskonemetskou stranou založenou roku 1920. Roku 1929 vznikla Karpatskonemecká strana, ktorá roku 1935 uzavrela volebnú koalíciu so Sudetskonomemickou stranou. V októbri 1938 sa Karpatskonemecká strana pretvorila do Nemeckej strany, členom ktorej sa mal stať každý dospelý Nemeč na Slovensku. Nemecká strana sa hlásila k nacionálnosocialistickému svetonázoru, jej agitácia a vystúpenia boli často prehnane. Karpatskí Nemci rovnačo ako Slováci však nestali jednotne v službách nemeckého fašizmu.

Diskrepancie v hodnoteniach

Každý, kto sa zamýšľa nad dejinami karpatských Nemcov, vie, že najväčšie rozdiely v ich hodnoteniach sa koncentrujú do 30. a 40. rokov 20. storočia. Od októbra 1938 do marca 1939 bol osud Slovenska vzhľadom na jeho samostatnosť veľmi neistý. Je skutočnosťou, že po vzore Petržalky sa medzi karpatskými Nemcami v Bratislave objavili snahy o ich príčlenenie k Nemeckej ríši, avšak z tohto sna sa zrážkou prebudili. Už 16. októbra 1938 vedca karpatských Nemcov musel oznámiť Hitlerovo stanovisko, že také niečo do úvahy neprichádza. Teda túžby časti karpatských Nemcov byť štátotvorným národom sa veľmi rýchlo rozplynuli a v slovenskej historiografii sa im prikladal prehnany význam. Vo vyhlásení Slovenskej národnej rady z 12. februára 1991 k „osudu našich minulých nemeckých spoluobčanov v dôležnejšej a mladšej minulosti“ sa hovorí: „V čase Slovenskej republiky 1939 – 1945 sa Karmasinova Deutsche Partei a jej paramilitárna súčasť Freiwillige Schutzzaffel a neskôr Heimatschutz stali priamym nástrojom nacistickej svojvôle, organizátormi násilia, predvojom antissemitizmu a nezakrytou opozíciou aj proti umierajúcim skupinám vtedajšej politickej reprezentácie Slovenska.“ Ide o formuláciu, ktorú karpatskí Nemci považujú za prevzatú z obdobia spred roka 1989, o formuláciu, ktorá

Karpatenblatt

Mesačník Nemcov na Slovensku
Monatsblatt der Deutschen in der Slowakei

III/II / MESAČNIK KARPATENBLATT

nala významný impulz na vytváranie miest. Jasným dôkazom toho je vznik zväzu 24 miest na Spiši v roku 1271 či vznik banských miest. Udeľením mestských práv sa posilnilo i postavenie Nemcov, ktorí boli hlavnou oporou rýchlejšieho hospodárskeho a urbanistického rozvoja mesta.

Kultúrotvorná komunita

Karpatskí Nemci boli jedným z médií, prostredníctvom ktorého prúdila na Slovensko západoeurópska kultúra, veda a technika. Ich príčinením na Slovensku vznikli mnohé pamiatky svetového významu. Stačí uviesť Kostol sv. Jakuba v Levoči s 18,62 metra vysokým oltárom či stavebné a technické pamiatky Banskej Štiavnice. Reformácia zasiahla väčšinu karpatských Nemcov, ale aj Slovákov, ktorí často študovali na vyspelých nemeckých univerzitách, kde sa napájali na západoeurópsky duchovný život.

Spomedzi karpatských Nemcov pochádzalo veľa vedcov, technikov a umelcov svetového významu. Spomienme len objaviteľa principu reaktívnej sily J. A. Segnera, technika W. Kempelena, autora kvalitného portrétového a krajinárskeho objektívov J. M. Petzvala, laureáta Nobelovej ceny za fyziku F. Lenarda. Z umelcov uvedieme aspoň skladateľa J. N. Hummeia, skladateľa opery v Hamburgu S. Kussera, Goetheho učiteľa A. F. Oesera, maliarov V. Tilgnera a J. Damku. Rovnako ako Slováci aj karpatskí Nemci mali vlastnú lite-

rá má zdôvodniť oprávnenosť ich vyhnania. Historickej realite nezodpovedá ani formulácia o avantgardnej úlohe karpatských Nemcov pri tragickej prenasledovaní židovských občanov. Tragédia slovenských Židov a Rómov počas druhej svetovej vojny je problémom všetkých vtedajších i dnešných občanov Slovenska. S týmto hrozným činom sa musia vyrovnat tak karpatski Nemci, ako aj Slováci. Holokaust bude navždy neoddeliteľnou súčasťou dejín, a to nielen karpatských Nemcov, ale i Slovákov, a zostane kritériom morálky.

V historických prácach venovaných obdobia 1938 – 1945 je evidentná snaha prisúdiť karpatským Nemcom väčší podiel viny, než reálne mali a mali mohli. Treba však zároveň povedať, že karpatskí Nemci niekedy svojím vystupovaním, neprimeraným ich reálnemu vplyvu (asi 5 % obyvateľstva), sami poskytvali dôvody na negatívne postoje ostatného obyvateľstva.

SNP a koniec vojny

Väčšina karpatských Nemcov vníma Slovenské národné povstanie (SNP) ako začiatok konca ich existencie v slovenských domovoch, pričom chápanie tejto udalosti ako druhého najväčšieho antifašistického vystúpenia v Európe potláča do úzadia, i keď sa nedá povedať, že by túto jeho dimenziu pôjerala. Tieto pocity a negatívny postoj karpatských Nemcov odriža ich trpké skúsenosti. Počas Povstania totiž prežilo nemecké obyvateľstvo, najmä na strednom Slovensku, početne násilia zo strany povstalcov. V Ružomberku 27. augusta 1944 zastrelili 146, v Sklenom 21. septembra 187 Nemcov, v Banskej Štiavnici na železničnej stanici o päť dní neskôr bezdôvodne zastrelili 83 obyvateľov Pily a Veľkého Poľa, po potlačení SNP našlo smrt v Nízkych Tatrách vyše 60 Kunešovčanov. Popri tom to boli desiatky ďalších obetí, zväčša z radov civilného obyvateľstva. Je pochopiteľné, že tieto excesy zanechali hibokú stopu vo vedomí karpatských Nemcov, ktorí túto problematiku vnímajú obzvlášť citlivovo, najmä keď ju slovenská historiografia do obrazu Povstania zahrnuje len výnimcoľne alebo sa snaží o zdôvodňovanie týchto zločinov.

Väčšina Nemcov (asi 120 000 z celkového počtu 150 000) z obáv pred prichádzajúcou Sovietskou armádou opustila Slovensko už v záverečnej fáze druhej svetovej vojny. Počas tejto evakuácie sa dočasne usadila najmä v Sudetoch alebo v Rakúsku a Nemecku. Po skončení vojny sa okolo 30-tisíc z nich chcelo hneď vrátiť do svojich domovov, čo sa im však okrem výnimiek nepodarilo: boli internovaní v táborech. V noci z 18. na 19. júna 1945 sa stala vari najtragickejšia udalosť slovensko-karpatskonemeckého spolužitia: pri Přerove na Morave príslušníci pešieho pluku z Petřžalky bezdôvodne (pokiaľ sa za dôvod nepovažuje nemecká národnosť) zastrelili 265 nemeckých detí, žien a mužov z Janovej Lehote a Dobšinej, ktorí sa vrácali z evakuácie. Táto tragédia rezonuje v slovenskej historiografii len výnimcoľne.

Nesporne najpertraktovanejšou otázkou v slovensko-karpatskonemeckých vzťahoch, i keď nie až s takou intenzitou, ako je to v česko-sudetskonemeckých vzťahoch, sú tie dekrety prezidenta Edvarda Beneša, ktoré sa týkajú vyvlastnenia a diskriminácie Nemcov a Maďarov v Československu. Na základe nich boli postihnutí Juhia patriaci k určitej národnostnej skupine a z pohľadu karpatských Nemcov odporujú ľudským právam, sú diskriminačné. Do Európy 21. storočia, ktorá sa definuje aj ako spoločenstvo hodnôt a práva, jednoznačne nepatria. Dušan Kováč v práci *Vysídlenie Nemcov zo Slovenska* piše: „*Vysídlovanie Nemcov po druhej svetovej vojne je nepochybne aktom násilia a nemožno ho v nijakom prípade ani akceptovať, ani ospravedlňovať. Uplatňovanie princípu kolektívnej viny nemôže byť kvalifikované inak ako porušovanie základných ľudských práv.*“ Toto

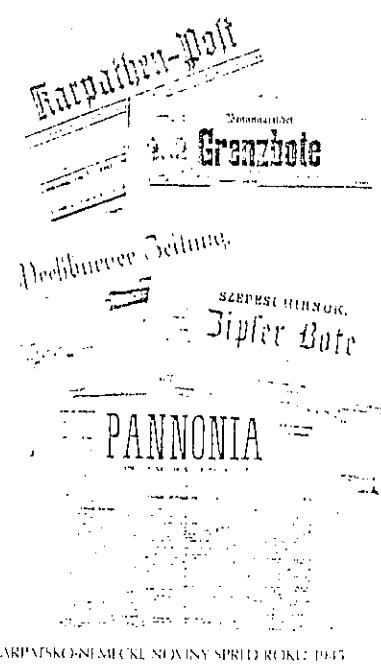
ti z 29. marca 1949 žilo na Slovensku 27 524 osôb nemeckej národnosti. Avšak ani tento údaj nie je úplne smerodajný, keďže vtedy sa na Slovensku vytvárali nové okresy a štatistiky sa tejto zmene neprispôsobili. Reálny odhad je, že na začiatku 50. rokov žilo na Slovensku okolo 24 000 karpatských Nemcov.

Po skončení hromadných odsunov Nemci na Slovensku predstavovali bezprávnu a zdecimovanú národnostnú skupinu. Boli vystavení opovrhnutiu a nenávisti, zbavení štátneho občianstva, prevažnej väčšine z nich úrady skonfiškovali všetok majetok a stali sa bezdomovcami. Rozrušenie rodinných i sociálnych štruktúr a stratu ekonomickeho a materiálneho zázemia sprevádzala diskriminácia, ktorá ustupovala len veľmi pomaly. Nemeckí robotníci boli do leta 1947 vystavení 20-percentnej zrážke zo mzdy. Stále žila aj ideja vyhánania Nemcov z ich domovov: napríklad okresný akčný výbor v Kremnici žiadal 14. júla 1948 vysídlit z Kunešova 96 Nemcov dôvodiac, že obec je odlahlá a Nemci nemôžu byť pod dostatočnou kontrolou. Dňa 8. augusta 1948 sa dokonca Poverenictvo vnútra obrátilo na Ministerstvo vnútra v Prahe so žiadostou o „láskavé oznámenie“, či by nebolo možné zo Slovenska natrvalo vystahovať nemecké práceschopné obyvateľstvo i s rodinnými príslušníkmi do Jáchymova. Pri absencií vlastného školstva a záujmových organizácií karpatským Nemcom úplne chýbali možnosti uspokojovať kultúrne a náboženské potreby a záujmy v materinskom jazyku. Rovnako im bol znemožnený prístup k nemeckej kultúre. Platil zakaz návštiev verejných miestností, zábav, lesov a parkov: zakaz používania nemčiny na verejných priestranstvach zrušil až výnos ministerstva vnútra z marca 1950.

Zbavením čs. štátneho občianstva boli Nemci v ČSR zbavení aj základných občianskych práv. Zmeny podnietili až vznik Nemeckej demokratickej republiky v roku 1949. Roku 1950 sa vrátilo občianstvo 11 240 Nemcom žijúcim na Slovensku, zamietlo sa 1 430 osobám. Časť Nemcov si o občianstvo všobec nepodala žiadost, keďže jeho udelenie sa nespájalo s navrátením majetku. Až zákonom č. 34 z 24. apríla 1953 sa všetci Nemci žijúci v Československu automaticky stali i čs. štátnymi občanmi.

Postavenie čs. občanov nemeckej národnosti zostávalo aj po prekonaní najzájavnejších form diskriminácie neuspokojivé. Nerešpektovali sa ich národné práva, najmä v jazykovej, kultúrnej a školskej oblasti, a už všobec nie na úseku samosprávy. Do roku 1968 neboli Nemci uznávaní ako svojbytný etnokultúrny celok a štátoprávny subjekt. Rok 1968 sice priniesol určité pozitívne zmeny (zák. č. 144/1968 o národnostných menšinách), faktická diskriminácia však pokračovala až do zrútenia totalitného režimu koncom roka 1989. V súčasnosti sa organizujú v Karpatskonemeckom spolku na Slovensku, vychádza im mesačník *Karpatenblatt* a pôsobí Múzeum kultúry karpatských Nemcov, ktoré je súčasťou Slovenského národného múzea.

Ondrej Pöss

hodnotenie špičkového slovenského historika a najlepšieho slovenského odborníka na danú problematiku je doposiaľ nesporne najobjektívnejším pohľadom na túto tému.

Zdecimovaná nemecká komunita

Do jesene 1946 bolo v rámci hromadných odsunov vyvezených zo Slovenska celkovo 32 450 osôb nemeckej národnosti. Očakávalo sa, že na jar 1947 sa tieto transporty obnovia, avšak nestalo sa tak. Štátne orgány sa napriek tomu snažili zbaviť karpatských Nemcov. V rokoch 1947 – 1949 to realizovali takzvaným spájaním rodín a v rokoch 1950 – 1951 organizovali dobrovoľné vysídenie do Nemecka a Rakúska. Okrem toho pod hlavíčkou vysídenia nespôhlivalého obyvateľstva presídlovali rodiny z blízkosti hraníc s Rakúskom do slovenského vnútrozemia. Pri sčítaní obyvateľstva sa k 1. marcu 1950 prihlásilo k nemeckej národnosti 5 179 občanov Slovenska. Bola to iba asi pätnašta z jej skutočného počtu, pretože z obáv sa väčšina Nemcov prihlásila k inej národnosti. Podľa hlášenia krajských veliteľstiev Štátnej bezpečnos-

Okolo pevnostných murov sú vykopané vo veľmi pravidelnom obrazci hlboké priečupy a s ich vonkajšej strany násypy, ktoré sa kužeľovitými formami vyláčajú pred nátočnými vežami. K vstupnej bráne vedie cesta po násype, z ktorejho boli vyzelené tránce, nesúce diažku pre piesň. Všetky dekoratívne formy, pri Balassovej stavbe použité, miešajú ruku novohorodičke a ranorenesančné, čím vznikajú často

M. S. / H. J. T. R. / H.
R. C. / X / H. S. / C. / H.

oko triedy pôvodu nižšieho a deklasifikovaného. Rozdiely medzi jednotlivými triedami bývaly značné, ba často inklinovaly k tomu, aby všetky vrstvy štátneho ľudu — ak vobec v tomto čase možno o ňom hovoriť — boli si vzájomne priamo hermeticky izolované. Jednou z takýchto dokonale izolovaných tried stredovekého právneho života boli Židia. Ich právne postavenie najlepšie charakterizuje epiteton „servi camerae“ — sluhovia kráľovskej komory, podliehajúci immediátnemu jurisdikcii panovníka. Komorné služobníctvo Židov má svoj pôvod v Nemecku. Vzniklo z toho, že Židia, vyzývaní u panovníkov právnu ochranu proti újmám, ktoré sa im dosťávaly od domáceho obyvateľstva, keďže ako cudzinci v smysle principu personality nepožívali ani osobnej, ani majetkovej ochrany.¹ Ale aby predsa dosiahli slobodného pohybu a právna slobodne obchodoval, prinútení boli spomenutú ochranu kúpovať časťimi dávkami, platenými panovníkom. Periodicita týchto dávok vytvorila časom trvalú právnu inštitúciu, ktorá upravovala právny pomer Židov k panovníkovi, resp. ku krajinie, majúc charakter quasi smluvný.

Známa Pax Moguntina, či landifrid Jindricha IV. z roku 1103, po prvý raz vyslovuje v listinnej forme ochranu Židov. Kým ochranné listiny, vydávané iba jednotlivcom, resp. jednotlivým židovským občiam zaručovaly pokoj len ich držiteľom, Pax Moguntina svojou generálnou klausúrou má povahu zákona, platiaceho pre všetkých obyvateľov ríše.²

Termín servi camerae sa zjavuje po prvý raz z roku 1182 v privilegiu Fridricha I., udeleného Židom v Rezne.³ Na prvý pohľad by sa zdalo, že Žid a sluhu boli pojmy totožné. Ale keď skúmame bližšie ich obsah, vidíme, že slovom servi mala byť vyjadrená len bezprostredná Židov k panovníkovi, ktoréj vonkajšou formou boli spomenuté poplatky za ochranu, zavedené pôvodne iba fak-

¹ Gebhardt, Handbuch der deutschen Geschichte, I. Bd. Berlin 1930, str. 121. O stanovisku cirkev oproti Židom porovnaj Bušek, Učebnice dějin práva církevního. V. Bratislave 1929, str. 111.

² Constitutiones et acta publica imperatorum et regum. Tom. I. Monum. Germ. Hist. Legum Sectio IV. p. 125. „Anno ab incarnatione Domini millesimo C. III. Heinricus imperator Mogontina pacem sua manu firmavit et instituit, et archiepiscopi et episcopi propriis manus firmaverunt... iuraverunt tandem pacem usque pentecosten et inde per IIII annos. furaverunt, dico, pacem aere-lesius, clericis, monachis, laicis, mercatoribus, mulieribus, ne vi rapiantur, judeis.“

O krem Pax Moguntina známe sú na pr. Innovatio pacis Franciae Rhennensis z r. 1179. Fridrich I. Constit. Monum. Germ. Hist. Tom. I. p. 381. „Ville, villarum habitatores, clericis, iudei qui ad fiscum imperatoris pertinet.“ omni die pacem habeant.“ Dálej Renovatio pacis antiquae Saxoniae z r. 1223. Heinricus. Constit. Monum. Germ. Hist. Tom. II., p. 394. „Clerici, monachi, mulieres... iudei omni die et tempore firmaverunt... iuraverunt tandem in rebus“ a Pax generalis z r. 1224. Heinricus. Constit. Monum. Germ. Hist. Tom. II., p. 309.

³ Gebhardt, 391.

⁴ Kriegsk, Frankfurter Bürgerzwist und Zustände im Mittelalter. 1862, str. 408 a 409 pozn. 1. Mauer, Geschichte der Städteverfassung in Deutschland. 1869—71. Bd. II, 499 nsł.

ako triedy pôvodu nižšieho a deklasifikovaného. Rozdiely medzi jednotlivými triedami bývaly značné, ba často inklinovaly k tomu, aby všetky vrstvy štátneho ľudu — ak vobec v tomto čase možno o ňom hovoriť — boli si vzájomne priamo hermeticky izolované. Jednou z takýchto dokonale izolovaných tried stredovekého právneho života boli Židia. Ich právne postavenie najlepšie charakterizuje epiteton „servi camerae“ — sluhovia kráľovskej komory, podliehajúci immediátnemu jurisdikcii panovníka. Komorné služobníctvo Židov má svoj pôvod v Nemecku. Vzniklo z toho, že Židia, vyzývaní u panovníkov právnu ochranu proti újmám, ktoré sa im dosťávaly od domáceho obyvateľstva, keďže ako cudzinci v smysle principu personality nepožívali ani osobnej, ani majetkovej ochrany.¹ Ale aby predsa dosiahli slobodného pohybu a právna slobodne obchodoval, prinútení boli spomenutú ochranu kúpovať časťimi dávkami, platenými panovníkom. Periodicita týchto dávok vytvorila časom trvalú právnu inštitúciu, ktorá upravovala právny pomer Židov k panovníkovi, resp. ku krajinie, majúc charakter quasi smluvný.

Známa Pax Moguntina, či landifrid Jindricha IV. z roku 1103, po prvý raz vyslovuje v listinnej forme ochranu Židov. Kým ochranné listiny, vydávané iba jednotlivcom, resp. jednotlivým židovským občiam zaručovaly pokoj len ich držiteľom, Pax Moguntina svojou generálnou klausúrou má povahu zákona, platiaceho pre všetkých obyvateľov ríše.²

Termín servi camerae sa zjavuje po prvý raz z roku 1182 v privilegiu Fridricha I., udeleného Židom v Rezne.³ Na prvý pohľad by sa zdalo, že Žid a sluhu boli pojmy totožné. Ale keď skúmame bližšie ich obsah, vidíme, že slovom servi mala byť vyjadrená len bezprostredná Židov k panovníkovi, ktoréj vonkajšou formou boli spomenuté poplatky za ochranu, zavedené pôvodne iba fak-

NIEKOĽKO KAPITÓL O PRÁVNOM POSTAVENÍ ŽIADOV V STREDOVEKU A SO ZVÄZTOM ZRETELOM NA POMERY V BRATISLAVE.

Význačným znakom stredovekého sociálneho i právneho života je snaha rozvrstviť obyvateľstvo určitého štátu v triedy viac-menej vyhranené. Rozvrstvenie takéto podmieneň bolo skutočnosťou, ktorá vyzadovala, aby pri rozličnej kvalite sociálnych tried vyššie stojace pozívaly plnšej a rozsiahlejšej právnej subjektivity,

²² Po prevrate bol rozborený a nadprážie jeho obloka, označené nápisom a letopočtom asi 1682, stratilo sa; podobný osud stihol aj arky v susedstve spojovacieho mosta.

Zvláštnosť právneho postavenia Židov má svoj pôvod v niekoľkých činiteľoch, ktorí vzájomným pôsobením upravovali právnu subjektivitu Židovstva. Prvým a najdôležitejším faktorom bola skutočnosť, že Židia, keďže neboli kresťanmi, nemali práva mať ľiacast na sústátnom živote, keďže jeho predpokladom bola bezpodmienecna, príslušnosť k cirkvi. Tým sa stalo, že boli úplne eliminovaní z verejnej života a ich právna subjektivita sa stala len pojmom sifidičnym. Ullácanie Židovstva vyrubilo v časoch križových vojen, keď v smysle sveriskej i cirkvenej legislatívny stato súlenditým elementom, ktorému boli za vinu kladené všetky závlhné pohromy a choroby, ktoré postihly Európu.⁵

Nenálučího hraly tiež pomery hospodárske. Obyvateľstvo bolo veľmi „zadĺžené“, kým Židia návidomoci bohatili. Bolo to najmä mešťanstvo, ktoré so žiarlivosťou slectovalo veľké obchodné úspechy svojho konkurenta, a nie je preto div, že táto žiarlivosť premenila sa v prudky hnev a bezohľadné prenasledovanie.⁶ Výsledne to charakterizuje Roscher, keď hovorí, že prenasledovanie, pri ktorom ide hlavne o zničenie dľžných ľúpisov, je vlastne penažnou krízou barbarského spôsobu; stredovekou formou tohto, čo za nichých časov meniame sociálnou revolúciou.⁷ Do istej miery ješ

Rozumie sa, Židia pokúšali sa o útek z tých miest, kde im hrozilo nebezpečenstvo. Ale marné, lebo po peniazoch bažiaci novníci hrozili prísnym trestmi tomu, kto by sa opovážil poskytnúť ochranu uniknutým Židom a ich prechovávať.⁹

Nebzepečenstvo sa stalo tým akútnejšie, keď vystúpili profíti nim aj osoby duchovné.¹⁰ Keď si uvažíme, že proti nim sa postavili až vo vtedajšom kresťanskom svete veľmi väzny Peter Klinacenský, ktorý v svojom liste, písanom Ludvíkovi r. 1146, priamo ho vy- zýva, aby konfiskoval židovské majetky. Nevieme si ani dobre pred-

---

⁵ *Städte*, Die Juden in Deutschland während des Mittelalters in politischer, sozialer und rechtlicher Bedeutung. 1866, str. 182.

⁶ *Scheiner*, Die Rechtsverhältnisse der Juden in deutsch-österreichischen Ländern. I. B. 1901, str. 346, *Krieg* 406.

⁷ *Roscher*, Ansichten der Volkswirtschaft aus dem geschichtlichen Standpunkte. Leipzig u. Heidelberg 1878, str. II., 339.

⁸ *Gesetz* 402

⁹ *Cronoum utriusque apocr.* p. 303.
Hist. Mandat. super profugis Judaeis. (Ruddolfi a. 1286) p. 368. „Cum universi et singuli Iudei utpote camere nostre servi cum personis et rebus suis omnibus specialiter nobis attincent vel illis principibus, quibus iudei a nobis et imperio in feodum sunt concessi, dignum et iustum est ac utique consonum rationi, ut si aliqui Iudeorum huiusmodi facti profugi sine nostra sive domini sui speciali licentia et consensu se ultra mare transaluent, ut se a vero domino alienent de illorum possessonibus rebusent bonis omnibus tam mobiliis quam immobiliibus, ubicunque ea reperti configerit, nos vel dominii huibus attinent, licet introire debeamus ac ea non interito nostre attra-
bere potessemus.“
I. V. Pöyrünsku cez celé leto kázel proti Židom r. 1146 istý mnich Radulf. Gebhard, 316.

staví, ako to pôsobilo na najrôznejšie vrstvy obyvateľstva.¹¹ Násilnosti, prenásledovania, nútene krstenie Židov boli na dennom poriadku, najmä v Nemecku, ktoré naviac podčahlo tomuto štátenskemu, hoci domáce zákonomdarstvo i právna obyčaj malý diametrálnie predpisy.¹² V alpských krajinách bolo rozhodnuté, že všetci Židia budú upaľení, a možno dokonca len opačnej mienke viedenských doktorov teologe, že bolo upuštené od tohto zámeru.¹³

V podstate inu povahu malo prenásledovanie Židov v krajinách českých, ktoré sice malo i motívy náboženské, ale prevažovaly pochutky politické, dávajúce celej veci zvláštne priarbenie. Židovstvo v českých mestách s obľubou vyhľadávalo ochranu u vyšších stavov Ich súdov, za to možstia, s ktorými Židia spolu razňovali, pôkladali ich za zradcov mestského stavu a podľa toho súmeli aj zahľadali:¹⁴

Cirkve, hoci Židov chránila pred násilnosťami, predsa už od svojich počiatkov branila svojim príslušníkom akýkoľvek styk s nimi, a preto nie je div, že v časoch jej najväčšieho rozachu, v jej intenciach sa pohybovalo aj svetské zákonomdarstvo. Židia už od VI. storočia nesmeli upotrebovať kresťanských otrokov, sluhov a poslov. Že však ustálenie toto sa striktne nezachovávalo, svedčia časté synodálne usnesenia i svetské zákonomdarstvo, kráčajúce v ša-

11
... Sed quid proderit inimicos christianae spei in exteris aut remolis finibus inseque ac rebus, si nequam blasphemari, longe Saracenos detinores Iudei, non longe a robis, sed in medio nostri, tam audacter, Christum cunctaque christiana sacramenta impune blasphemaverint, concavcerint, deturparverint?... Nec ad hoc ista dico, ut regalem vel christianum gladium in necem nelandorum illorum exacuam. Non, inquam, ut occidantur aetimoneo, sed ut congrue nequitia sua modo puniantur, extorbo... Quid justius, quam ut his quae fraudulenter lucrati sunt, destituantur, quae nequiter furavit sunt, ut furiosus et quod pejus est, hucusque audaciebus et impunitis auferantur?... Reservetur eis vita, auferatur pecunia ut per dextras christianorum adjutus pecuniam blasphemantium Iudeorum expugnent infidelium audacia Saracenorum." *Brid.* Recueil des historiens des Gaules et de la France. Tom. X.V. 1803. str. 641 s.
12 Porcius Fiftius in favore Iudeorum Wormatiensem Frederici I am-

1157 - T. G. STAFF

113, č. 1. Uhlíř. et al. Dále výslovně ustanovilo: „D

ze christenem gelouben, ma-

daz solt man tun, will ent
so solt in geistlich gerichte

ende verloogt er cristendom
sal in branden alsoe sien

soi in Dienst also einen

von swenne der mensche
namen werden u .

Höchst Schick.
13 Scherer, 393, 412 r.

výslovně hovorí: „Item si Českou republiku jsem viděl všechny dny svého života.“

Hermann und Voranmarsch der
zur Verfassungs-Geschichte

Cesákovský, Příspěvky
k jazyku a literatuře české
v období 1848-1863, 1895, str.
14.

1898, str. 16.

13 Boly to synody v

Ale treba vyzdvihnuť energetické zásahy pápežov, ktorí váhou svojej autority usilovali sa uľahčiť fažku postihnutému národu. Bol to najmä Kalixt II., ktorý v svojej buli zakazuje nútť Židov na príjatie krstu, bezprávne konfiskovať ich majetky a rušíť bohoslužby.¹⁶

K nemu sa pripojil roku 1146 sv. Bernard „abbas Clarevalensis“, napomínajúc klerus i lud východného Francúzska a Bavorska, aby Židov nemučil a nevražil.¹⁷ Najznešensejšie gesto urobil roku 1247 Innocent IV. v svojej buli „Lacrimabilem Iudeorum Alamannie“.¹⁸

V nej priamo náruživými slovami sa ujíma ubedeného Židovstva v Nemecku, poukazujúc na všetky krivdy, ktoré sú na ňom páchane, ale proti verejnej mienke všetký buly nestáčily, lebo podráždený lud si neuvedomoval prísnych trestov, stanovených pápežmi. Aký to rozdiel oproti časom pred krízovými výpravami, keď fakticky rovnako bolo s nimi zachádzané ako s mešanním,¹⁹ ba keď niekde bolo to pokladané za neobyčajnú česť, keď sa v meste osadili!²⁰

Zdá sa, že najviac vplyval na právne postavenie Židov stredoveký svetomázor na poskytovanie ūročných pôžičiek. Zácsa „num-

¹⁶ *mus nummum non parit*, známa už Aristoteľovi, prevzatá bola aj deinceps debeat deservire, sed datis pro qualibet bono mancipio duodecim solidis ipsius mancipium quicunque christianum seu ad ingenuitatem sive ad servitum licentiam habeat redimendi, qui nefas est ut, quos Christus dominus sanguinis sui effusione redemit, persecutorum vinculi permaneant inrelini.“ *Capitularia regum francorum. Monum. Germ. Hist. Tom. II.*, p. 418. Scherer, 34.

¹⁷ „... De cetero, fratres, moneo vos, non autem ego, sed Apostolus Dei mecum, non esse credendum omni spiritui... Non sunt persequendi Iudei, non sunt trucidandi, sed nec effigandi quidem... Novi quid in psalmo legitur prophetem de Iudeis: Deus ostendit mihi, inquit ecclesia, super inimicos meos, ne occidas eos, nequando obliviscantur populi mei... dispersi sunt depositi sunt, duram sustinent captivitatem sub principibus christianis...“ Brial, 605.

¹⁸ Lacrimabilem Iudeorum Alamannie recepiimus quaestionem, quod nonnulli tam ecclesiastici quam seculares principes ac alii nobiles et potentes... ut torum bona iniuste diripiunt et usurpent, adversus ipsos impia consilia cogitantes et fingentes occasiones varias et diversas, non considerato prudenter quod quasi ex archivio eorum christiane fidei testimonio prodierunt, scriptura divina inter alia mandata legis dicente: Non occidas, ac proximamente illos in sollemnitate paschali quicquam mortificum non contingerere, falso imponunt eisdam, quod in ipsa solemnitate se corde pueri communicaunt interfacti, credendo id ipsam legem precipere, cum sit legi contrarium manifeste, ac eis malitiosse obiciunt hominum cadaver moritur, si contigerit illud aliquibi reperti. Et per hoc et alia quamplura figura menta servientes in ipsis, eos super hiis non accusatos, non confessos nec convictos contra privilegia omnibus bonis suis, et inedia, carceribus ac tot molestis tantisque gravaminebus presumunt ipsos, diversis penatum affligendo et morte turpissimum eorum quamplurimos condempnando, quod iudicem Iudei, quasi existentes sub predictorum principium nobilium et potentium domino deterioris conditionis, quam eorum patres sub Pharaone fuerint in Egypto.“ Epistulae saeculi XIII.

e regestis Pontificum Romanorum. Tom. II. *Monum. Germ. Hist. Berolini* 1887. p. 297.

¹⁹ Stobbe 8.

²⁰ Biskup Rüdiger v Špýre roku 1084 vyhlásil: „Cum ex Spirensi villa urbem facere, putavi milles amplificare honorem loci, si et Judeos colligerem.“ Wiener, Frankl's Monatschrift XII, s. 175.

cirkvou, ktorá ju špecifickovala na IV. Lateránskom koncile.²¹ Keď si vieme predstaviť, čo to pre nich znamenalo, keď takto vytvorený bol pre nich faktickou cestou zviažť výnosy monopolu. K tomu pristúpila i okolnosť, že vzána hľadala sa hospodárstvo pňažné, ktoré fažko si možno predstavíť bez úplatného kredítu, bolo skoro výhradne v rukách židovských. Je sice pravda, že kde-to i kresťania sa zaoberali týmto druhom obchodu, predsa celkove ovládali viedaři finančný svet.²²

Úroková miera bývala väčšinou ustálovaná svetskými zákonnimi, ale niekde aj zvykom, a preto jej hranice bývaly veľmi labilné. Sviaž rýnskych miest stanovil r. 1255 dva feniky z jedného funta týždenne.²³ Podobné ustanovenia mala aj Pax Bavariae z r. 1244 a 1256.²⁴ Privilegium rakúske z roku 1244 stanovilo maximálnu sadzbu 173,33% ročite.²⁵ Najvyššia úroková miera, ktorú sa podarilo zísť, zavedená bola v štatúte Židov v Provence z roku 1243, kde činia 300% ročite.²⁶

Zákonodarstvo išlo ďalej a dovolilo aj úroky z úrokov, predpokladajúc, že sa spĺňajú niektoré zákonné predpoklady.²⁷ Tým sa stalo, že Židom umožnené bolo aj spoločenské vystupovanie, lebo ich bohatstvo chytrou vyrastalo, kým mešianske triedy sohva stačili zaokryť svoje každodenne potreby. Nebolo to lepšie ani s panovníkmi a zemepánmi, ktorí vo finančných tiesňach neraz boli prinutení vyhľadávať peňažnú vý pomoc u Židov. Židia pôžičky ochotne poskytovali, lebo boli si veciom, že takéto služby budú mať nemály vplyv na zmene smýšľania nositeľov vládnej moci oproti nim. Ale aj mestá si vypožičiavalys od Židov²⁸; ba

²¹ Čl. LXVII. De usuris Iudaeorum *Mansi* Joannes Dominicus, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. Tom. XXII. Venetiis MDCCCLXXVII, p. 1058. Porovnaj k tomu *Hennet*, Kapitola z deňu úroku a lichy. V Praze 1893, str. 6 a nasl.

²² Úroky vyberali aj kresťanskí obchodníci, na pr. v Janove, vo Florencii a podľa výroku sv. Bernarda z Clairvaux z roku 1148 boli horší ako Židia. Tacco quid, sicubi desunt (sc. Iudei) pejus judaizare dolum christianos fenerantes; si tamen christianos et non magis babitzatos Judaeos, convenient appellari.“ Brial, 606.

²³ Conventus Moguntinus alter 1255 Jun. 29. *Constit. Monum. Germ. Hist. Tom. II.* p. 583.

²⁴ Constit. *Monum. Germ. Hist. p. 578. c. 84. Pax Bavariae z 1256 (p. 661. c. 59. Ibidem) predpisovala De usuris: „Und swelli Jude mer ze der wochengesuches nimt dannen zuwen pfennig von einem pfunt, der sol dem richter ein pfunt geben.“*

²⁵ „Item statutus, ut et Judei de talento per singulas ehdomas non nisi octo denarios participant in usuris.“ Schwind-Dopsch 88.

²⁶ Arnaud, *Essai sur la condition des Juifs en Provence au moyen âge.* 1879, str. 87 a nasl.

²⁷ V rakúskom privilegiu z r. 1244 bolo stanovené: „Item si Christianus a Judeo pignus absolverit ita, quod usuras non persolvit, si easdem usuras infra mensem non decedit, illis usuris accrescant usure.“ Schwind-Dopsch, 81.

²⁸ Mesto Viedeň, keď potrebovalo väčšie sumy, rádo si vypožičiavalo od bratislavských Židov. Schwarz, *Geschichte der Juden in Wien. Von ihrem ersten Auf treten bis zum Jahre 1625. (Geschichte der Stadt Wien. Bd. V. red. A. Mayer)*, str. 37.

často v mestských právach bývaly ustanovenia, ktoré výslovne nútily Židov na poskytnutie pôžieiek.²⁹ Istoča týchto pohľadávok bývala veľmi malá, lebo džižici sa zbaobili svojich povinností veľmi prosto. Požiadali vrchnosť o zrušenie záväzu, a ona, súč držiteľou židovského regálu, neraz odpustila nielen úroky, ale i dlžný kapitál.

Osobitná kapitola v právnom postavení Židovstva je jeho veľjoprávna povinnosť nosiť znamienka, resp. oblieky, odlišujúce ho od kresťanov. Pôvod tohto zariadenia nemozno presne ustáliť, ale vieme, že už v roku 634 Omar, kalif nariadił aby neveriaci, teda Židia a kresťania, nosili „zvláštne oblieky“ a znamienka, ktoré by ich rozlišovaly od „veriacich“, t.j. mohamedánov. Motívom tohto nariadenia bolo, aby ochránala bola čistota víery a predložiť sa smieshaniu a zámene neveriacich s veriacimi.³⁰ Podobné nariadenie bolo stanovené na Lateránskom koncile roku 1215 kánonom šestdesiatytmisínym.³¹ V smysle toho museli nosiť na obliekoch kruhy krikľavých farieb, nájmä červenej a žltej, a na hlave vysoké končité klobúky, zvané „pileum iudaicum“. V Prahe chodili v kuklách a plásťotci.³² Viedenský synod, roku 1267 stanovił, že musia nosiť červený končitý klobúk, ktorý bol neskôr si vymenený baretem. Od roku 1451 museli zasa nosiť na obliekoch žlté krúžky a ženy sa smeli zjavíť na ulici len v zavojoch belaso obrubených.³³ V Polsku

²⁹ Mestská rada v Rezne na pr. rozhodla r. 1328: „den juden hie ze Regensburg, von der stat wegen den gewalt gober, daz si der stat das selb gelt von der Juden Germain in bringen und in neuen schulen nach ih alten gewohnheit.“ *Monumenta Boica*. Bd. 53, Regensburg Urkundenbuch. Bd. I, Urkunder der Stadt bis zum Jahre 1350, str. 309, num. 555.

³⁰ Stingermann, Die Kennzeichnung der Juden im Mittelalter. Ein Beitrag zur sozialen Geschichte des Judentums, Phil. Diss. Berlin 1915, str. 9.

³¹ „Ut Iudei discernantur a Christianis in habitu, c. LXVII. In nonnullis provinciis a Christianis Iudeos seu Saracenos habitus distinguunt diversitas: sed in quibusdam sic quedam innotescit, ut nulla differentia discernatur. Unde contingit interdum, quod per errorem Christiani Iudeorum seu Saracenorium & Iudei seu Saraceni Christianorum multieribus communiscentur. Ne igitur tam damnatae commissione excessus, per velutinum erroris hujusmodi excusationis ulterius possint habere diffugium; statuimus ut tales utriusque sexus, in omni Christianorum provinciâ & omni tempore, qualitate habebus publice ab aliis populis distinguantur, cum etiam per Mozen hoc ipsum legatur eis inunctum.“

In diebus etiam lamentationis & Dominicæ passionis, in publicum minime prodeant, eo quod nonnulli ex ipsis diebus sicut accepimus, ornatus non erubescant, ac Christianus, qui sacramissimae passionis memoriam exhibens lamentationis signa praetendunt, illustrare non formidant.

Illi autem districtissime inhibemus ne in contumeliam Redemptoris probariunt, qui probia nostra detevit: practicæ saeculares condignæ animadversionis adfectione compasci, ne crucifixum pro nobis praesumant aliquatenus blasphemare.“ Mansj, p. 1054.

³² Podľa zriadenia obce Staromestskej v Prahe, „žid každý v kuklach a v pláštach aby chodil, a ktoríko bez kukly bude posízen, pokud by rychtai dva groše české aby da“. Čelakovský, str. 68.

³³ Stobbe, 65.

toto bolo zavedené až roku 1370, keď tam nastúpili na trón Anjouovi, ktorí tento zvyk priniesli z Uhier.³⁴

K tejto úmre pristupovaly ďasie, ktorých cieľom bolo radikálne znemožniť každý zášah Židov do obchodného i verejného života. Sem patrí prede všetko zakaz vstupu do čechov. Židia nielen že neboli pripojení do cestov, ktoré jedine boli oprávnené uznati niekoho za súčeho na vykonávanie remesiel, ale boli nimi zámerne prenasledovaní, najmä v časoch, keď čechy dostaly sa do kulminačného bodu svojej moci.³⁵

Snaha izolovať Židov dala podnet aj k vzniku ghetta, ktoré nahádzame skoro v celej Európe. Ostatne Židia, ktorí žili svojím zvláštnym, od kresťanov odlišným životom, sami boli radi, že mohli bývať spolu, lebo takto, ktororúne a bez obavy mohli vykonávať svoje náboženské úkony, ktoré boli naisteniešim putom, ktoré ich držalo spolu. I džižela židovského regálu napomáhal gréam, lebo kresťanské obyvatelstvo sa so Židmi natoľko nestýkalo, okrem toho ľahšie bolo možno chrániť tiež židovské štvrtie, lebo obyčajne tvorili samostatnú, mürmu oddelenú časť mesta, majúcu synagogu za stredisko.³⁶

Bolo by omylem domnievať sa, že právne postavenie Židovstva v celej Európe bolo rovnaké, lebo pri bedlivejšom skúmaní vidíme, že kolifalo podľa svetozávorov a sociálneho i právneho cíenia držiteľov židovského regálu. Najnepriaznivejšia pre Židov bola ríša rímsko-nemecká. Knej sa družili české, rapske, krajiny. Výnimku tvorili Uhry, ktoré v dobe Árpádovskej, nájmä v XI. a XII. storocí, dožičili Židom veľmi priaznivého postavenia. Je sice pravda, že i tu sa uplatňovalo stanovisko cirkevné, majúce silný reflex v svetskom zákonomdarstve, ale jejasne že nieko vidieť, že nikdy nenhádalo bezprávne polľačanie a pokorovanie Židov. A intencie zdanivo protidžidovských opatrení majú na mysli iba očtu skorunpovaleného verejného života, ktorý špeciálne za časov Ondreja II. stál úplne pod vplyvom židovským. Tieto očisne snahy sleduje aj čl. XXIV. Zlatej buly z r. 1222, keď výslovne zakazuje Židom nadobývanie verejných úradov, ktoré predtým ľahko zakupovali od zadženého panovníka.³⁷

Snaha vyúsiť Židov z verejného života a z vykonávania úradných funkcií je pôvodu cirkevného. Mocne bývala zdôrazňovaná v Nemecku, kde skoro každý panovník vydal edikt, ktorým zakazuje Židom každý výkon vrchnostenskej moci nad kresťanmi.³⁸

³⁴ Stingermann, 35.

³⁵ Maurer, II. 744.

³⁶ Scherer, 115.

³⁷ „Comites Camerarii monetarum, Salinarii & tributarii Nobiles Regni nostri sint: Izraelitae & Iudei fieri non possunt.“ Dec. Andreæ II. art. XXIV. K výklu tohto článku porovnaj Ferdinand. Az Arany bula, str. 57. „Už Chlotar II. r. 614 nariaduje: „Iudei super christianos actiones publicas agere non debant.“ Capit. reg. Franc. Tom. I., p. 22. Podobne Ludvik II. (Capit. reg. Franc. Tom. II., p. 122) a Karol II., r. 845 c. 73. (Capit. reg. Franc. Tom. II., p. 416.)

Aj spomenutý čl. XIV. má svoj pôvod v IV. Lateránskom koncile z r. 1215, kde bolo vyhlásené: „Bolo by absurdné, keby ažtovek bohoruhač výkonával moc nad kresťanom.“³⁹ Cisár Fridrich v svojej výsadejnej listine z r. 1237 len preto vylučuje Židov z vykonávania prefektúry, lebo „sub pretextu prefecture oppriment christianos“.⁴⁰

Ako sa pozdáva, Ondrej II. nemal dosť sily, aby uvedol do života ustanovenia Zlatej buly, lebo už roku 1225 píše pápež Honorius kalóckemu arcibiskupovi, aby upozornil kráľa, že sa prehruje proti prisahe, v ktorej slúibili neprispustiť Židov do úradov.⁴¹ O niekoľko rokov neskôr ponosuje sa Gregor IX. arcibiskupovi ostríhomskému, že sa ho ľahko dotýka nadvláda Židov nad kresťanmi; hoci synoda v Toledе zakázala Židom nadobývanie úradov, predsa ich ešte stále „vidieť vo verejných funkciách.“⁴² Roku 1233 pápež obracia sa priamo na Ondreja II. a vysúti mu, že nerád vidieť nepravosť, ktoré Židia robia na škodu cirkev.⁴³

Citované prípisy pápežov vefmí jasne dokumentujú, nakoľko finančná moc Židov spútala ruky Ondreja II., ktorý, keďže bol od nich neuštále závislý, musel im dať do arendy verejné dôchodky a úrady. Je to zároveň dokladom pokroku expanzívnej židovskej. Kým dekréty sv. Ladislava a Kolonana vystačili len s negatívnym fixovaním právneho postavenia Židov,⁴⁴ Zlatá bulta a jej neskoršie konfirmácie musely už pozitívnymi predpismi zdôrazňať agresívne chutky židovských finančníkov. Ze sa to celkom nepodarilo, svedčí židovské privilegium Belu IV. z r. 1251.⁴⁵ Belo IV., keďže bol si vedomý, že právny pomer uhorských Židov nie je upravený ani vzhľadom na panovníka, ani na krajské stavky podľa vzoru rakúskeho privilegia z r. 1244,⁴⁶ vydáva verkú výsadnú listinu, zakladajúcu priažnivejšie životné podmienky pre Židov. Listina táto sa neshoduje s oficiálnymi teóriami cirkevními, lebo poskytuje Židom viac,

³⁹ Čl. LXI. „Ne Iudei publicis officiis praeficiantur. Cum sit nimis absurdum ut Christi blasphemus in Christianos vim potestatis exercat, quod super hoc Roletanum concilium provide statuit nos propter transgressorum audaciam in hoc capitulo innovamus: prohibentes, ne Iudei officiis publicis praferentur sub fali praetextu Christiani pluriunt sunt infesti.“ Mansi p. 1058.

⁴⁰ *Huius-Bretholles Historia diplomatica Friderici II. imp. Tom. V. Pars 1. Paris 1857, str. 51. Schwind-Dopsch, 75.*

⁴¹ *Manuamenta Hungariae Iustitiae*, Vyd. dr. A. Friss. Budapest 1903, str. 6.

⁴² *Manum. Hung. Jud. Tom. I., p. 10.*

⁴³ *Manum. Hung. Jud. Tom. I., p. 15 s.*

⁴⁴ *Decr. S. Ladislai Lib. I., cap. XXVI. a Decr. Colomani Lib. I. cap. LXXIV.* K výkladu týchto dekretov porovnaj *Helmár*, Á. magyar zsidótörvények az árpádorskabán. 1879.

⁴⁵ *Fejér Codex Diplomaticus Regni Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis. Budae 1829. Tom. IV., vol. 2. p. 108 s.*

⁴⁶ *Schwind-Dopsch*, 86 nsl. Privilegium toto slúžilo za vzor aj výsadnej listine Přemysla Otakara II., vydanej r. 1254 Židom v Čechách (*Jireček*, Codex Juris Bohemici, Pragae, Vindobonae, Lipsiae 1889, str. 134 nsl.) a r. 1288 pre Židov v Brne (*Boczek*, Codex diplomaticus et epistolarius Moraviae. Tom. IV., p. 17 nsl.).

ako si cirkev žičila.⁴⁷ Jasne to vidieť z toho, že Židia sami ju počali za svoju Magna chartu, ktoréj konfirmáciu využadovali od každého novovkorunovaného panovníka.⁴⁸

Najdôležitejšie ustanovenia tohto privilegia týkaly sa otázkou procesno-právnych a trestno-právnych. Príslušnosť súdna stanovená bola tak, že v sporoch medzi Židmi a kresťanmi súdili mestský súdca podľa zásad privilegia samého, a nie podľa mestského práva.⁴⁹ Spory medzi Židmi samými rozsudzované boli podľa židovského práva v kolegii židovského súdca a znalcov talmudu.⁵⁰ Pre začatie pojednávania platil princíp dispozičný, vyjadrený v čl. 21., ktorý predpisuje: „Židovský súdca nech sa nemieša do sporov, vzniknutých medzi Židmi, ledäže by bol na to vyzvaný podaním žaloby.“⁵¹ Nakolko ide o dokazovanie samo, špeciálne bolo upravené užívanie svedkov. Kým druhý článok Kolomanovho zákona o Židoch umožňuje víťazstvo Žida proti kresťanovi iba v tom prípade, ak v jeho prospech okrem židovského svedka vystupuje i svedok kresťanský.⁵² Belovo privilegium stanovilo, že v prípade sporných žalujúcich alebo žalovaných kresťan len vtedy vyhral proti Židovi, ak v jeho prospech svedci okrem kresťanského svedka aj Žid.⁵³ Ale keď ide o známy a jasny skutkový stav, stačí proli Židovi len kresťanský svedok.⁵⁴ Toto ustanovenie bolo tiež prevezaté z viedenského privilegia, ktorých si mala dokazujúca strana priviesť na rokovanie.⁵⁵ Zdá sa, že o tom rozhodoval súdca sám, prípadne podľa dohody stránok v predpoklade, že počet kresťanských svedkov rovnal sa počtu židovských. Ďalším dokazovacím prostriedkom bola prísaha. Jej význam bol tým väčší, lebo v nedostatku potrebujúcich svedkov sporná vec bola rozhodnutá v prospech prisahajú-

⁴⁷ *Helmár*, 25. O podstate privilegia ako najdôležitejšieho prameňa práv zväzistných porovn. *Ilyés*, Bevezetés a magyar jog történetébe. A források főiránytató. Budapest 1910, str. 57 a 215.

⁴⁸ Po Zigmundovi utrobili to Albert r. 1458 (*Manum. Hung. Jud. 174*), Ladislav V. (*Manum. Hung. Jud. 100*), Matej r. 1458 a opäť r. 1464 (*Manum. Hung. Jud. 1981*), Vladislav II. r. 1493 (*Manum. Hung. Jud. 234*). Privilegium toto dal rozmnožiť istý Jakub Mendel a rozoslal ho väčším uhorským mestám, aby famoší Židia v prípade potreby mohli ho predložiť. *Kolomann*. A zsidák története Magyarországon a legnégyibb időktől a Mohácsí vészig. Budapesten 1884, 240.

⁴⁹ „Statutum estiam, quod si Iudex civitatis, in qua Iudei morantur non luerit eosdem secundum tenorem huiusmodi nostri privilegiū indicare, sed contra statuta consuetudinis et libertatem ipsorum hac tenus observatas aggavare voluerit, priusquam nobis per ipsos innoverit, removereatur, et alius de nostra scientia constitutatur.“ *Fejér CD. IV., 2., 112.*

⁵⁰ Vo viedenskom židovskom privilegiu r. 1238 bolo stanovené: „Et si iudei ipsi illiem inter se aut causam aliquam habuerint determinandam, coram eo qui preest eis judicentur.“ *Huius-Bretholles*, 221.

⁵¹ *Fejér CD. IV., 2., 111.*

⁵² *Decr. Colomani*, Lib. II., cap. 2.

⁵³ Cl. 1. *Fejér CD. IV., 2., 108.*

⁵⁴ *Helmár*, 14.
⁵⁵ Porovnaj tiež *Schwind-Dopsch*, 86 a nast.

ceho. Jej forma bola upravená už za času Karla Veľkého.⁵⁶ Všetky dalsie formuláre, ktoré sa rozšírili po celej Európe, sú v podstate jednako obsahu. Ako kresťania prisahali na evanjelium alebo na sv. relikvie, tak Židia zasa prisahali, obetami súc smerom k sinku, na pát kníh Mořížových.⁵⁷ Táto prisaha „super librum Moysis, qui rodale appellatur“, doložená aj v Belovom privilegiu⁵⁸, prekvatala bola aj do Werbőčského Tripartita.⁵⁹

Veľká časť listiny sa zapodieva deliktni, ktoré môžeme rozdeliť do dvoch skupín: delikty kresťanov proti Židom a delikty Žida proti Židovi. Do prvej patria články o poranení Žida, o vražde, o bití, o vydielaní Židov, prenasájúcich svojich mŕtvych na cintoríne, o vyrušovaní židovských škôl, o násilensstve na Židovi, o únosе židovského dieťa, o nútene Žida vydať zálohy v čase židovských sviatkov a o násilnom odňatí zálohy a násilensstve v bývaní Židovom vôbec; do druhej skupiny patrí článok 17. o poranení Žida Židom.⁶⁰ Keď skumame sankcie, stanovené na prestupné zákazov privilegeia, resp. na spachané trestné činy, vidime, že celý systém tohto trestného práva zakladá sa na kompozičnom princípe. Osoba, poškodená trestným činom, a tým oprávnená vykonat pomstu, vyrovnavala sa s páchateľom podľa tarify, stanovej v privilegiu. Zaplatením výkupnej sumy odčinený bol trestný čin a zaukladlo právo pomsty.

Z demoralizovaných úkazok privilegeia vidieť, že Belo naozaj išiel Židom v ústrety, ba ich priamo favorizoval. Ale iná bola situácia po vymietti Árpádovcov. Na uhorský trón nastúpili kráľovia z cudzích dynastií, ktorí, i keď z príležitosti svojho korunovania potvrdili ustanovenia Belovho privilegeia, predsa hľadeli ulkacovav do terajšieho práva Židov. Premeru túto možnosť najlepšie sledoval na vývine a zmenách právneho postavenia Židov v Bratislave.

Naistarsia znama pravna pamiatka, ktorá upravuje postavenie Židov v Bratislave, je tamto iste mestské privilegium z roku 1291.

Židov sa sice dotýka len lečno, nakoľko v krátkej, ale veľmi významnej vete priznáva im rovnaké právne výhody, ako kresťanom.⁶¹ To znamená, že bratislavskí Židia boli so stránky práva

⁵⁶ Capitula de Iudeis, c. 5. *Cap. reg. franc.* Tom. I., p. 258. „Mitte rurine bis a capite in circuitu pedum eius, ibi debet stare quando iurat sacramentum et habere debet in dextro brachio quinque libros Moysei secundum suam legem et si habere non potest secundum hebreum, tamen habeat latinitatem. Sic me Deus adinveret, ille Deus qui dedit Moyse in monte Synai, et si lepra Nesciam Siri super me non veniat sic ut super illum venit, et sic terra me non degrediatur sic ut degrediatur Dathan et Abiron, de ista causa contra te malum non merui.“^a V. *Schwarzenpfeile* sa predpisovalo (c. 263): „Ez sol uf einer suwe hute stan, unde suin diu fiumt buchern Mysyn vor im liegen, unde sol im diu rechte haun in dem buche ligen intz an daz niste.“^b

⁵⁷ *Fejér CD.* IV., 2., 111.

⁵⁸ *Tripartitum*, Pars III. Titulus 36.

⁵⁹ *Fejér CD.* IV., 2., 110 násť.

⁶⁰ *Endlicher, Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana, Sangali 1849.* str. 623.

súkromného rovnako posudzovaní, ako ostatné obyvatelstvo. Rozume sa, takisto, výhoda prijávala ich do mesta vo veľkom počte, takže postavili si tam aj synagogu v miestach dneskajšieho kláštora uršulínsk. V ich susedstve mali svoju kaplnku cisterciáni. Kedže huk zo synagogy vyrusoval ich bohoslužby, ponosovali sa pápežovi. Odpoved prichádzala roku 1335. Pápež prikazuje ostrihomskému arcibiskupovi, aby vec vyšetril, a keď je ponosa oprávnená, nech dá synagogu zrušiť, lebo „tieň Mořížovho zákona už zaniká a svetlo pravdy evanjelia žiarí, a je preto spravidlivé, aby synagoga ustúpila“.⁶²

Priostrenie nastáva za Anjouovcov, najmä za Ludvíka Veľkého, ktorý, majúc na zreteli bezpečnosť mesta, r. 1346 nariaduje, že všetci obyvateľia mesta, ktorí majú nepohumenný majetok, povinní sú chňániť mesto a prispevať na všetky komunálne farchy. A keďže nebezpečenstvo vojny, pre všetkých spoločne, musia teda mesto spoločne hajti tak duchovní, ako i laici a Židia.⁶³ Vefni cítivo sa dotkol Židov vtedy, keď chcel ich priviesť do lona cirkev. Ale keďže nazačil na neprekonateľný odpór, rozhodol sa r. 1361 vyhnáť všetkých Židov z oblasti celého Uhorska.⁶⁴ Vykázané Židovstvo odobralo sa do rakúskych krajin, najmä do Viedne a do Vienského Nového Mesta.⁶⁵ Bratislavskí Židia prijali pohostinstvo blízkeho Hainburgu.⁶⁶ Opustenie nemovitostí pripadly kráľovi, ktorý na základe svojho práva, plynúceho z komorného služobníctva Židov, rozdal ich svojim obľubencom.⁶⁷ Ale toto vyhnanstvo dlho netrvalo, lebo, ako sa zdá, panovník uznal bezúčelnosť svojich snáh, a preto im povolil návrat. Dávom repatriácie nemôžno presne zistíť, ale vieme, že r. 1371 posiela „fidelibus suis universis iudeis in civitate sua Posoniensi existentibus salutem et gratiam“ a žiada ich, aby podľa starých zvykov odvádzali i teraz dane z vína, ako sa to robilo predtým.⁶⁸

⁶² *Monum. Hung. Jud.* I., 63.

⁶³ *Fejér CD.* IX., 1., 363. Analogickú povinnosť ualožil bratislavským Židom Ján Lucemburský r. 1333: „Volumus etiam, vt omnes Iudei nostri Brunnenenses pro reparacione murorum et fossarum ipsius civitatis quartam partem pecunie, quam cives Communianti ipsius civitatis imponeant forstani, ipsis civibus Bratislensis absque contradictione qualibet, debeant tempore quoilibet dum operatum fuerit assignata.“ *Chlumecky-Chytili, Codex diplomaticus et epistularis Moraviae.* Tom. I., V., p. 355.

⁶⁴ „Iudeos ad fidem Catholicae conventere desiderans, propter obstinationem duritiam ipsorum Judeorum propositum ad effectum perducere non volunt: omnes Iudeos per totum Regnum Hungariae licentavit et expelli manens: omnes Iudeos ipsorum per usum voragine cumulatos, ut lutum spernens volunt habere vel occupare.“ *Magyar Történeti Társ* sv. IV., str. 145.

⁶⁵ *Scherer*, 372 nsl.

⁶⁶ *Monum. Hung. Jud.* I., 76.

⁶⁷ *Opuslera Židovská škola darovaná bola istému majstrovi Frauentškovi.*

⁶⁸ *Monum. Hung. Jud.* I., 145.

⁶⁹ *Magyar Tört. Társ* IV., 145.

⁷⁰ *Monum. Hung. Jud.* I., 79. Iný dôkaz o návrate Židov do Bratislavského listina z r. 1371, v ktorej kráľ prijaznuje mestu, aby uvedlo bratislavského Žida Honela do držby svojho majetku, z ktorého bol mestom Kudlejom vyznatý. *Monum. Hung. Jud.* I., 149.

Po tomto návrate nastáva pre bratislavských Židov nová éra, ktorá ani zdaleka sa nevyrovná predošlým časom. Výhody, zaručené mestíckym i Belovym privilegiom, boli rušené, a keď ich panovníci aj konfirmovali, robili to už pri určitých kauteľach. Ba dochádzalo aj k násilnostiam, ktoré vzbudili ozveru i v susedných krajinách. Roku 1388 v sobotu pred Veľkou nocou bratislavskí mešťania prepadi svojich Židov, čo Jošta, markrabia moravského pobúrilo natoľko, že napsal mestu vyhrážajúce písмо.⁶⁹ Podobných prípadov prenasledovania Židov bolo v neskorsích časoch niekoľko a mestská rada namiesto toho, aby sa ich bola ujala, hrozila im žalárom a pokutami.⁷⁰ Spory sa prieostriť natoľko, že Židia chceli mestu opustiť, a možno dakovat len zakročeniu Mikuláša Herendyho, tezaurára kráľovského, že sa hinky asnovali na čas viac než 71

možno upojiť, a možno uakroviť ich zákonosť, nukas a rieči
dúho, tezaurára kráľovského, že sa býrky aspoň na čas uťíšily.⁷¹
Katastrofa nastala po mohačkej bitke. Kráľovna Mária (vďava
po zahynutom Ludvíkovi Jagellonskom v presvedčení, že mesto
nachudobneľo pre veľké množstvo tam bývajúcich Židov, ktorí podľa
jej mienky pripútali si mestanov svojimi špinavými obchodmi a
náúzerou, a ďalej aj preto, že kým jej manžel padnú pri Mo-
hači, zatiaľ Židia zhabele z mesta ušľ) na radu Stefana Bátoroho
rozhodla sa Židov viac do mesta nepripustiť.⁷² Je pochopitelné, že
merozvážne chovanie sa Židov pobúnilo aj bratislavských mestá-
nov, a preto nemôžno sa diviť, že Ferdinandovi, aby tento zákaz pod-
číšla aj po nej nastúpiť súiem, Ferdinandovi, aby tento zákaz pod-

V predošlých riadkoch sme spомenuli, že repatriácia bratislavských Židov okolo roku 1370 mala v zá�altí podstatnú zmenu aj v ich právnom postavení. Skutočnosť tuto vidíme veľmi zreteľne vo fragmentoch osobitnej súťeky právnych nariem, ktorou upravené boli niektoré špeciálne pomery Židovstva v Bratislave. Kodifikácia ľatu, zvaná tiež „Judenpuech“, známenala fixovanie právejnej pozície, a tým aj právnej bezpečnosti. Iniciatíva na vydanie tejto pamätky vysla od naivysokého židovského súdca Jakuba, ktorý, keďže bol vyslaný Ludvikom Anjou, prišiel do Bratislav, aby tu uverejnil nieskoršiu súčasnú časť „Judenpuech“.⁷⁴

Zdá sa, že inštitúcia *Judenpuech* nie je domáceho pôvodu, nakoľko po ruke stojace pramene nikde nespominajú podobné právne zariadenie. V Porýnsku už v XII. storočí používali Židia osobitné knihy, do ktorých zapisovali predaj nemovitostí, takžež diečské prevedenia. Jednotlivé zápis byraly overované mestskými úradníkmi.⁷⁵ V Rezne potvrdzovala každú židovskú kúpno-predajnú smluvu mestská rada a každé prevedenie dala zapisať do osobitnej mestskej knihy.⁷⁶ Vo Viedni koncom XIV. storočia je tiež doložená „Judenpuech“⁷⁷ Z uvedeného dalo by sa usudzovať, že bratislavská židovská kniha bola zhrozená podľa nemeckého, resp. viedenského vzoru.

Dominievanie sa, že kniha táto formálne sa delila na dve časti. Prvá obsahovala právne normy, týkajúce sa určitých verejno- i súkromoprávnych ponierov, naproti tomu druhá časť slúžila na to, aby v nej boli zapisované smluvy, najmä peňažné ujednania s vedľajšími ustanoveniami. Záväznosť týchto zápisov platila len pre ujednania, urobené medzi Židmi a kresťanmi. Proti zápisom, v nej urobeným, neboli pripruštený nijaký protidôkaz.⁷⁸ Zásada táto vyplývala z toho, že po každom zápisе, ktorý sa diaľ v prítomnosti jedného kresťanského a jedného židovského príslušného mešťana, musela byť kniha zapečatená a uložená u židovského súdca, ktorý sám bol kresťanom. Pri každom opäťovnom ovláraní knihy museli byť prítomní spomenutí svedkovia-prísažní.⁷⁹

Ked došlo k sporu o realizovanie právnych pomerov, zápisných do „Judenpuechu“, súdna príslušnosť závisela od toho, či des Königs Lantricht vnd auch Tarnykmeist N. den vnsrer Hiere der König an sein stadt durch der Stat nöt und auch durch ande sachen willen gesant hat gen Pressburg vnd der auch ze Zeit aller judein Richter wass in dem ganzen Lande ze Vngern, vnd auch mit willen und gunst armer und reicher Kristen und Juden vnd der Stat gerichtigkeit willen ... „Király, Pozsony város jogja a közeppkorban. Budapest 1894, str. 372.

⁷⁶ Na. pr. v. Koutte mkr. *Maurier* II., 231.
 „... und der chauft und die handlung allein ist geschehen mit unsrem gruen willen und gunst. Und dar um habben er zu einem urchund in unserer stat puch halzen schreiben se einer zeichnung und gedrachnuzz unser und seiner nachthomen.“ *Honum. Botica.* R. U. I., 1119. d. 613.

69 *Monum. Hung. Iud.* I., 104.

Monum. Hung. I., 249.
Monum. Hung. I., 281.

⁷² Roko 1526 pise María: "ut ipsis indeos illos, qui adversam et prosperam fortunam cum ipsis civibus nostris simuli pati noluerunt et qui cum rebus eorum et bonis aufugerunt, a modo in posterum ad franc civitatem non

admittant." *Monum Hung. Ind.* I., 338.
73 " . . . commendamus illos et necociorum eorum iustum. quod contra

judeos habent, maiestati vestre, et rogauimus eandem valle ipsos Posonienses ab ipsorum iudeorum molestacione liberare.

¹Dass dass erfunden und gemacht ist nach Herrn Jakobs unsers Herrn natus in vigore relinquere. *Momum. Hung. Iud.* [1, 42].
²No. anno dñi M.CCC.LXXVI. proxima quarto feria post Dniacam Letare in quadraginta.

2

zapis z roku 1414. „Es ist fuer uns kommen im offne Schram fuer gerechte Je-
ckel Christian, vnd hat v' poten vnd ridergeleit dem alten Mussen dem Juden
all sein gestuech, der da gab ad geln soi auf funfweilanzig plaut dasei-
wig die der obgenant Musch Statze hauft auf den hewsel Thebner haws fuer der
Stat ze Prespurg, peyn Neuwspital das das ebenant Musch phant ist als er
das fuer offne Recht in dem *Judengraech* erweist hat wen Jecke Christian auf
das selbig haws auch XXII v d und V fs, d. winer X. d. gewelt hat...“
„Auch ist mer destfundun als oben geschrieben stet, dass dy Juden
haben ein puech und dassell soll ein Kristen ein geschworn man lme haben,
vnd dasei pluech soll man nicht auftun, iss sei dan dopei ein gesworn Kri-
stian und ein gesworn Juden, die Kristen vnd Juden darza erweilit, vnd die-
selben zwein gesworn ein Kristen und Jud sinnen dass puech versiegeln mit
ihren Insigeln, vnd vass in dass puech geschrieben vitt, zwischen Juden vnd
Kristen, dass ist stet vnd das mag nymant wider reden weder Juden noch
Kristian“ *Kirchenrecht*, 201

je žalovanou stranou kresťan alebo Žid. Ako vidieť, i tu sa uplatňovala stará procesuálna zásada: „Forum rei sequitur actor.“ Spory medzi Židmi, ako bolo už spomenuté, rozsudzované boli v koľu židovských príslušných podľa talmudskejho práva. Jasne sa tu odzirkadluje princíp, priznačený pre židovské právo, ktorý sa užívajú, nakoľko možno, využiť cudzí zásah do právnych pomerov medzi Židmi samými. Výnimku tvorili spory o nemovitosti, ktoréto aj pochopiteľne, keď si uvážime, že právne dispozície s nemovitostami mohly sa konať jedine podľa práva mestského. Ak išlo o spory Nežidov so Židmi, kompetentný bol osobitný miešaný senát, v ktorom predsedal židovský sudca, vyvolený z radov bohatého kresťanského mestianstva. V Bratislave tuču funkciu vykonávali príslušníci rodiny Venturovskej. V poslednej inštancii rozhodoval krajinský židovský sudca, sídaci v Budine, ktorý za času Ludvíka Anjou nastúpil ako špeciálny hodnostár namiesto arcikánskeho, ktorému takto odňaté bolo hlavné súdnicvo nad Židmi.⁸² Keby pred spomenutým predpísaval, aby právoplatné rozhodnutie vo ský „Judeinpuech“ predložil, aby markantný prípad veci prieťehane bol tamtojšej mestskej rade.⁸³ Je markantný, že i zo stránok translatoriis judicii, nakoľko neide tu o apeláciu, keďže jej chýbajú specifické znaky, t. j. rozhodnutie vo veci samej a evokácia stranok.

Funkcia mestského židovského súdca sa dlho neudáza, lebo

---

⁸⁰ Bratislavské *Protocolum actionale*, str. 13, zápis z r. 1404, „Item Chola der Jud hat vns v' gehen das er v' chafft hat atti hewssel gelegen in der Stute gassen zu nechst des Salman Hawsel vnd des Hangel vnd X. I. t. der den v' gant Jud ganz gericht ist Petrein dem Hawchin vnd Kathrein sain Hausfrau vnd Iren peyden etbn Erbteilchen vnd ewichleichten, dassy da mit altn Iren frunnen schaffen schullen mit v' seuren mit v' chauffen, vnd est es den v' gen Kola der Jud vnd all sain Erbi des vorgen haus dem v' gen Petrein vnd Kathryn sain Hawstrawen Ir Recht gewarn vnd schirmb fur dem Haychin vnd Kathryn zu *Presuprec. Acta feria quarta XXI. M. all auspruch als das Stat Recht ist zu Presuprec. Acta feria quarta XXI. M. festn. purit. Hec ist Amo dñ MCCCC quarto. Monum. Hung. Jud. I., 172. Roku 1430 dozvodený je „der Ersame vnd ai Morum. Hung. Jud. I., 172. Roku 1430 dozvodený je „der Ersame vnd weis Peter Kraws die zeit Judentrichter vnd vns mitgesworn pung dez Ratz. Protocollum actionale, str. 219.*

⁸² Kirdly, Magyar alkotmány és jogtörténet különös tekintettel a Nyugat-Európai jogfejlődésre. Budapest 1908, str. 622 nsl.

⁸³ V Prahe platily pre Židov state vysady, podľa ktorých rozsudzovali spory menom krála podkomorníka – niekedy aj iný zemský úradník. V mensich vecach bol kompetentný mestny židovský súd. (Četakovský, 7.) Ak išlo o súťažných vecach bol kompetentný mestny židovský súd pražského purkrabja. V dobe Jagellonskej menšieho židovského súdu židovský, nad ktorým výkonal rozsudkovu Židovský rychtar a obecnej starší Židom, z vidieku, rozhodoval zvláštny návali dozor konšelovia. Ak išlo o spory so Židmi bol inapnázobodzujúci súd, sostavenej na základe dohody strán. Rozsudok jeho bol inapnázobodzujúci, Cetakovský, 38.

⁸⁴ „Wen ein Kristen einem Juden zuspricht vor dem Juden gericht, so fragt man Kristen vnd Juden vnb das Recht kriegerhaft, also dass sie verein vnd do muss es pey beleyben; vñrden aber die Kristen vnd die Juden die pey dem Juden recht sie zenith vnb das Recht kriegerhaft, also dass sie recit nich möchten dertindien: So sullen Si das recht dungen in den Statt ze Prespuck und nicht fütbass, vnd vass dan der Rath ze einem rechten erfinnt, da sol ess pey beleyben vnd dass sol nymand wider reden.“ Kirdly, 372.

tým, že snem roku 1405 stanovil výlučnú kompetenciu mestskej rady tak vo veciach civilných, ako i trestných pre všetkých obyvatelov miest bez rozdielu, takto autorita jeho rýchde upadala. Ustanovenia dekretu, nakoľko sa týkali jurisdikcie nad Židmi, boli konfirmované roku 1441 kráľovou Alžbetou⁸⁴ a r. 1459 Matejom.⁸⁵ Tým sa stalo, že židovská stránka, nespokojná s rozsudkom mestského súdu, mohla podať odvolanie ešte taverníkovi. Princíp tento zavedený bol ako generálna zásada až v taverníkovo-ských artikulách Vladislava Jagellonského z roku 1499, kde pri-pustená bola bezpodmienečná appellabilita židovských sporov.⁸⁶ Okrem taverníka účinkoval aj iný hodnostár, ktorý na rozdiel od zaniknutého židovského súdu bol židovskej národnosti. Bol to židovský prefekt. Matej totiž okolo roku 1477 zriadil osobitnú úrad – židovský prefektúru –, ktorý mal okrem trestnej jurisdikcie i povinnosť hájiť fiskálne záujmy kráľovskej pokladnice a vykonával židovské dane.⁸⁷ V čele úradu stál prefekt, ktorý pre rozsah agend pôsobil na väčších mestách svojich súčasných zástupcov.⁸⁸ Je vydržoval si vo väčších mestách židovského prefekta, ako profesionálny zástupca židovského dane. V čele úradu stál prefekt, ktorý pre rozsah agend pôsobil na väčších mestách svojich súčasných zástupcov.⁸⁹ Je

V trestnom súdnicve platily židovské delikty súdil židovský sudca, predpokladajúc, pravda, že tak poškodený, ako i páčiatec súdca, pre trestnou prípad, že páčiatec súdca, zriadením prefektúry pre židov rozličné týavy a výsady.⁹⁰ V trestnom súdnicve platily židovské delikty súdil židovský sudca, predpokladajúc, pravda, že tak poškodený, ako i páčiatec súdca, zriadením prefektúry pre židov rozličné týavy a výsady.⁹¹ Trestná právomoc mesta sa zachovala len pre trestnou chafeom bol kresťan. Je to dôsledok zásady, že proti mestanovi možno nastupovať iba pri mestskom súde a podľa mestského práva. Tažké delikty Židov súdil kral, resp. budínsky kastelan.⁹⁰

Pre stanovenie rozsahu právnej subjektivity bratislavských Židov má veľký význam skúmanie, nakoľko mali právo nadobúdať a vlastniť nepohnuteľné majetky. Je principiálou otázkou stredovekého mestského práva, že slobodne nadobúdat mestské nepohnuteľné majetky mohol iba ten, kto požíval občianske, resp. mestianske práva, teda ten, kto bol prijatý do sväzku mesta. A zasa naopak: mestianske práva v plnej mере pozíval iba ten, kto vlastnil mestské nadobúdanie. Modality nadobúdania mestských immobilij závisely nemovitosti. Modality nadobúdania mestských immobilij závisely od partikularných ustanovení mestského práva.

V Nemecku v zásade nebolo dovolené Židom nadobúdať ne-

---

⁸⁴ Listina v archive mesta Bratislavu. Sign. L. 20. F. No 6a.

⁸⁵ Monum. Hung. Jud. I., 451.

⁸⁶ „Eisi iudei in sede vel iudicio civitatis se gravatos senserint, vel de iudicis iudicio non contenti fuerint, possunt appellare in sedem magistrorum tavernicorum vel alias, prout libertas vel consuetudo illius civitatis vel loci regum.“ Kováčich, Codex authenticus iuris tavernicallis. Buda 1803, str. 50, porovn. tiež Kirdly, 427.

⁸⁷ Porovn. na pr. Monum. Hung. Jud., I., 232.

⁸⁸ Kohn, 212 nsl.

⁸⁹ Kohn, 22 nsl.

pohnuteľné majetky, preto boli vyľúčení z akéhokoľvek vykonávania mésťanských práv.⁹¹ Ke tomuto ponímaniu značne prispela v XIV. storočí vzniknutá teória prekaristicá, podľa ktorej všetko imanie — pohnuteľné či nepohnuteľné —, ktoré Židia malí v držbe, pôkladá sa za prekarium — výprosou, ktorú panovník môže kedykoľvek odiať.⁹² Časť konfiskácií židovských majetkov svedčia o tom, že novníci radi uplatňovali toto teoretický úplne odôvodnené právo.

V Bratislave otázka vlastníctva nepohnuteľných majetkov bola riešená — ako sme už spomenuli — v prospech Židov, lebo už mestské privilegium z r. 1291 dáva im tie isté práva, ako kresťanskému obyvatelstvu. A skutočné archívne záznamy v plnom rozsahu potvrdzujú spôsobilosť bratislavských Židov nadobúdať nemovisti. Na pr. roku 1368 Pavol, syn Jakuba bratislavského mestského súdu, a jeho manželka Anna odpredávali svoj dom Judenhof za 120 funtov halierov Židom Chatschimovi a Muschovi.⁹³ Moravský markrabia Jošt r. 1388 prikazuje mestskej rade, aby uviedla lekárnika Tomáša do držby domu, ktorý patril Židovi Merchelovi.⁹⁴ I v zázmachoch starej bratislavskej pozemkovej knihy z roku 1439 spomínajú sa Židia ako vlastníci domov a vinic.⁹⁵ Aži mestskému Protocollum actionale nechýbajú zápisu o vlastníctve nepohnuteľných majetkov a dispozícii s nimi.

Po moháčskej bitke nastáva obrat lebo expatriáciu bratislavských Židov zaniká aj ich oprávnenie nadobúdať nemovitosť. Osobitnej pozornosti si zasluhuje židovské založné právo. Nie je ani div, keď si uvedomíme, že Židia, vytlačení z rolnictva, remesiel a velkoobchodu, prinútene boli hľadať obživu v obchodech pekuniárnich, ktoré predpokladajú na ochranu práv veriefských celého komplex zabezpečujúcich nariem. Skúsenosť učila Židov, že najväčšia záruka im je ručná záloha, lebo držba založného veriela v značnej miere nútí džanská, aby zadosť učinil svojej zaviazanosti. Legislativa vytvorila aj normy, ktoré slúžily na ochranu džanká; k nim patrili predpisy, ktoré limitovaly oprávnenie Židov prijímať založky určitého druhu.

Už v Belovom privilegiu z r. 1251 bolo stanovené, že Židia sú prijímati do založky vsetko, okrem „indumentis Ecclesiasticis, nisi obligentur per prelatum Ecclesiasticum, et vestibus sanguinolentis et maledictis, quas nullatenus acceptabit“.⁹⁶ Zásady tieto prešly aj do budínskej pravnej knihy.⁹⁷ Je to aj pochopiteľné, keď

⁹¹ Šrobbo, 178.
⁹² Ibidem, 15.
⁹³ Monum. Hung. Jud., I, 77 nsl.
⁹⁴ Ortezy, Pozsony varos tölténete, Pozsony 1903, sv. II, č. 4, str. 276.
⁹⁵ Ortezy, II, 2, 280.
⁹⁶ Fejér, CD. IV, 2, 109. Porovn. Schwärd-Döpisch, 86.
⁹⁷ „Sy sullen niet leyen auf mesz gewant, kelch ader pücher vnd kasel, nach auf allis, das yn der kirchen genülczt wirth; wen das nyman vorsetzt, es sey dan gestolen aber geraubet. Darnach auch in eyner gemeyn sullen sy nicht wegen, dass er bewisen mag, dass sol der jude nicht einkellen; verwurst er es aber, wie er dass anders verleust dan oben geschribben stat; so sol es der jude dem Kristen mit Zwifel gelten, dan das phant gesetz ist.“ Király, MDCCCCXIV—MDCCCCXXI. Pressburg str. 116.

uvážime, že spomenutá prohibítorná norma sledovala v podstate tri ciele. Predné — akisté vplyom náboženského cítenia panovníka — malo byť zabránenie tomu, aby predmety, slúžace bohoslužbám, uložením do zálohy nekrestanom neboli profanizované. Dalšou príčinou je snaha odpútať duchovné osoby od finančnej závislosti Židov, ktorá by bola umožnená založením náboženských predmetov.⁹⁸ Napokon má to byť do istej miery aj preventívne opatrenie proti po zisku bažiacim osobám, ktoré by sa nefakalani zločincu, len aby si zadovážili potrebné založné predmety. A keďže o mokrých a krvavých predmetoch sa to dá celkom odôvodniene predpokladať, nemôžno sa diviť, že legislatíva vylučuje ich z právneho obchodu. Za Vladislava Jagellonského pristúpili k týmto predmetom aj zbrane. Preto roku 1491 nariaduje panovník, aby Židia bezpodmienečne vrátili žoldnierom všetky zbrane, ktoré im založili pre nedostatočnosť výrobcov.⁹⁹

Okrem mojitostí založené bývaly aj nemovitosť. Obyvklou formou bývalo zriadenie dočasného požívacieho práva (mort gage), kde sa dostávalo veriteľovi tej výhody, že okrem detencie imobilii brial z nich aj úžitky. Veľký význam mala pre Židov aj okolnosť, že ak im bola založená ukrajdnuá vec a oni o tom nevedeli, mohli sa prísahou exkupovať 100 Ospravedlnením zachránená bola ich polisladávka, lebo, kým dlh i s úrokmi neboli zaplatený, Žid nemusel vydáť zálohу. Bratislavský Jedenpiatek okrem toho predpisuje, že, ak by Židovi stratil založený predmet, najmä krádežou a lúpežou, a môže tuto okolnosť dokázať, nie je povinná hodnota založeného predmetu nahradí. Ale keď nedokáže túto náhodu, musí zaplatiť dvojnásobnú cenu strateného predmetu.¹⁰¹

V deň splatnosti záväzkov kresťana povinní boli založené predmety vymeniť. Dialo sa to bezformálnym zaplatením dĺžnej čiastky, sumy, ktoré protiplnením bolo vrátenie zálohy. Bezformálnym založením bolo výmena zálohy.

⁹⁸ Už Karol Veľký v svojej Kapitule z roku 806 napomína cirkevných hodnostárov k porozumeniu, lebo Židia s obľubou kupujú cirkevné predmety, a prikazujú im, aby so zvyšenou starostlivosťou dbali, aby sa takéto prípadne nestávaly. Capitulare Missorum. Niemannae a. 806 m. Mario. c. 4. Cap. Reg. franc. Tom. I., p. 131. V Capitule de Iudeis hovorí: „Nemo Iudeus praesumat de ecclesia Dei aliquod recipere neque in wadio nec pro illo debito ab ullo christiano, in auro sine argento neque in ceteris rebus.“ C. 1. Cap. Reg. franc. Tom. I., p. 258.

⁹⁹ Monum. Hung. Jud., I, 228.

¹⁰⁰ „Leicht ein Jude auf ein pfant dass verstollen sey, so soll der Jude ain Ayd dar vmb swert, dass nicht gewist hat, dass das pfant gesetzt sey.“ Kitzdly, 372. Princíp tento pochádza zo špýšskeho privilegia, odkiaľ presiel aj do vysadej listiny Frídricha II., udelenej Židom vo Viedni. Huillard-Bretholles, p. 221.

¹⁰¹ „Ob ein Jude ein pfant verleust von eins für Fürsten gewalt wegen, oder von Offenbarts rawber wegen, oder offenbaren dawhafti wegen, oder von zewurst wegen, dass sol der jude nicht einkellen; verwurst er es aber, wie er dass anders verleust dan oben geschribben stat; so sol es der jude dem Kristen mit Zwifel gelten, dan das phant gesetzt ist.“ Király, 372.

málosť úkonu podmienená bola nespornosťou výšky poľhadávky.

Ale keby strany sa nedohodly o výške požadovanej čiastky, najmä ked kresťan dával menej, a Žid pytal viac, Žid musel prisahou potvrdiť výšku svojej poľhadávky. Ked dluhovana suma presačovala desať funtów fungov, prisahal na Redal, t. j. na toru; pri súmách pod desať funtów na prsteň, pripevnený na bráne synagogy.¹⁰²

V prípade morma debitorov pôvodne záloha prepadaťa v prospech veriteľa. Jasne tu vidieť vplyv starého nemeckého práva, ktoré poznalo najprv len zálohu prepadnú. V trinásom storočí sa ustálila zaistovacia funkcia zálohy, podľa ktorej veriteľ, v prípade nespĺnenia svojich poľhadávok, mohol so súhlasom súdu zaľičiť predmety predaj a výťažok použiť na úhradu svojich poľhadáviek.¹⁰³ Bratislavské právo dovolilo dražobný odpredaj nemovitostí až po uplynutí roka a dňa.¹⁰⁴

Spomenuli sme, že veľká väčšina pekuniárnych obchodov bola temer bezvýradne v rukách židovských. Pramene, týkajúce sa bratislavských pomerov, tvrdenie toto tiež potvrdzujú. Z nich jasne vidime veľkú finančnú závislosť mešťanstva, ktorá neraz pri- viedla džnikov-mešťanov do finančnej skazy. Džní boli Židom nielen jednotlivci¹⁰⁵, ale i bratislavská obec.¹⁰⁶ A keďže zadlženie mesta značne vystupovalo, bolo potrebné mestu pomôcť. Žigmund roku 1392, keďže bral do oftaudu nepríaznivé okolnosti, ktoré postavenie mesta zhorsili, dovoľuje, aby sa na tento rok splatné úroky Židom neplatili, v predpoklade, že sa mesto zaviaže celý kapitálový základ zaplatiť.¹⁰⁷ Nedozoruženia mesta so Židmi trvaly skoro bez prestania, lebo mešťania nikdy neukazovali veľkú ochotu plniť svoje záväzky a neraz musel zakročiť aj panovník sám, aby nedbálych džníkov poholi platiť cihy.¹⁰⁸

¹⁰² *Király*, 371. V *Protocolum actionale* na str. 149 v zápisie z roku 1420 je zaznamenané: „Item ist fuer vns konne in Rat Ysserl der Jud Etwa ze pruck an der Leyta uz gesessen ze sand mettis pg vnd hat bekent per seyn Judiscept, das der Erber man Stefan Asper... von Im verlöft hat derdeßt sy getpriff vmb XXXV W dreilg news gelts...“

¹⁰³ Scherer, 212 nsl.

¹⁰⁴ „Seçz auch ainer ainem hewser oder weingerten, die sol man halten nach Stat recht, Jar vnd tag.“ *Corpus statutorum Hungariae municipaliatum*. Tom. IV., II. vyd. Kolosvári-Ovári. Budapest 1897, str. 12.

¹⁰⁵ Na pr. Item ainem jednen mitt namen Selmon bin ich schultig 1 fl.“

Z testamentu mesta Putz Zikmunda. *Ortray*, II., 2. Str. 342, pozn. 4., 5., 9., 8., 9.

V *Protocolum actionale*, str. 151, zápis z r. 1414, „Item so hat der v' gnan

Peter Ast gebn dem Juden XXVI. fl. vnd auch aynew Juden XLI. w. klenys geltz, str. 81. — „nu klagt der vorbentein Judin im Ihr stat hinz denselben Vrichin, varteben vmb vierthalb pfunt nenn‘ phenning wnd vmb somskeben phenning der selben munze...“ Str. 65. — „Nu chlägt der v' gnan Synuchho der Jud auf dy hab vnd gelt schuld dy man Hanusen von Dölich bey vns schuldig ist.“ Str. 63.

¹⁰⁶ *Féjérpaták*, Magyarországi városok régészszámadáskönyvei. Budapest 1885, str. 49, 68 nsl. 72. ¹⁰⁷ *Féjér CD.* X., 8. 342.

¹⁰⁸ *Monum. Hung. Jud.* I., 155 nsl.

Za panovania králov z cudzích dynastií nastala — ako sme už spomenuli — podstatná zmena. Keď uznávame, že panovníci sankcionovali oprávnenie Židov na vyberanie úrokov¹⁰⁹, jednako si neodpustili nijakú příležitosť, aby nerobili prekážky pri výmeni záloh a vyberaní úrokov. Už roku 1378 prie Ludvík Anjou mestu, že Židia pri výmeni záloh požadujú od džníkov len zlaté peniaze, iné prijať nechcú. Vzhľadom na to upravuje mesto, aby zakročilo proti nim a prinutilo ich prijať taký druh peňazi, aký džníkom požiadali.¹¹⁰ Radikálne vystúpil proti Židom aj Ján Hunyady, keď roku 1450 oslobodzuje bratislavských mešťanov od židovských dlhov a vyhlasuje všecky záväzky oproti Židom za zrušené.¹¹¹ Roku 1486 zasa odpúšťa všetky úroky z akýkoľvek záväzkov, čo bola tiež veľka úľava, keď si uvážime, že splatné úroky často prevýšovaly džníky kapitáli.¹¹²

Chronický nedostatok peňazí, príznačný pre finančné pomery v kráľovskej komore, prinutil panovníka zaopatriti si výnosné pramene, ktoré by mohly výdatne napĺňovať prázdnmu kráľovskú pokladnicu. Takyto skoro nevyčerpateľný prameňom boli Židia, a preto paupernici nefakali sa nijakých prostriedkov, aby si od nich zadovali peniaze. Keď to neslo cestou smieru, použili násilensva. Taktôž proti nim vystúpil i Vladislav II., keď si chcel od nich vypožičať 400 zlatých. Keďže bratislavskí Židia neboli ochotní jeho žiadosti vyhovieť, panovník rozkázał mestu, aby zdráhajúcich sa Židov zavrelo do žáľarov, kým sa nepodvola poskytnutí žiadaniu sumu.¹¹³

Bratislavskí Židia požičiavali aj osobám, bývajúcim mimo územie mesta. Juraj Kanizay prosí mestskú radu, aby zakročila proti tamojším Židom, keďže oni požícali jeho poddaným v Čekyší peniaze a pri výmine založených vinic kladú im veľké prekážky, nakoľko okrem kapítalu žiadajú aj vysoké úroky.¹¹⁴ Ponosy boli naroji odôvodnené, lebo si musíme uvedomiť, že široká sadzba, ktorá ešte roku 1376 bola maximalizovaná na 43½%, resp. 862½%¹¹⁵, kráľovským regulatívom z roku 1436 bola zvýšená už na 104% ročite.¹¹⁶ To zaviniilo neudržateľne pomery, a preto sa nemožno diviť, že často len nedoplatky na úrokoch pohličili celý majetok

¹⁰⁹ Na pr. *Monum. Hung. Jud.* I., 169 nsl.

¹¹⁰ *Féjér CD.* IX., 7., 398 nsl.

¹¹¹ *Monum. Hung. Jud.* I., 187.

¹¹² Kovachitch, Formulæ solemnes stylit in cancellaria, crieriaque regnum foris minoribus ac locis creditibilltvs, authenticisque regni Hungariae olim vsi-

tati. Pestini 1790, str. 489.

¹¹³ *Ibidem*, 132.

¹¹⁴ Judenpuch: „... auch sullen in dass puech die Juden lassen schreibe von einem pfunde zwey pfennig zugesuecht vnd nicht mer, aber mynner mag man einen voi darin zugesuecht schreiben nach Juden vnd Kristen vilien vnd vass vder einem pfund ist von Schuzicht pfennig zugesuecht, ein vochten.“ *Kráľ*, 371. ¹¹⁵ *Féjér CD.* X., 7., 768. Zaujímavé je, že v tom čase platná budinska právna kniha zakazovala akétovek braute úrokov. Cf. 192. Michnay-Lichten, 114.

dľžníkov. Strach pred finančnou závislosťou od Židov vystupňoval nenaivist proti nim až do krajnosti. Charakteristický pre túto okolnosť je článok nových cestových artikulí obuvníkov z roku 1516, ktorý ustanovuje povinnosť cestu pomáhať chudobným a chorým tovaryšom, aby ich haliere nedostali sa do rúk židovských.¹¹⁷

Z povedanejho vidieť, že v XVI. storočí vzniknutá ne-návisť domáceho obyvatelstva proti Židom nemá svoje príčiny v momentoch národnostných alebo náboženských, ale často v mo-tivoch sociálno-ekonomických.

Skutočnosť, že Židia boli spoločenskou triedou sui generis, podliehajúcou bezprostrednej moci panovníka, mala v zápalí to-že za ochranu, ktorú im pokladnice osobitnú dňa, zvanú *Judenzins* — census iudeorum. Platievala sa ročne v dvoch lehotách: na deň sv. Juraja a sv. Michala.¹¹⁸ Nou bola vykúpená ochrana v mieste trvalého pobytu; preto nevzťahovala sa na tie prípady, keď Židia konali obchodné cesty, keďže vtedy podliehali zvláštnym daniam, majú-cim povahu osobného clá. Nevzťahovala sa ani na prípady pre-našania židovských mŕtvol na cintoriny, keďže už podľa Belovho privilegia nesmeli byť Židia pri tomto úkone obťažovaní vybera-ním dávok.¹¹⁹

Pôvodná jednoduchá dňaňová povinnosť časom, keď vystupo-val spoločenské postavenie Židov, až dosiahli temer meštianskych práv, stala sa složitejšou. Okrem riadnych, panovníkovi platených dňan požadovaly sa aj mimoriadne a komunálne dávky. Počnúc XV. storočím, nastávala kvadruplicita židovských dňan: dane priame, ktoré sú zasa riadne a mimoriadne, dane nepriame, dávky korunu-nalne a napokon rozličné cirkevné dávky a príspevky, slúžiace pre interné potreby židovských obcí.

Riadnou dňou bol už spomenutý židovský regál, ktorý, ako zvláštne výsostné právo, v značnej miere prispieval na zaokrývanie osobných i vecných výdavkov kraľovského dvora. Mimoriadne dane sa vyskytujú najmä v časoch, keď panovník potreboval úhrady na zvláštne, nepredvidané výdavky (veno vydávajúcej sa dcéry, vojen-ské výpravy atď.).

Stávalo sa často, že panovník židovský regál, t. j. oprávnenie vyberať židovské dane, prenechával za určité služby alebo plnenia jednotlivcom i právnickým osobám, a to trvale alebo na čas. Krá-lovna Alžbeta roku 1440 nariadiła bratislavským Židom, aby všetky svoje dane, ktoré odvádzajú do kráľovskej pokladnice, na čas jed-

ného roku platili mestu ako odmenu za služby, ktoré jej preuká-zalo pri vykonávaní opevňovacích stavieb.¹²⁰ Oprávnenie toto bolo znova predĺžené v prospech mesta na desať rokov.¹²¹ Roku 1449 Ján Hunyady odvádzajú sa mestu za výdatnú pomoc proti „sevis-simós Turcos“ tým, že mu prenecľava všetky židovské dane na dva roky, pričom Židom bolo výslovne naložené, aby všetky dávky platili do mestskej pokladnice.¹²²

Za Ferdinanda I. ukázala sa priazeň panovníkovi oproti mestu v pravom svetle a je skveľým dôkazom, nakoľko dávali panovníci prednosť svojim fiškálnym záujmam pred záujmami mesta. Keďže po vyhnani Židov z Bratislavu roku 1526 skor všetky opustené židovské nepohnutné majetky prešli do rúk mesta, Ferdinand roku 1539 nariadiuje bratislavskej obci, aby odteraz platila do krá-lowskej pokladnice všetky dane, ktoré dosiaľ platili Židia.¹²³

Samo vyberanie daní diaľo sa tým spôsobom, že židovský prefekt vyslal svojich ludí, ktorí prevzali od predstaveného nábo-ženskej obce napred ustálenú sumu.¹²⁴ Bola to teda daň reparatičná, keďže uložená bola sumárne na celú obec, a bola to jej in-terná vec, akým spôsobom rozvrhla jednotlivé kvoty na svojich členov. Rozumie sa, čím mala viac členov, tým bola menšia kvota, ktorá pripadla na jednotlivca. A preto sa nedivíme, keď bratislavskí Židia protestovali proti tomu, že niektorí ich príslušníci sa vysta-hovali z mesta, aby unikli daňovej povinnosti.¹²⁵ Ze vyberanie ži-dovských dňan bolo veľmi obťažné, vidiť z toho, že panovník neraz musel požadať bratislavskú mestskú radu, aby bola na pomoc vý-berčom proti zdržájúcim sa Židom. Zdá sa, že úrad výberčího býval zneužívany. Roku 1513 židovský prefekt Mendel hlásí Vla-dislavovi, že decimátor osrihomského arcibiskupa vyberá od Židov nové, nezvyklé dane. Vladislav, vidiac, že by bol ukrátený v svojich príjmoch, píše bratislavskej mestskej rade, aby tohto de-cimátora nepodporovala pri repartícii.¹²⁶

Aby fiškálne záujmy panovníka nijako netrpely, artikul 12. dekretu z roku 1521 ustanovil, že za chudobných Židov musia platit bohatí.¹²⁷ Ostatné dane nemaly taký význam, lebo boli iba subsidiárnym prameňom príjmov panovníkových, nehovoriac o dávkach komu-nálnych, ktoré plynuli do mestskej pokladnice.

¹¹⁷ Monum. Hung. Jud. I., 179.

¹¹⁸ Monum. Hung. Jud. I., 181 nsl.

¹¹⁹ Monum. Hung. Jud. I., 185 nsl.

¹²⁰ Monum. Hung. Jud. I., 437 nsl.

¹²¹ V alpských krajinách sumárne vyrubnenú dňu vyberali zemepánni us-tovení „alsammer und innemer“, ktorí vyberali sumu odvedli do vrchnostenskej pokladnice. Schwarz, 33. V Remeze repartíciu daní vykonávali mestskí úradníci.

¹²² Monum. Boica. R. U. I., n. 380, p. 216.

¹²³ Monum. Hung. Jud. I., 262 nsl.

¹²⁴ Monum. Hung. Jud. I., 232 nsl., 247 nsl., 283.

¹²⁵ Monum. Hung. Jud. I., 286.

¹²⁶ Kováčich, Sylloge decretorum comitium regni Hungariae. Pestini 1818, str. 294.

¹¹⁷ Király, 440.

¹¹⁸ Illes, Az Anjou-kori társadalom és az adózás. Budapest 1900, str. 88.

V Nemecku sa tiež platily dva razry do roka. V Kolíne n/R. na sv. Jana Krísi-tefa a na Veľkú noc (Stobbe, 89); v Strassburgu len raz do roka, na deň sv. Martina (Fischer, Die Verfassungsrechtliche Stellung der Juden in den deu-tschen Städten während des dreizehnten Jahrhunderts, H. 140 Untersuchungen v. dr. J. Gierke, str. 160).

¹¹⁹ Cf. 13. Fejér DC. IV., 2, 110. Schwind-Döpisch, 87.

Často sa stávalo, že riadne dane nastačili zaokryť mimoriadne výdavky kráľovského dvora, najmä pri udalostach nepredvídanych. Preto panovník bol prinuteny vyribiť dane mimoriadne, ktorých výška závisela od nezaokrytej potreby. Na pr. Vladislav Jagellonský roku 1513 vyberá od Židov mimoiadne dane na úradu na kladkov, spojených s výstavbou pohraničných hradov.¹²⁹ Roku 1514 museli zasa prispieť Vladislavovi proti vzbureným sedlákom.¹³⁰

Okrem mimoriadnych dani výdatne zosilňovaly kráľovské dôchody i peňažné pokuty a konfiškované židovské majetky. Komunálne dávky, t. j. dane, odvádzané mestskej pokladniči na obecne ciele, malý v podstate povahu vynútených dani, i keď sa v niektorých prípadoch pozdára, že Židia dobrovoľne sa odanili. Všetky nedoplatky mesto bezodkladne vymahalo.¹³¹ Kým kresťania platili obecne dávky individuálne, podľa majetkovej spôsobilosti, Židia túto výhodu nepozívali, lebo aj tieto dane museli odvádzat sumárnne. Funkciu výberúcich zastávali pravdepodobne predstavení náboženskej obce, ktorí rozvrhovali podielu na jednotlivých ľudov. Dalo sa to iste s príslušným zreteľom na majetkové pomery jednotlivcov, lebo je nemysliteľné, aby všetkých bez rozdielu obťažovala rovnaká danová povinnosť.¹³²

Nakoniec nebude hľadám bez zaujímavosti zmieniť sa niekoľkými slovami o vývine zamestnania bratislavských Židov. Ale prvusí uvedomil, že na tento vývin pôsobili určití špecifickí faktori. Braňstava, podobne ako ostatné obchodné strediská podunajské, vznikla takým spôsobom, že výpravy kupcov, cestujúcich z jednej krajiny do druhej, sa na tomto mieste schádzali a tisukutočnevaly rozličné obchody. Skutočnosť tato svoju periodicitou mala nemalý vplyv i na obyvateľstvo okolia, keďže toto, prípadne skoro aj mesto, bolo významnou súčasťou života už lakové pravidelnými trhmi, na ktorých tu ľahšie podmienky vznikli, našlo tu ľahšie podmienky života už tým, že za naturálne produkty dostávalo predmety dennnej potreby, ba i luxusné. Takyto spôsobom element cudzí, smešaný s domácim, dal podklad na utvorenie novej osady, ktorá časom vznikala, až dosiahla rozličné privilegiá a výhodami uznania i podpory panovníckeho rodu. Je zrejmé, že medzi týmto obyvateľstvom, väčšinou kupcami, významné miesto zaujali aj Židia, a preto niet pochyby, že prví židovskí obyvateľia Bratislavu boli výlučne obchodníci. Mestským privilegiom z roku 1291 umožnené im bolo venovať sa aj iným povolaniam, najmä remeslám a vinohtradníctvu, a nieť pochyby, že v čase slabých panovníkov zastávali aj výnosné finančné úrady, ako sa to diaľo v celých Uhrách.

¹²⁹ *Monum. Hung. Jud.*, I., 283 nsl. V Goslare v Nemecku museli Židia prispevať aj na opravy kráľovského paláca. *Constit. et acta. Tom. III. Monum. Germ. Hist.*, p. 333 s. *Mandata de reparatione palatii regalis.*

¹³⁰ *Monum. Hung. Jud.*, I., 287 nsl.

¹³¹ *Ortvay*, II., 2, 340. „Item am Samd Jorigen tag hab wir emphangen von den Juden allen, das Sy vnder einander angesagen haben der Stat zu hüff zu den paden polverichen in der Newen stat gegen dem schustertum über Vc newe den.“ *Üffovne ráznamy Bratislavu* z roku 1439.

Nemalý význam malý krížové výpravy, ktoré soznámlí Západ s obchodným Orientom. Domáce kresťanske obyvatelstvo, povzbudené možnostami chytrého obohatenia, sami sa verovalo kupeckemu životu. K tomu pristúpivšia nenaívist proti Židom a s úspešnou korunovanou snaha ich eliminovať zo obchodného života v dôsledku striktne kresťanského rázu kupeckých a remeselníckych organizácií, to všetko malo za následok, že Židia boli úplne vylúčení z velkoobchodu. Niekoľko sa ukázala tendencia neprispisť ich ani do maloobchodu, nainá v mestách, ktoré samy požívaly špeciálne výsadby.¹³³ Židom neprajný Ludvik Jagellonský sam zazkaje bratislavským Židom predávať súkna, kone a iný tovar, keďže sa to vráj prieči právam mesta.¹³⁴ Ostalo im iba starinárstvo a peňažné obchody, hlavne tiročne pôžičky a obchod s zmetkými kovmi, resp. valutami. Speciálny význam malý obchody zmenárenské, keď si uvedomil, že skoro každý kraj mal svoje osobné mince a kurz peňaží stanovený nebol. Preto nachadzame židovské zmenárne v každom tržnom centre.¹³⁵

Zachované pramene spomínajú aj iné významné povolanie, v ktorom sa bratislavskí Židia preslávili. Bolo to lekárstvo. R. 1511 Buzlay, magister curiae regiae, uvedomil, že panovník osloboďil Žida Zachariaša, výšečného lekára, od povinnosti nosiť židovský plášť, aby ľahšie a bezpečnejšie mohol navštievovať chorých.¹³⁶

A keďže výkonu krátki i niektorým veľmožom veľké služby, panovník sa osadil pod hradom, na území, ktoré nepodliehalo už jurisdikciu mesta. Tu sa utvorilo nové geto, ktoré bývalo od mesta oddelené mestskými hradbami. A aby izolácia Židov bola aj navonok badateľná, až do polovice minulého storočia obidva vchody do dneskajšej židovskej ulice bývaly na noc zatvorené.¹³⁸

Aké bolo právne postavenie v geze bývajúcich Židov, nevieme. Dominievame sa, že za ochranu osoby i majetku museli platiť Pálffyovcom osobitný uznávací poplatok, analogický pôvodnému Judenzzinsu.¹³⁹

¹³³ Budínska právna kniha predpisovala: „Vnd schullen auch keyn dingk nyndert ferr nach nahentwiter dy Christen tragen. Was sy verstanden phant haben, dy sullel sy ainst in der wochen in der Juden gassen feyl haben.“ Werden sy anderswo pereinfien, das gericht yn nemem, was sy feil haben.“ C.I. 194. *Mitschnay-Lüthner*, str. 115.

¹³⁴ *Monum. Hung. Jud.*, I., 331. Porovaj k tomu *Protocolum actionale*, str. 63, zápis z r. 1412.

¹³⁵ *Maurer*, I., 304.

¹³⁶ *Monum. Hung. Jud.*, I., 274.

¹³⁷ *Ortvay*, II., 4., 287.

¹³⁸ *Ortvay*, II., 2, 286.

¹³⁹ Je miľá povinnosť podávať sa i na tomto mieste pp. Prof. dr. Baškovi a prof. dr. Hornovi v Bratislave a prof. dr. Kirschovi v Halle-Salle za láskavé pokyny a poznámky, ktorími sledovali moju pracu.

Ž I D I A

Slovo Žid, či je použité v pejoratívnom zmysle alebo nie, okamžite vyvolá rôzne predstavy. Záleží od jednotlivcov a od stereotypov, ktoré uznávajú, či bude

Žid figurovať ako úžerník, obchodník alebo vzdelenec, či ako večný pútnik, ktorý žije všade, a pritom nikde nemá svoj domov.

V Európe sa prví Židia usadili pravdepodobne ešte pred našim letopočtom. Ich príchod a pôsobenie na starom kontinente sa spája s rímskym impériom: prvá židovská kolónia v Európe vznikla práve v Ríme po roku 63 pred n. l., keď rímsky vojvodca Pompeius dobyl Jeruzalem a židovského kráľa Aristobula dal spolu s veľkým počtom zajatcov odviedieť do Ríma. Ďalšia, oveľa početnejšia kolónia židovských zajatcov bola zavlečená do Ríma po povstaní v roku 70 n. l., keď vojvodca Titus dobyl Jeruzalem a prikázal zničiť druhý chrám. Práve s XV. rímskou légiou, ktorá figurovala v bitke o Jeruzalem, sa viaže pravdepodobný príchod prvých Židov na územie Uhorska. Predpokladá sa, že vojaci tejto legie sa z Jeruzalema vrátili so židovskými zajatcami, ktorí postupovali s rímskymi dobyvatelmi najprv ako otroci. Až neskôr sa stali obchodníkmi a sprostredkovateľmi obchodu medzi Rímskou ríšou a germánskymi kmeňmi severne od Dunaja. Cez územie Slovenska viedli na sever dôležité obchodné cesty, po ktorých prechádzali mnohí židovskí obchodníci, avšak dnes nie je potvrdené, že by sa na území Slovenska v tom čase aj natrvalo usadili.

V priebehu dejín dochádzalo k značnej migrácii židovského obyvateľstva. Hoci názory historikov na veľkosť a smer migračných vln spájajúcich sa s príchodom Židov na naše územie rôzna, všeobecne platí, že veľká časť židovského etnika prišla zo západnej Európy, resp. z Čech a Moravy, aby založili židovské komunity na západe Slovenska, o ktorých existujú presné záznamy. Vysvitá z nich, že už v 12. storočí jestovala židovská náboženská obec v Trnave, židovskí obchodníci sa spomínajú už v 13. storočí, rovnako ako prvé komunity v Devíne, Banskej Štiavnici, Šaštine, Holíči, Čeklisi, Senici a v Skalici. Až neskôr sa na územie Slovenska stáhvali haličtí Židia, ktorí položili základy židovským obciam na východe krajin. Veľké vlny židovského obyvateľstva začali prichádzať v 17. storočí po početných migračných pohyboch v západnej Európe a po kozáckych pogromoch na Ukrajine. Židia, ktorí prišli z Moravy, sa usadili na strednom i hornom Považí a na Orave, cez ktorú sa vytvorilo spojenie so židovským obyvateľstvom na východnom Slovensku.

Výsady aj obmedzenia

Strediskom Židov z celého Uhorska sa stala Bratislava, ktorá bola po obsadení Budína Turkami najväčšou náboženskou obcou na území Uhorského kráľovstva. Druhá početne veľká komunita sa usadila v Novom Meste nad

Váhom. Vďaka veľkej migrácii židovského obyvateľstva rýchlo vznikali ďalšie náboženské obce v Seredi, Stupave, Senici, ale aj v Liptovskom Mikuláši a Dolnom Kubíne.

Výsadné postavenie mali Židia v stredovekej Bratislave. Ked panovník Ondrej III. udelil roku 1291 Bratislave veľkú listinu slobôd, Židia v tomto meste mali zabezpečené také isté práva ako všetci ostatní občania. Hoci mohli nadobúdať domy a pôdu, nezískali meštianske právo, pri ktorom bolo treba sklaňať príslahu na kresťanský spôsob, čo odporovalo ich viere. Nemali teda aktívne ani pasívne volebné právo pri volbe richtára a nemohli sa zúčastňovať ani na obnovovaní mestskej rady. Boli pod dozorom židovského richtára, ktorého ustanovil kráľ a neskôr mestská rada. V Bratislave však existovala početná židovská obec, jej členovia žili oddelené od ostatného obyvateľstva. Charakterizoval ju

čulý obchodnícky ruch, a to nielen na vtedajšej Židovskej ulici. Židia boli nielen podnikaví obchodníkmi, ale aj majiteľmi vinohradov – v pozemkovej knihe z roku 1439 je zaevdovaných desať židovských vinohradníkov, ktorí ako výnos odvádzali zo svojich viníc 2 až 26 vedier vína. Rôzne pramene hovoria aj o tom, že ešte nejestovali typické židovské getá, ale skôr akési sídliská. Dokumentujú to najstaršie zmienky o pobyci Židov vnútri bratislavských hradieb, ktoré sú zachytené v listine pápeža Benedikta XII.

z roku 1335. Navyše podľa tohto zdroja blízko kaplnky cistercitov mali bratislavskí Židia postavenú svoju synagogu a krik z nej údajne rušil mníchov pri bohoslužbách. Arcibiskup, ktorého pápež poveril situáciu preveriť, zároveň potvrdil, že v Bratislave bolo viacerô židovských sídlisk – napríklad tzv. *Judenhof* pri Rybnej bráne.

Po bitke pri Moháči (1526) počet Židov na území Slovenska výrazne klesol. V mestách, kde prevládalo maďarské a nemecké obyvateľstvo, nebola nádzra o protižidovské prejavy. Preto boli Židia nútrení opustiť mnohé mestá. Náboženské obce schátrali, lebo ich členovia hľadali pôsobisko v pokojnejších oblastiach. Až v druhej polovici 17. storočia, po konsolidácii pomerov, nastala nová etapa v dejinách Židov na území Slovenska. Vznikali nové náboženské obce, ktoré nadviazali na bohatú duchovnú tradíciu už existujúcich. Stáhovanie sa Židov z jedného mesta do druhého bolo podmienené osobitným povolením. Z dobových dokumentov vieme, že na pozemkoch bratislavského Podhradia, ktoré patrili grófovi Mikulášovi Pálffimu (Pálffy), sa Židom mimoriadne darilo. Gróf podporoval ich obchodovanie a za „pomoc“ pri zásobovaní vojska v bojoch s Turkami im poskytol niekoľko veľkých výsad. Roku 1714 im udelil právo voliť si predstaveného obce a funkcionárov. V jeho edikte sa spomína aj škola a nemocnica, povolenie vybudovať si dve synagógy, jednu na Podhradí a jednu na Zuckermannli. Privilégium obsahovalo právo pobytu a zároveň ochranu, avšak určovalo aj povinnosti voči zemepánom – poplatky, ktoré boli Židia povinní platiť. Privilégia udelené Pálffim židovskej komunite v bratislavskom Podhradi z roku 1714 a na panstve Stupava o osem rokov neskôr tvorili rámec právneho postavenia Židov na území Slovenska. Dokument o výsadách Židov znamenal doslova prevrat v ich živote. Vyratúval všetky ich práva, na základe ktorých sa stali slobodnými, mali právo navštěvovať jarmoky a trhy, slobodne konáť bohoslužby a dať sa pochovať podľa židovských tradícií.

Náboženskou toleranciou však vôbec neoplývala Mária Terézia. Táto bigotná katolíčka na uhorskom tróne Židov nenávidela, a preto štyri desaťročia jej panovania neboli pre židovskú komunitu práve najštastnejšie. Napriek úpenlivým prosbám nezrušila hanlivé označenie, ktoré museli Židia nosiť na vrchnom odevi. (Toto označenie sa v habsburskej monarchii nosilo 570 rokov.) Židom naopak prikázala, aby nosili dlhé brady, pretože im to údajne predpisuje ich náboženstvo. Židia sa märne bránili argumentom, že podľa predpisov sa sice nemajú holí britvou, ale smú si bradu strihať.

Napriek tomu, že židovskú komunitu definoval skôr dedinský charakter ako velkomestský (roku 1787 vyše 50 % židovského obyvateľstva žilo v osadách s menej ako 2 000 obyvateľmi), určité zmeny sa nedali oprietať. V blízkosti veľkých miest sa rýchlo vznáhali náboženské obce. Stávali sa nové synagógy, zakladali sa cintoríny, budovali rituálne kúpele – mikve, byty a najmä školy, tzv. jesívy.

Židia si možnosť vzdelať sa veľmi vážili. Napokon, vyzval ich k tomu aj cisár Jozef II. Nabádal na zakladanie židovských škôl, kde by sa vyučovala matematika, zemepis i mrvouka. Židovská komunita to len uvítala. V podstate každá náboženská obec mala základnú školu, v niektorých obciach boli aj rabiňské učilištia a čoraz viac židovských študentov odchádzalo študovať na univerzity. Židovskí vzdelanci, ktorí presadzovali reformu židovstva, časom narážali na odpor ortodoxných kruhov prísne chrániacich staré židovské tradície v náboženskom i spoločenskom živote. Vnútri komunity sa postupne začali prejavovať rozpory – snahy o zmenu v židovskom spoločenstve, ktoré boli súčasťou historického procesu osvietenstva, sa nestretli s pochopením ortodoxnej časti židovstva. Najhorlivejším odporcом nových náboženských a spoločenských prúdov, tak ako ich propagovali vzdelanci, bol bratislavský rabin Chatam Sofer, v tom čase jedna z najuznávanejších duchovných autorít svetového židovstva.

Vývoj si vynútil zmeny

Pre slovenských a najmä bratislavských Židov bolo obdobie panovania Jozefa II. obdobím najväčšieho rozmachu. Jozefínske reformy podstatne ovplyvnili existenciu židovskej komunity, pretože Židia sa stali „*užitočnými obyvateľmi štátu*“ a dôležitou súčasťou spoločenského života krajinu. Jeho Židovský patent z roku 1782 zrovnoprávnil židovskú menšinu s majoritnou časťou spoločnosti. Všetky zmeny vnútri židovskej komunity až do obdobia rakúsko-uhorského vyrovnania (1867) boli len logickým vyústením historického vývoja. Židovské osvietenstvo bojovalo o presadenie európskej modernej kultúry a začalo sa orientovať na nemecký jazyk a nemeckú kultúru. Osvietenstvo zároveň slúžilo ako nástroj na šírenie reformných trendov vnútri židovskej viery. V slovenských pomeroch však reformy ešte stále narážali na prekážky, keďže slovenská židovská komunita bola veľmi konzervatívna a ortodoxná. Hoci po kongrese v decembri 1868 sa uhorské židovstvo rozdelilo na dva prúdy – reformný-neologický a ortodoxný – cítenie a spôsob života Židov na Slovensku zostali v základoch ortodoxné. Asi dve tretiny náboženských obcí sa hlásili k ortodoxnému smeru a zvyšok sa delil na neologické a na tie, ktoré trvali na pôvodnom stave, a preto sa nazývali *status quo ante*.

Obdobie medzi 80. rokmi 19. storočia až do prvej svetovej vojny sa vyznačovalo ďalšou expanziou ortodoxného židovstva na Slovensku. Židia v tom čase tvorili necelých päť percent všetkého obyvateľstva: najpočetnejšia komunita žila v Zemplínskej, Nitrianskej a Abovsko-turnianskej župe, najmenej židovských obyvateľov bolo vo Zvolenskej, v Gemerskej a Hontianskej župe. K mestám, kde sa koncentrovalo najviac židovského obyvateľstva, patrila okrem Bratislavы Galanta, Sered, Liptovský Mikuláš, Dunajská Streda a Nové Mesto nad Váhom. Židia sa

však od seba odlišovali rozdielnym sociálnym a kultúrnym pozadím. Na západe Slovenska prevládal Žid asketického typu, náklonený svetskému vzdeleniu a ochotnejší komunikovať s okolím. Na východe prevládali *chasiči*, ktorých životný štýl sa odlišoval od Židov na západe. Svojim výzorom, obliečením, obyčajmi, ale aj rečou (dorozumievali sa *jidíš*) sa veľmi podobali Židom v Poľsku a v Haliči.

Hľadanie identity

Židia na Slovensku vstupovali do 20. storočia s nádejou, že v novovznikajúcej Česko-slovenskej republike (CSR) budú mať rovnaké práva ako ostatní jej obyvatelia. V pr-

vom rade boli postavení pred základnú otázkou: buď sa asimilovať, splyniť s kultúrou majoritnej časti spoločnosti, alebo žiť v izolácii, ktorá by sa *de facto* rovnala zániku. Avšak ani nepretržitý vývoj v slovenskej spoločnosti a vzťahov majority k židovskej komunité v nej nemohol nadobro zmazať podozrenie, že spolužitie oboch častí nebolo vždy plnohodnotným, ale často len akýmsi žitím vedla seba. Vyplývalo to predovšetkým z rozdielnych a navzájom nepoznaných dejín, z prísnych náboženských predpisov či z rozličného spôsobu života. Obe časti spoločnosti však oddeľovala od seba aj obojstranná intolerancia a predsudky, ktoré na dlhé obdobie zabránili akémukoľvek dialógu a spôsobili pravidelné stretnutia období tolerancie a odmietania. Po vzniku ČSR Židia okamžite pochopili, že sa ocitli v úplne novom prostredí. Zabehané pomery, v ktorých žili, a rutinu, ktorej sa prispôsobili, vystriedala nepoznaná realita. Ani v tomto období netvorili Židia percentuálne silnú časť spoločnosti. V čase prvého sčítania obyvateľstva roku 1921 na území ČSR žilo 354 342 Židov, z toho na Slovensku 135 918. Polovica z nich si zvolila židovskú národnosť. Spravili tak vzhľadom na svoju náboženskú (ortodoxnú) orientáciu, ale bez ohľadu na svoju materinskú reč. Pre mnohých to bola madarčina: slovenské židovstvo bolo v tomto období silne poznačené bremenom jazykového pomadarčovania, ktoré sa vytrácalo len veľmi pomaly. Osobitné postavenie mala Bratislava, rozprestierajúca sa v geopolitickej, náboženskej i kultúrno-spoločen-

skom trojuholníku medzi Budapeštou a Viedňou, a tak medzi jej židovskými obyvateľmi patrilo k dobrým mravom hovoriť viacerými jazykmi.

Vzhľadom na to, že po vzniku ČSR nepôsobila na Slovensku nijaká politická strana, ktorá by do dôsledkov zastupovala židovskú menšinu, Židia, vedomí si potreby angažovať sa, zakladali rôzne spolky a záujmové združenia. Bolo ich skutočne vela, čo je dokazom, že demokratický systém republiky poskytoval židovským občanom solídne podmienky na ich aktivity. V záujmovom a spolkovom živote zohrával dôležitú úlohu nástup sionizmu. Idea tohto moderného nacionalizmu sa na Slovensku uplatňovala oveľa pomalej než v Česku. Slovenské židovstvo bolo veľmi konzervatívne a program sionizmu – návrat Židov do Izraela – v podstate odmietalo. Členovia spolku Aguda sa so sionizmom nestotožňovali, svoje kořene zapustili na Slovensku a asimilovali sa slovenskou spoločnosťou. Naopak miázachisti, ktorí boli súčasťou svetového sionistického hnutia *Mizrahi*, otvorené proklamovali svoj odchod do pôvodnej domoviny. Oba spolky mali pomerne silnú členskú základňu. Ich pôsobenie odzrkadlovalo stav v spoločnosti a svedčí o názorovej kolízii oboch skupín. Jeho podstatou bol vnútroidžidovský boj o vlastnú identitu, o splynutie s väčšinou časťou spoločnosti i za cenu obmedzenia či postupného potláčania vlastnej náboženskej, kultúrnej i duchovnej orientácie.

Vzťah majority k židovskej menšine

Vzťah dvoch častí slovenskej spoločnosti časťou definuje citát sociológ a politika Antona Štefánka v jeho *Slovenskej vlastivede*: „*Kresťanské obyvateľstvo ich nemá rádo, upodozrieva ich dokonca z rituálnej vražednosti, ale hmotná závislosť Iudu od Žida zamedzovala každý ostrejší výbuch židovskej xenofobie. Židia sa stykajú so Židmi v obchode, v kanceláriách advokátov a ambulanciach lekárov... Ale susedstvo nepestujú so sedliakmi, neberú účasť na národných a kultúrnych podnikoch slovenských. V minulosti patrili medzi najzúrivejších madarizátorov. Nie div, že antisemitský pohyb našiel na Slovensku pôdu pripravenú. Židia boli odjakživa cudzotvarom v našej spoločnosti...*“ Židia sa skutočne odlišovali od ostatných obyvateľov svojím vzhľadom i odevom, ale najviac spôsobom života, zmýšľaním i konaním. To, čo sa vymykalo z radosť „normálmu“ či priemernosti, stávalo sa akýmsi negatívnym prvkom v spoločnosti. Stereotypný náhľad na Žida prevládal najmä v predstave, že všetky prosperujúce podniky mali v rukách Židia a že židovskí podnikatelia a obchodníci sú silnou ekonomickej súčasťou tohto-ktorého mesta. Napríklad v Poprade predstavovali výrazný podiel v štruktúre remeselníkov a živnostníkov – roku 1921 z celkového počtu 132 bolo 46 Židov. (Na porovnanie: v Spišskej Sobote bolo v tom istom období 43 živnostníkov a šiesti z nich boli židovskí podnikatelia.)

A znova príklad Bratislavu. Tunajšia židovská komunita odzrkadlovala vnútorný vývoj židovstva. Skladala sa najmä z ortodoxných Židov, ktorí vynakladali veľké úsilie, aby si zachovali svoje tradície. Inklinovali skôr k nemeckým a maďarským zložkám obyvateľstva, čo ostatní veľmi citlivo sledovali aj kritizovali. Židovská komunita tvorila rôznorodú a sociálne nevyhranenú časť spoločnosti. Židovské rodiny boli chudobné, tiesniace sa v malých bytiskoch, ale aj bohaté, vlastnici velké domy a nemalé majetky. Boli prevažne obchodníkmi. Každý v meste vedel, čo u ktorého Žida možno dobre kúpiť, že Halmoš predáva textilnú galantériu, že u jedných Steinerovcov sa dá kúpiť dobrá konfekcia a u druhých zase dobré knihy.

Dojem relatívneho pokojného mesta, v ktorom Židia prehľbovali svoje duchovné i profesionálne záujmy, ako aj tolerancia, ktorú väčšinové obyvateľstvo k nim prechovávalo, sa zmenili v okamihu, keď Židia začali byt chápaní ako potenciálna hrozba a nebezpečenstvo. Strach a obavy zo Židov sa premietli do odmietania všetkého židovského, do obviňovania, že táto menšina dala mestu neslovenskú tvár. Od naoko nevinných prejavov netolerancie bol už len krôtk k otvorenej nenávisti a protižidovským vystúpeniam. Vyostrila sa protižidovská propaganda. Tlač začala otvorené písat o tom, že „židov treba vyexpedovať z teplých miest kšeftárskych, lekárskych, notárskych a ponúknut im prácu na zdravom poveti. Postupne treba takto regulovať ich činnosť v rozličných oblastiach. Budete to ich prospiech, nebudeť tak provokačne nápadnú“. Nasledovala tvrdá realita. Veľmi rýchlo sa stali minulosťou všetky židovské spolky a pomerne aktívne politické strany, prostredníctvom ktorých Židia prejavovali svoju lojalitu k demokratickej ČSR. Spoločnosť, ktorej slúbovali vernosť, ich postupne, ale zato rasantne začala vyuľučovať zo svojich radov.

Poslední z posledných

Deportácie Židov z územia slovenského štátu patria k najčernejšiemu obdobiu novodobých dejín Slovenska. Krátko po tom, čo vznikol samostatný slovenský štát, ktorý sa stal

satelitom Nemeckej riše, sa riešenie tzv. židovskej otázky stalo súčasťou vládneho programu. Vládne nariadenie z apríla 1939 vymedzovalo pojem Žid. Na základe neho sa začalo s obmedzovaním počtu Židov v niektorých povolaniach. Táto právna norma bola jasným signálom na nástup proti Židom. Riešenie židovskej otázky sa nezačalo natlačením Židov do dobytých vagónov a ich deportovaním do vyhľadzovacích a koncentračných táboration. Tento proces mal svoju genézu, ktorá odzrkadlovala politický a morálny stav vtedajšej slovenskej spoločnosti. Židia boli systematicky zbavovaní základných ľudských práv, hnutelného i nehnuteľného majetku, aby sa nakoniec – spauperizovaní a bezprávni – stali

bami odišlo do okolia Lublina a zvyšných 19 transportov s 18 746 Židmi smerovalo do Osvienčimu. Deportácie boli prerušené na jar 1942. V októbri bol vypravený posledný transport smerom do Osvienčimu. Na verejnosc však už predtým prenikli informácie, že Židia neodchádzajú do taborov na prácu, ako to hľasala Iudácka propaganda, ale na smrť do plynových komór.

Bolo by nesmierne zjednodušené a z historického hľadiska absolútne neprijateľne tvrdie, že tí Židia, ktorí neboli do októbra 1942 deportovaní (ich počet sa odhaduje asi na 19 000), žili a pohybovali sa slobodne a že dokonca pracovali, pretože nebezpečenstvo ich deportovania sa pominulo. Deportácie však

hrozili obrazne povedané zo dňa na deň, a to najmä po známom vyhlásení A. Macha, že „príde marec, príde apríl a transporty pôjdú ďalej“. Po obsadení Slovenska nemeckými vojenskými jednotkami sa deportácie obnovili. Zo Sereď začal Hitlerov blízky spolupracovník A. Brunner v septembri 1944 organizovať ďalšie deportácie. Začiatkom októbra 1944 neocakávanie navštívil Bratislavu H. Himmler, ktorý kategoricky žiadal bezpodmienečné obnovenie deportácií. V spoločnosti prezidenta J. Tisu dôvodil tým, že Židia boli spolutvorcami

SNP, a keby ich zo Slovenska nedepartovali, vystavili by ich aktu pomsty zo strany ostatného obyvateľstva, čo by ohrozoilo pokoj v krajinе. Hrozbu smrti v plynových komorách prežilo len niekoľko z tých, ktorí boli deportovaní. Nie je ich veľa a ich počet sa neustále znižuje. A tí, ktorí prežili, celkom prírodzene očakávajú odškodenie. Nielen finančné, ale aj morálne. Slovenskí Židia boli medzi prvými, ktorí sa ocitli za drôtmí koncentračných táboration a zároveň poslednými, ktorí sa dočkali odškodenia. Len nedávno bola podpisana Dohoda o odškodení obetí holokaustu. Ide o symbolické finančné odškodenie. Ovela podstatnejšie je morálne odškodenie. Podľa výsledkov posledného sčítania obyvateľov na Slovensku žije 2 778 občanov židovského vyznania. Sú to tí poslední z posledných.

Katarína Hradská

vážnym sociálnym problémom pre slovenskú spoločnosť. Riešenie židovskej otázky sa spočiatku uskutočňovalo vyuľučovaním Židov zo všetkých oblastí života a skončilo sa konečným riešením – deportáciami a ich vyvražďovaním v plynových komorách. Faktom ojedinelým v histórii holokaustu európskych Židov je, že slovenská vláda dala svojich židovských spoluobčanov dobrovoľne k dispozícii Nemeckej riše, že deportácie sa v prvej vlnie (marec – október 1942) uskutočňovali v čase, keď Slovensko nebolo okupované nemeckými vojenskými jednotkami a za sústredenie vlastných mocenských štruktúr (Hlinkova garda) a že za každého deportovaného Žida sa slovenská vláda zaviazala Nemecku zaplatiť 500 rínskych mariek.

Do likvidačných a koncentračných táboration na území okupovaného Poľska bolo vypravenej 57 transportov. Z nich 38 s 39 006 osoby

Židovská PRÍSAHA

Židovská prísaha mala v stredoveku viac-menej ustálenú formu, a to nielen vlastným znením prísahy, ale aj ako právny úkon (čiže postupom a okolnostami jej skladania). Vyplýva to i z úplne posledného článku (III. časť, 36. článok – *Forma juramenti Iudeorum, contra Christianos praestanti*) Tripartita Štefana Verbőčiho (Verbőczy), ktorý publikujeme v slovenskom preklade.

36. článok – Vzor prísahy, ktorú musia zložiť Židia voči kresťanom

1. § Aby sa dekoloval vedelo, že Žid, ktorý chce zložiť prísahu, obliečený v krátkom kabátci alebo plášti, majúci na hlave židovský klobúk, nech sa obráti voči sínlu a naboso sa postavi; ruku má položiť na knihu zákonov (nazývanú Mojžišova tabuľa), a tú držiac v rukách, takto hovorí:

2. § „Ja M., Žid, prisahám na živého Boha, na svätého Boha, na všemohúceho Boha, ktorý stvorił nebo i zem, more a vsetko, čo na nich a v nich jestvuje, že v tejto veci, v ktorej ma tento kresťan viní, som celkom nevinny a čistý. A ak som vinný, nech ma pohlíž zem, čo pohlila Dátana a Ábirona. A keď som vinný, nech ma zachváti obrna a malomenstvo, ktoré sa na Elizeovo príanie zmocnilo sýrskeho Naarmána a Gieziho, sluhu Elizea. A ak som vinný, nech ma postihne padúcnica, krvotok a náhlá mŕtvia, nech ma uchváti neočakávaná smrť, nech zakapem telom, dušou i majetkom a nech sa nikdy neocitnem v Abrahámovej náruči. A keď som vinný, nech ma zahubí Mojžišov zákon, čo mu bol daný na vrchu Sinaj, nech ma zhanobi celé písma, čo stojí v piatich Mojžišových knihách. A ak táto moja prísaha nie je pravdivá a pravá, nech ma zahubí Adonai a jeho Božia moc. Amen.“

Pripravil a preložil Vladimír Segeš.

Vo feudálnom práve bola prísaha neoddelenou súčasťou každého súdneho konania až úradnej svedeckej výpovede. V uhorskom procesnom práve sa podľa zložitých zásad uplatňovali rozmanité druhy prísahy, ktoré v závislosti od charakteru právneho konania skladali obžalovaný, žalobca alebo svedok.

Osobitný druh predstavovala prísaha, ktorú v sporoch s kresťanmi museli sklaňať Židia, ktorí boli v Uhorsku (no aj v kresťanskej Európe) vlastne najnižšou právnou a spoločenskou vrstvou. Úplná rovnoprávlosť s ostatnými občanmi uhorského štátu sa im priznala až roku 1867 (zákoný článok 17). Postavenie Židov ako príslušníkov trpeného vierovyznania upravovalo už od čias prvých uhorských kráľov množstvo zákonnych opatrení a nariadení.

Pozvanie do

MÚZEA židovskej kultúry v Bratislave

PROF.
PAVOL
MEŠTAN

Návraty do minulosti súvisia s poznávaním vlastnej história, identity, tradícií, vzdelanosti a kultúry. Predchádzajúci režim v celku úspešne vybudoval bariéry poznávania minulosti Židov, ktorí žili na našom území. Hrozilo nielen vzájomné odčudzenie, ale aj nebezpečenstvo odmietania histórie židovskej menšiny, čo by malo nedozerné následky. Neexistuje nič horšie ako skreslené dejiny, dogmy v podobe poloprávd, ktoré prebúdzajú k životu antisemitizmus, xenofóbiu a nenávist k tomu, čo v podstate mnohí ani nepoznajú.

Múzeum židovskej kultúry vzniklo roku 1993. Sídli v priestoroch Žigraiovej kúrie na Židovskej ulici v Bratislave. Od jeho vzniku ho vedie prof. Pavol Meštan, ktorý za najdôležitejšie pokladá predstavovať židovskú kultúru ako celok a pozornosť upriamí najmä na tradície a rituály. Aj podľa neho židovská kultúra na území Slovenska existuje už niekoľko storočí a je súčasťou európskeho multikultúrneho prostredia.

Na pomerne malej inštalačnej ploche je zhromaždená storočná práca ducha, intelektu a kultúry židovského etnika. Zobrazuje dejinný vývoj židovskej menšiny ako celku aj každodenný život jednotlivca od jeho narodenia až po skon. Všedný deň, šabat, sviatky, dospievanie, svadba, jej miesto v židovskej tradícii, budovanie domova, nevynímaniač vybavenie domácnosti a zvlášť kuchyne. A napokon posledné chvíle života, ked plá-

tí, že v chorobe a pri umieraní nesmie byť človek opustený. Tento cyklus priam symbolizuje prestretý šabatorý stôl s *kidušovým* pohárom, koreničkami, so striebornými svietnikmi a vyšívanským obrusom na *barches* – sviatočný šábesový koláč, zväčša *chalú*. Pri takto prestretom stole sa každý piatok v podvečer stretávajú všetci členovia rodiny, aby vyjadrili vdaku Bohu za prežitý týždeň a aby svoje myšle naplnili túžbou po mieri a štase.

Scénár interiéru múzea vychádza zo zásady návštěvníkovi čo najvernejšie priblížiť každodenný život i tie najdôležitejšie momenty dávnej a novodobej histórii. Každý exponát vyznieva symbolicky – drevené obrievkové kreslo proroka Eliáša, zrekonštruovaná synagóga, v nej zvitky Tóry, strieborné nástroje na čítanie posvätného textu (nazývané aj *finger*), vzácná koruna i štity na Tóru, závesné večné svetlo, drevený modlitebný pult a synagogálne opony. To všetko dopĺňajú olejové portréty najvýznamnejších bratislavských rabinov a tých osobností, ktoré nejakým spôsobom preslávili slovenské židovstvo. Súčasťou stálej expozície sú aj dva fajansové džbány zo Senice z rokov 1734 a 1776, ktoré patrili pohrebne-

mu spolku *Chevra Kadiša* (jeho pohrebný voz stojí na nádvori múzea), ako aj ďalšie exponáty dokumentujúce každodenný život.

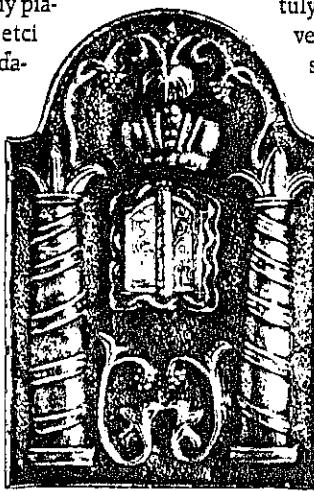
V pamätej miestnosti holokaustu so symbolickým náhrobkým kameňom sú zhromaždené pamiatky na nedávnu minulosť. Krátke obdobie vojnového slovenského štátu a čo všetko ho charakterizovalo... Je to pietne miesto nielen pre príslušníka židovskej komunity.

Múzeum židovskej kultúry nereprezentuje len stála expozícia. V posledných rokoch získaala vysoký kredit edičná činnosť múzea. Prof. Meštan zastrešuje edíciu *Judaica Slovaca*, v ktorej vychádza najmä memoárová literatúra z obdobia ČSR a holokaustu, problematikou slovenského židovstva sa zaobrába zborník *Acta Judaica Slovaca*. Jednotlivé tituly sa stretli s veľkým záujmom, ved mapujú dejiny rôznych židovských náboženských obcí a sprisťupňujú základy judaizmu.

Navyše – dve z kníh, na ktorých príprave sa podielalo Múzeum židovskej kultúry, získali prestížne ocenenie *Najkrajšia kniha Slovenska*. Ďalšou oblasťou, v ktorej sa múzeum zviditeľnilo, je dokumentárna filmová tvorba. Aktívne pôsobilo pri osadení pamätnej tabule na bývalej *ješive* v Huncovciach pri Poprade, dotvorení pamätníka v Kremničke a pri odhalovaní Pamätníka holokaustu v Bratislave.

Múzeum židovskej kultúry je miestom stretnutia návštěvníkov všetkých vekových kategórií, ktorí prejavujú záujem o dejiny až prítomnosť židovského etnika na našom území. A ako hovorí aj prof. Meštan, záujem o historiu je tým najväčším ocenením.

-ka-

Označovanie Židov v minulosti

Noviny *Gardista*, oficiálne periodikum Hlinkovej gardy, uverejnili v januári 1943 článok *Označenie Židov v minulosti* s podtitulkom *Aj Islam nezávidí Židov*. Podľa tohto článku „vankúšie označenie Židov nebolo vynálezom novodobého antisemitizmu, ale že opatrenia tohto druhu majú bohatú história. Nielen kresťanstvo, ale aj Islam poznal už predpisy o označení Židov. V starej Perzii dlhé stáročia platili smernice, ktoré vydal kalif Omar roku 634. Nariadil, že pre ochranu čistoty vieri, aby sa neplietli veriaci so Židmi, musia byť Židia označení žltým pásmom, žltou stuhou na hlave a žltou výšivkou na šate. Odlišovanie Židov od ostatného obyvateľstva požadovala aj katolícka cirkev, a to tým, že by nosili odznaky a odlišné šatstvo. Na šaty prištie odzna-

ky menovali škvírou hanby alebo žltou škvírou. "Na inom mieste tohto článku sa píše, že „*Zidia sa zakázali vymať sa z povinností nosiť označenia*. V Nemecku sa všeobecne rozšírilo označenie Židov až v 15. storočí. V Nemecku bol rozšírený židovský klobúk, ktorý sa podobal homole cukru a ktorého úzky lem bol bielej alebo oranžovej farby... Salzburský koncil z roku 1418 predpísal Židovkám nosiť na šatách zvonček, aby ich už z diaľky bolo počuť... Aj v Taliansku boli pestré označenia: k znaku na šatách pribrala sa v 15. storočí ešte zvláštna prikrývka na hlavu, najsamprv žltý baret, neskôr čierny klobúk s červenými chlpami. Roku 1555 pápež Pavol IV. prikázal Židovkám nosiť na hlave štvorec pol druha laktov veľkej žltej látky. Židia ponúkli pápežovi vysoké suny, aby unikli týmto predpisom, ale ich námaha ostala bezvýsledná.“

Typy židovských osád

Párovce, Židovská Veča, Šarišské Lúky,
Huncovce

PAVEL HORVÁTH

Židia žili na Slovensku v nevelkom počte už vo väčnom stredoveku. Bývali hlavne v mestách a ako služobníci kráľovskej komory sa venovali prenajímaniu krajinských dôchodkov a penažníctvu. Ich osudy sa v nasledujúcich storociach často striedali a po období pomerne výhodného postavenia nasledovali časy prenasledovania, ba aj vyháňania z krajiny. Vždy sa však, aj keď v nevelkých množstvach, na Slovensku udržali, a to až do 18. storočia. V priebehu neho prišlo k pozoruhodnému prílewu židovského obyvateľstva najmä v západnej a východnej časti Slovenska.

Na západné Slovensko sa v 18. storočí stanovali hlavne Židia z Moravy, kde sa ich sífuácia v dôsledku diskriminačných opatrení stávala neznesiteľnou. V rámci nich vydal napríklad v roku 1726 cisár Karol VI. nariadenie, že v jeho dedičných krajinách (teda nie v Uhorsku) sa v každej židovskej rodine mohol oženíť iba jeden syn. Preto sa ostatní moravskí potomkovia moravských Židov stáhvali na blízke západné Slovensko, kde si mohli založiť rodiny. Ďalej diskriminačné opatrenia proti Židom po roku 1740 boli odvetou za nepriateľské spravanie sa sleských Židov za vojny o rakúške dedičstvo.

MORAVSKÍ ŽIDIA NA ZÁPADNOM SLOVENSKU

Západné Slovensko zostało v prvých desaťročiach 18. storočia po poslednom, rákociovskom stavovskom povstánii značne spustošené a jeho obyvateľstvo schudobnené. Preto tunajšia šlachta v snahe rýchlo zbohatnúť ochotne prijíma moravských Židov. Už v roku 1745 sa stažoval moravský gróf Kaunic Márii Terézil, že jeho poddaní Židia z panstiev Strážnice, Bzenec a Uherský Brod pred viacerými rokmi hromadne ušli na západné Slovensko a nechcú sa vrátiť naspäť ani po opakovanych výzvach jeho úradníkov. Aj v zozname moravských utiečencov na západné Slovensko z rokov 1740–52 sa nachádzalo 432 Židov prevažne z uhorskohradištského a bratislavského kraja. Tito Židia z juhovýchodnej Moravy sa usadili zväčša v západoslovenských tokalitach Senica, Holíč, Šaštín, Hlohovec, Nové Mesto nad Váhom, Dunajská Streda, Párovce pri Nitre a Bratislavu. Značný počet židovského obyvateľstva žil, pravda, na juhzápadnom Slovensku už predtým. V bratislavskom Pôdhradí bývalo pred rokom 1732 pod ochranou Pálffovcov vyše 50 židovských rodín a v Párovciach pri Nitre už až 20 rodín. Moravskí Židia bývali na území Nitrianskej stoli-

ce sa okrem zmluvných poplatkov svojím novým zemepánom pred rokom 1750 zaviazali odvádzat do stoličnej pokladnice ročne 850 zlatých ako uznávaciu vrchnostenskú taxu. Mnohí z nich zanechali na Morave rodičovské domy a nehnuteľnosti a keď si k nim chceli zaistíť majetkové práva, museli sa zaviazať platiť príslušné poplatky aj moravským zemepánom, čo ich finančne veľmi zatažovalo.

Na severozápadné Slovensko prichádzali Židia prevažne zo Slezska, na východné Slovensko z Poľska a Haliča. Ich prílev na východné a severné Slovensko sa vystupňoval najmä po roku 1772, keď sa v dôsledku prvého delenia Poľska stala jeho haličská oblasť súčasťou habsburskej monarchie. Židom z Haliča sa tým otvorili cesty na stahovanie a v 1. polovici 19. storočia masovo prichádzali na Slovensko. Ich príchod na svoje územie sa dlho bránil iba slobodné kráľovské mestá. Snáď jedinou výnimkou bol Trenčín, ktorý bol od konca 17. storočia viackrát spustošený a svoje škody sa snažil naprávňať aj zo židovských poplatkov. Do stredoslovenských banských miest sa však Židom až do roku 1848 vôbec nepodarilo preniknúť. V 18.–19. storočí sa Židia na Slovensku žili prevažne ako prenajímcovia zemepánskych kríčiem a paleníc, ale aj ako drobní obchodníci, preukupníci a pod. Pritom už od svojho hromadnejšieho príchodu na západné a východné Slovensko utvorili na viacerých miestach aj samostatné židovské osady s vlastnou samosprávou. Najväčšia bola nepochybne v bratislavskom Podhradí, o ktorej sa na stránkach Historickej revue už písalo. Preto budem venovať pozornosť niektorým ďalším významným a veľkým židovským osadám.

PÁROVCE

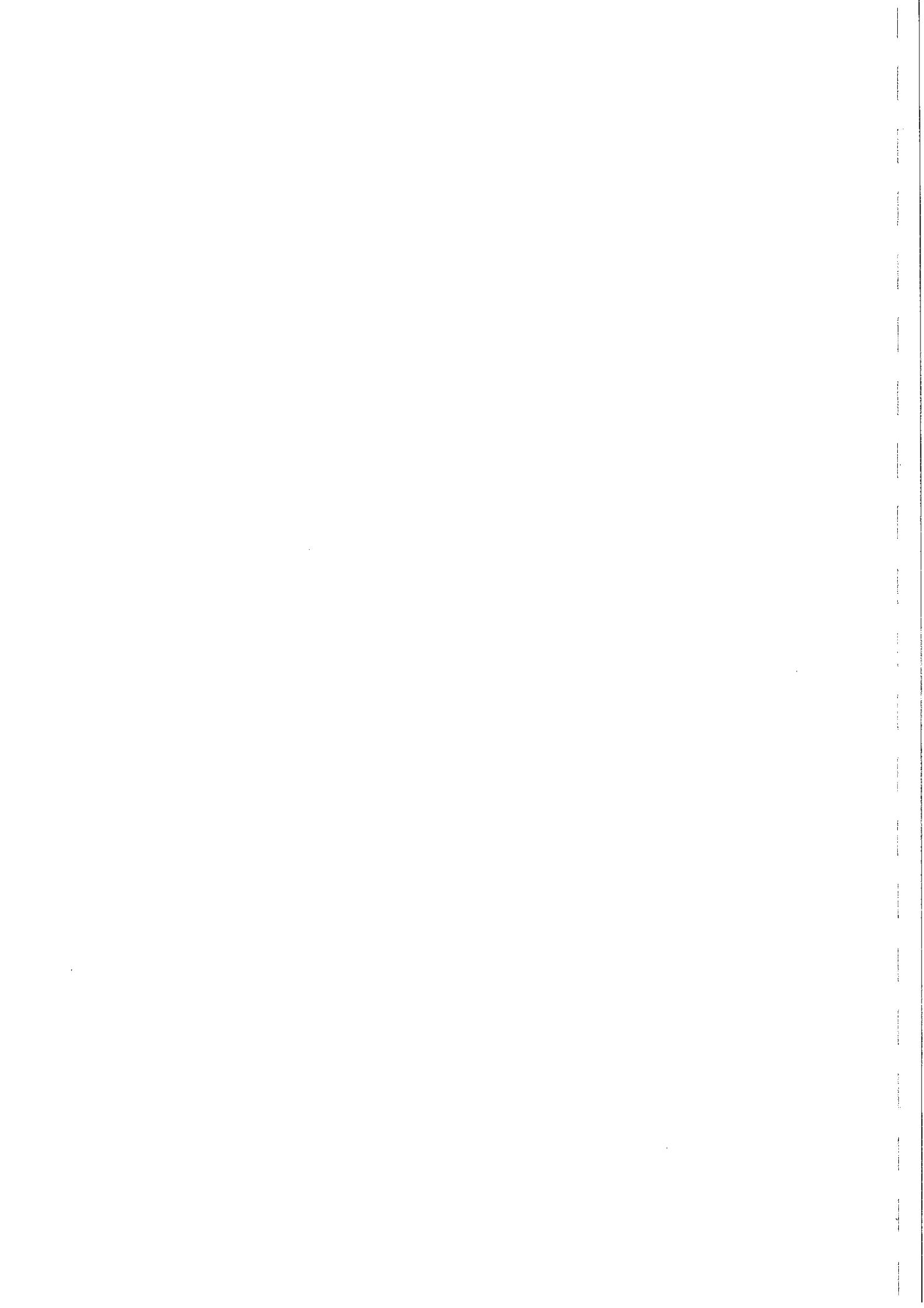
Párovce sú najstaršou historicky doloženou židovskou osadou na Slovensku. Vznikli pravdepodobne už v 9. storočí pod Nitrianskym hra-

dom ako osada židovských obchodníkov v susedstve Nitry, ktorej tzv. horné mesto bolo nelen biskupským sídlom, ale aj sídlom uhorských údelených kniežat, ktoré si tu razili aj vlastné mince. Už v známej Zoborskéj listine z roku 1113 sa pri ohraničení majetku Zoborského kláštora na území Paroviec spomína Mons Judeorum (Židovský vrch), čo bol možno židovský cintorín. Môžel tu existovať už dávno predtým, pretože sa jeho všeobecne známe meno použilo už na označenie hranicného miesta. V privilegiu mesta Nitry z roku 1248 vystupujú Párovce pod menom Castrum Judeorum, t. j. opevnená židovská osada. Nie je, pravda, dôchne celkom jasné, či pod Židmi nemáme rozumieť kabarských Kalízov, ktorí už pred príchodom do Uhorska prijali izraelské náboženstvo a potom tu spravovali kráľovské finančie a razili aj peniaze. Od roku 1343 sa osada uvádzá už pod menom Párovce (Parulcha, Parucha). Pôvodne patrila Nitrianskemu hradu, v 14. storočí rodu Huntovcom-Poznanovcov a potom početným zemianskym rodinám. Bola to teda kuriálna (zemianska) osada, ktorá nebola súčasťou Nitry, ale samostatnou obcou.

Stopo po Židoch sa v Párovciach po 13. storočí strácajú, i keď tu musejú v nevelkom počte existovať už vzhľadom na zemiansky charakter obce. V 13.–15. storočí sa tu vyberalo župné mýto, bol tu aj soľný sklad a do 16. storočia sa konali stoličné zhromaždenia. Roku 1703 vypálili Párovce Rákociho kuruci, škody sa však už v prvej tretine 18. stor. postupne odstránili, a to najmä z poplatkov Židov, ktorí sa sem stahovali z Moravy. Roku 1751 tu zdanili už 147 nezemianskych rodín, z ktorých bolo 21 židovských, takže počet židovských obyvateľov sa musel pohybovať okolo 100. Ich počet potom rýchlo narastal a v roku 1778 tvorili už viac ako štvrtinu populácie Pároviec. Z 807 obyvateľov obce bolo 221 Židov. Na začiatku 19. storočia Židia nadobudli dokonca číselnú prevahu nad ostatným (katolíckym) obyvateľstvom. O štvrtstoročie neskôr (1804) mali Párovce 1 181 obyvateľov – 520 katolíkov a 661 Židov. Do roku 1842 počet obyvateľov Pároviec stúpol na 2 272, pričom popri 807 katolíkoch tu žilo už 1 465 Židov. Pritom v meste Nitre nebýalo roku 1804 viac ako 50 Židov a 1842, keď už mali právo voľne sa stahovať, tiež len 326. Početnú prevahu v Párovciach si Židia vo výraznej miere udržali až do začiatku 40. rokov 20. storočia.

Židovská náboženská obec vznikla v Párovciach v prvej polovici 18. storočia, pretože roku 1751 tu s 21 židovskými rodinami býval už aj rabín. Vtedy si tu Židia postavili aj synagogu. Spomína sa sice až roku 1766, ale v tom čase ju už opravovali a rozširovali. V roku 1818 si v jej susedstve prenajali pozemok, na ktorom postavili novú synagogu. Schopnejší a vzdelenejší rabín využívali v Párovciach aj talmudické školy, lešivy, ktoré navštěvovali mládež zo širokého okolia. Takymto vynikajúcim rabinom a učencom bol napríklad Ezechiel Barneth (1773–1854), ktorý bol známy aj za hranicami Uhorska. Mal povest svätca a jeho hrob na párovskom židovskom cintoríne sa stal pútnickým miestom. O obecnej židovskej samospráve sa nám materiály nezachovali. Párovce ako kuriálnu obec spravoval direktor volený zemianskym komposesorom a dvaja inšpektori. Či sa pri tejto správe uplatňoval aj predstaviteľ (richtár) židovskej obce, sa nám nepodarilo zistíť.

V polovici 19. storočia, keď mali Párovce 2 485 obyvateľov a z toho viac ako 1 500 Židov, bolo ich osídlenie už veľmi prenustene. Predstavovali množstvo domčekov, z ktorých vychádzalo iba 13 zemianskych kurií. Kolorit Pároviec dotváralo aj 13 kríčem, ktoré mali v prená-

jme prevažne miestni Židia. Ostatní Židia sa žili najrôznejším spôsobom ako kramári, priečupníci, starinári a od roku 1802, keď im bolo dovolené vykonávať remeslá, ako drobní remeselníci. Prehustenosť osídlenia vytvárala nehygienické prostredie a zapričňovala početné úmrtia. V roku 1831 zomrelo na choloru 155 ľudí. Epidémie v rokoch 1848 a 1850 si vyžiadali 109 obetí. V roku 1886 po pripojení k Nitre Párovce ako samostatnú obec zanikli. Urbanisticky zanikli v 60. rokoch náslovo storočia v dôsledku socialistickej asanácie, keď zo starých Pároviec okrem románskeho Kostola sv. Štefana nezostalo nič. Ich židovské obyvateľstvo postihol už dvadsať rokov predtým spolu s 5 tisíc nitrianskymi Židmi krutý osud. Chudobní párovskí Židia boli roku 1942 ako prví odvlečení do koncentračných táborov, odkiaľ sa už nevrátili.

ŽIDOVSKÁ VEČA

Hoci je Veča veľmi stará lokalita, židovská osada v jej bezprostrednom susedstve a s vlastnou samosprávou vznikla až v prvej tretine 18. storočia. Veča, ležiaca na levom brehu Váhu oproti Salii, sa už roku 1113 spomína ako kráľovský majetok (Vyeza) a v roku 1246 ako príslušenstvo zoborského opátstva (Vecche). Existoval tu veľmi starý brod cez Váhu, ktorý je aj písomne doložený z roku 1251. Po zániku zoborského opátstva v druhej polovici 15. storočia patrila Veča začas k majetkom nitrianskeho biskupstva a od 16. storočia Benickovcom, Apo-niovcom a Huňadiovcom. Do 17. storočia tu stála aj menšia pevnostka. V nasledujúcim období sa Veča vyvíjala ako zemianska kuriálna obec. V písomnostiach na jej území niekedy vystupovali dve lokality – Malá a Veľká Veča. V prvej tretine 18. storočia k nám pribudla tretia – Židovská Veča.

Počas Rákocího kuruckého povstania bola Veča veľmi spustošená a v roku 1715 v nej zadržali iba 8 poddanských usadlostí. Potom nastal v súvislosti s celkovou rekonštrukciou krajiny a s obchodom s drevenou rúzou jej rozvoj. Stavebné, ale aj iné drevo sa splavovalo na plátcach z Liptova, Oravy a Kysúc a vo Veči na brehu Váhu sa vydávalo, triedilo a na vozoch sa potom rozvážalo do miest a obcí západného Slovenska. Takýto ruch sem prilákal aj prvé skupiny Židov, ktorí sa usadzovali v osobitnej osade. Podobne ako v prípade Pároviec prichádzali z juhovýchodnej Moravy. Na obchode s drevenou rúzou sa Židia po dieľali ako kupci alebo priečupníci. Pravda, s drevenou obchodovali iba bohatší z nich, ostatní sa žili ako prenájomcovia zeme, panských kríčiem a pálenic, kramárstvom alebo remeslom. Zvláštnu skupinu medzi nimi tvorili tzv. bajułatores, ktorí v pinteri (batohu) na chrbte roznášali na predaj svoj tovar alebo doň skupovali produkty od ostatného obyvateľstva (kožky, perie a pod.). Niektorí Židia boli celkom chudobní a žili sa službou u bohatších Židov. Zistí celkový počet obyvateľov Židovskej Veča je veľmi ľahké. V daňovom súpisu Nitrianskej stolice z roku 1751 sa uvádzajú iba predstaviteľia tých židovských rodín, ktorí podliehali daniam. Aj tien pod osobnými menami (Mojžiš, Eliáš, Šimon a pod.), pretože Židia až do vlády Jozefa II. nemali priezviská. Keďže väčšina z nich bola ešte chudobná, súpis nezachytí viac ako 6–8 predstaviteľom židovských rodín. Preto prvy konkrétny údaj o počte Židov v tejto obci pochádza až z roku 1842, keď ich tu žilo 342.

Čoskoro po príchode sa Židia v Židovskej Veči zorganizovali ako osobitná komunita. Malí vlastní správnu na čele so židovským richtárom,

ktorí opatroloval aj zvláštnu židovskú pečať s hebrejským nápisom. Z náboženského hľadiska tvorili židovskú náboženskú obec. V Židovskej Veči bol ozsídlo rabína a neskôr, za vlády Jozefa II., aj židovského matričného obvodu. Židovská náboženská obec malá pohrebny społok (chevra kadiša), rituálny kúpeľ (mikva). Okrem Ješivy tu pôsobila aj svetská základná škola, ktorú navštievovali takmer všetky školopovinné deti. V roku 1800 si na mieste staršej modlitebne postavili novú synagogu. Malí aj vlastný židovský cintorín nedaleko Váhu. Židovskú komunitu i synagogu v Židovskej Veči zlikvidovali počas druhej svetovej vojny. Cintorín v poškodenom stave zostal dodnes a je jediným svedectvom o existencii početnej židovskej samosprávnej komunity a náboženskej obce.

ŠARIŠSKÉ LÚKY

V Šarišskej stolici sa Židia vo veľkom koncentrovali hlavne v osobitnej osade, ktorú utvorili v polovici 18. storočia v chotári obce Kelemeš (teraz Lubotica) pri Prešove. Jej vznik iste súvisel s tým, že židovskí obchodníci a priečupníci sa nesmeli usadzovať v Prešove, a preto sa od polovice 18. storočia usídlovali v tejto osade, ktorú si s povolením zamepánov pravdepodobne aj založili. Písomne je doložená až v roku 1786 pod názvom Kelemešské Lúky (prata Kelemeesiensis). Jej pomenovanie sa v roku 1927 úradne ustálilo ako Šarišské Lúky. Na konci 18. storočia malá osada už 765 obyvateľov, z čoho bolo 758 Židov. Do roku 1842 sa počet jej obyvateľov veľmi nezmenil. Bývalo v nej 764 ľudí, počet Židov však poklesol na 666 a kresťanov sa zvýšil na 98. Akiste preto, že podľa zákona z roku 1840 sa Židia mohli slobodne usadzovať na všetkých miestach krajiny, a tak sa viaceré rodiny presťahovali do Prešova. Napriek tomu predstavovali Šarišské Lúky ešte aj v tomto čase najväčšiu židovskú komunitu v Šarišskej stolici. V Bardejove napočítali v roku 1842 iba 352 Židov.

Čoskoro po založení osady si v nej Židia, vzhľadom na výhodnú polohu na ceste do Prešova, postavili turmanské krémy s dvoma bránami, s dvormi, so stajňami a šopamí pre vozy. Ešte na konci 19. storočia bolo v Šarišských Lúkach takýchto kríčiem s voziarňami 18–20. Už pred koncom 18. storočia si postavili aj synagogu, rituálne jatky a kúpeľ, zriadili vlastnú židovskú školu, budovu bet hamidraša (spoločenské a správne stredisko) a cintorín. Hoci počet obyvateľstva osady, ktorá sa stala obcou, stále vzrástal a v roku 1869 dosiahol vyše 1 500 ľudí, židovská komunita sa v nej zmenšovala. Po jej likvidácii za druhej svetovej vojny poklesla populácia obce pod úroveň z konca

18. storočia a roku 1948 mala len 676 obyvateľov.

HUNCOVCE

Z podobných príčin ako v Šarišských Lúkach sa Židia od polovice 18. storočia začali hromadne usadzovať aj v obci Huncovce pri Kežmarku. Ich stiahovanie sa do Huncoviec bolo natoľko rozsiahle, že na začiatku 19. storočia (1801) prevažovali medzi obyvateľstvom obce už židovské rodiny. Žilo tu 606 Židov, 531 evanjelikov a 481 katolíkov. Na porovnanie, v tomto roku žilo na ostatnom území Spiša roztratené v trinásťich lokalitách spolu iba 86 Židov. Po roku 1840 sa aj huncovskí Židia začali stahovať do miest a ich počet už roku 1842 poklesol na 571. Tým stratili aj prioritu medzi náboženskými konfesiami, pretože evanjelikov bolo v tomto roku 615 a katolíkov 445. Znovu ju nadobudli až na začiatku našho storočia (1903), keď židovská náboženská obec mala 437 členov, kým evanjelikov bolo už iba 376 a katolíkov 424.

Už na konci 18. storočia boli Huncovce sídlom rabinátu a pôsobila tu rabínska škola. V roku 1840 sa zásluhou rabína Salamúna Wittera (1778–1855) pretvorila na vysšiu židovskú školu (ješiva), ktorá patrila k najvýznamnejším v celom Uhorsku. Jej rozkvet sa spájal hlavne s pôsobením rabína Samuela Rosenga (1825–1918), ktorý požíval veľkú úctu v celom učenom židovskom svete. Od konca 18. storočia mali Židia v Huncovciach aj synagogu a cintorín. V roku 1821 si postavili novú, honosnú synagogu v klasicistickom slohu. Projektoval ju staviteľ Andrej Landherr z Pešti podľa vzoru starobudínskej synagógy.

V medzivojnovej období mali Huncovce 1 600 obyvateľov. Po likvidácii Židov počas druhej svetovej vojny a po odsune Nemcov v roku 1945 ich počet poklesol na tisíc. Židovskú synagogu, ktorá predstavovala významnú architektonickú pamätku, premenili na skladisko.

V článku som v kocke zachytil vývoj ťyroch obcí, v ktorých úplne prevádzalo alebo tvorilo väčšinu židovské obyvateľstvo. Na Slovensku však existovalo v 18. a 19. storočí takýchto osád viac. Vytvárali ich Židia masovo prichádzajúci do Uhorska najskôr z Moravy a Silezská (na západné a severné Slovensko), neskôr z Haliča a Ruska (najmä na východné Slovensko). Iné osady boli staršie, prichodom nových obyvateľov však výrazne vzrástli. Väčšina židovských osád vznikala v blízkosti kráľovských miest, kde sa až do roku 1840 Židia nesmeli usadzovať. Uhorský snem zákonom z tohto roku zakázal zrušiť, vďaka čomu postupne stúpal počet Židov vo väčších mestách a naopak, poklesol vo vidieckych osadách.

Párovce sú už navždy minulosťou (vzadu synagóga z roku 1818)

Rusíni-Ukrajinci na Slovensku

V súčasnom období pozornosť mnohých vedcov, najmä etnológov, sociológov, ale aj politikov, vzbudzujú skupiny ľudí, ktoré sa z rôznych príčin ocitli v inonárodnom prostredí. A práve Slovensko v dôsledku svojej geografickej polohy a mimoriadne zložitých historických podmienok vývoja sa stalo domovinou mnohých etnických spoločenstiev a križovatkou kultúr, ktoré sa tu stretávali, vzájomne ovplyvňovali a obohacovali.

Peter Feleši: Dedičstvo predkov, 1981, olej, kartón

Etnická skupina rusínsko-ukrajinského pôvodu žijúca na Slovensku je pomerne veľká, jej počet sa odhaduje na viac ako 150 tisíc obyvateľov, aj keď štatistické údaje z posledných sčítaní ľudu hovoria iba o 30 – 40 tisícach občanov Slovenska ukrajinskej, resp. rusínskej národnosti. Príslušníci uvedenej etnickej skupiny obývajú asi 220 dedín, ktoré sa rozprestierajú kompaktne na území severovýchodného Slovenska pozdĺž slovensko-poľskej hranice, od najvýchodnejšej dediny Nová Sedlica v okrese Snina až po najzápadnejšiu obec Osturňa v okrese Poprad. Zo severu na juh v smere do vnitrozemia toto etnikum zasahuje v dĺžke približne 10 – 30 km. Ide o etnickú menšinu, ktorá sa v dôsledku určitých historických okolností oddelila od jadra svojho materského národa politickou hranicou.

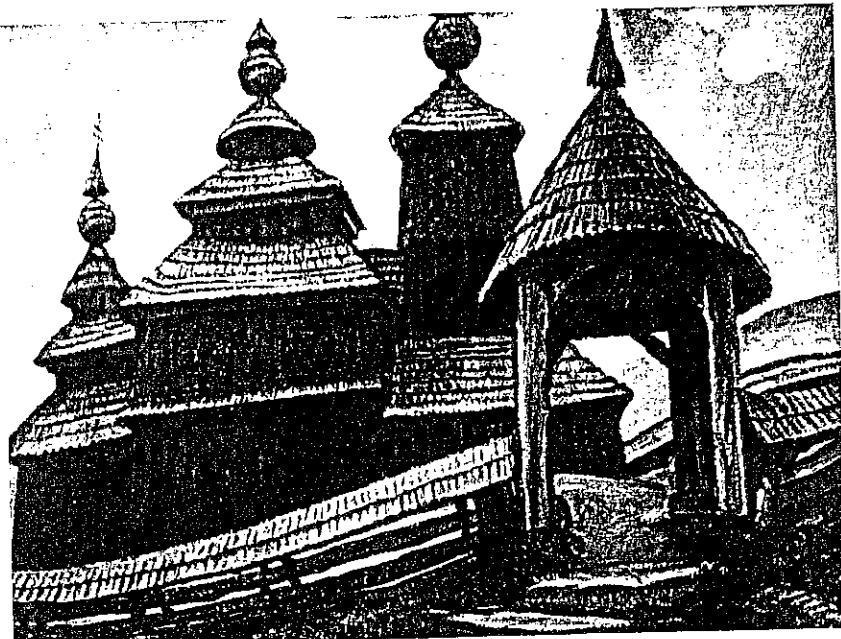
Historická veda ešte mnoho dlhuje problematike genézy tohto obyvateľstva. Nikto však nepopiera, že tu ide o potomkov východných Slovanov, ktorí prenikli do karpatských oblastí už v 6. – 7. storočí. Všeobecne je známe, že na teritóriu dnešného západoukrajinského etnika žili ľudia juhovýchodnej skupiny východných Slovanov, ktorí sa nazývali *Venedi*, *Anti* a *Sclavi* a neskôr sa označovali aj ako Rusi (*Rosi*), Rusíni, ruskí ľudia. V 10. storočí sa rozdrobené východoslovanské kmene spájajú do jednotného štátneho útvaru – Kyjevskej Rusi. V dôsledku vzniku tohto štátu sa začína formovať východoslovenská etnická skupina, z ktorej sa neskôr vyvinul ukrajinský národ. Aj keď otázka západnej hranice

Kyjevskej Rusi je dodnes diskutabilnou, výrazné stopy východoslovenskej kultúry sú a zostanú trvalou hodnotou a neoddeliteľnou súčasťou kultúry Slovenska. Vplyv Kyjevskej Rusi v tejto oblasti je nesporný. Prejavuje sa to najmä v jazyku, kultúre, v etnonymoch Rusín, Rusnák, ruskí ľudia, v toponymoch Ruskov, Ruské, Ruská Bystrá, Ruská Vola, Ruská Kajňa, Ruská Nová Ves, Ruský Hrabovec, Ruský Kručov, Ruské Peklany atď.²

Po rozpade Kyjevskej Rusi v druhej polovici 12. storočia na samostatné drobné kniežatstvá a osobitne po prepade a veľkom spustošení tohto územia Tatármi (v roku 1240) začína sa intenzívnejšie osídľovanie severovýchodných Karpát východnými Slovanmi, o čom sa už zachovali a mnohé písomné pamiatky. Súčasne aj Uhorské v 11. storočí posúva svoje hranice na severovýchodné hrebene Karpát (Zakarpatsko).³

Teda predchodcovia dnešných východoslovenských Rusínov-Ukrajincov spolu s obyvateľmi terajšej Zakarpatskej oblasti Ukrajiny a celého Slovenska v priebehu niekoľkých storočí znášali spoľočný sociálno-ekonomický, národnostný a náboženský útlak zo strany uhorských a nemeckých panovníkov. Spoločný osud ich prenasledoval aj po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie v roku 1918 čím sa vytvorili príaznivé podmienky pre ich tesnú vzájomnú spolužitie. Po prvej svetovej vojne získali karpatské ukrajinské etnické územie bolo pričlenené k Československej republike, kde tvorilo súčasť mostatného politicko-administratívneho jednotku s názvom Podkarpatská Rus, neskôr Karpatská Ukrajina (1938 – 1939). Časť ukrajinského etnického územia sa však už vtedy spravovala v rámci Slovenska. V roku 1945 bolo územie Zakarpatskej Ukrajiny pripojené k Sovietskemu zväzu, avšak ukrajinsko-rusínska menšina na území východného Slovenska žije dodnes.

Skutočnosť, že východoslovenskí Rusíni-Ukrajinci nikdy nežili v jednom spoločnom štátnom celku so svojím materským národom, po mienila zložité etnické procesy. Formovanie etnického, resp. národnostného povedomia a všeobecne národnostná konštitúcia prebiehalu tu v porovnaní s materským národom značne oneskorne a viac-menej izolované od neho. Národnosť nevyhradenosť a regionálne vedomie sú teda v sledkom a svedectvom dlhotrvajúceho sociálneho a národnostného útlaku. Je všeobecne známe, že iba časť tohto obyvateľstva sa hlásí k ukrajinskej národnosti. Podstatná väčšina sa však sa

identifikuje etnonymom Rusnáci (adjektívum: „ruskij“, „rusnacky“), vrátane tých, ktorí sa hlásia k slovenskej národnosti. V poslednom období sa často používa termín Rusín. Toto historické etnonymum dnešných Ukrajincov sa stalo predmetom mnohých spekulácií, o čom sa zmienime ďalej. Zo staršieho obdobia už iba doznievajú termíny Uhroros, Uhrorusín, Karpatros, Karpatorus, Karpatorusín, Podkarpatský Rusín, Ruthén, Maloros, Malorus a podobne, ktoré sa tu pestovali v záujme politiky vládnucich štruktúr podporujúcich separatistické tendencie v rámci uvedeného etnika. Termín Ukrajinec (ukrajinský), ktorý sa postupne rozširuje už od 12. storočia, bol totiž z hľadiska mocenských záujmov v tejto oblasti neprijateľný.⁴ S cieľom zjednocovania tohto etnika už v minulom storočí sa používajú termíny Rusín-Ukrajinec a Ukrajinec-Rusín. Z tých istých príčin tieto názvy sú aktuálne aj dnes.

Kultúra najzápadnejšej časti Ukrajincov teda dlho musela odolávať rôznym asimilačným tlakom. Iba hlboké vedomie vlastnej dôstojnosti pomohlo tomu, že v stáročnom zajatí cudzích susedných kultúr si východoslovenskí Rusíni-Ukrajinci dokázali zachovať svoju etnicitu, t. j. vlastnosti, ktoré nadobudli v dôsledku historického vývoja a špecifických prírodných a spoločenských podmienok, a na základe ktorých sa odlišujú od iných etnickej spoločenstiev.

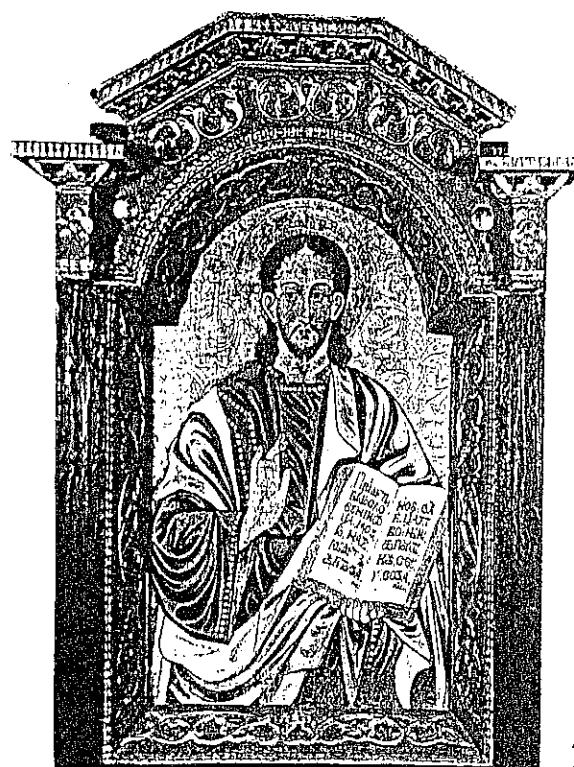
Azda najzreťesnejšie prejavujúcou sa zložkou v rámci etnicity rusínsko-ukrajinskej minorítnej na východnom Slovensku je jazyk, ktorý je nielen prostriedkom komunikácie, ale aj sprostredkovateľom etnicko-kultúrnych tradícii. Rusíni-Ukrajinci na východnom Slovensku si vytvorili veľmi zaujímavé nárečie, ktoré však napriek mnohým archaizmom a cudzojazyčným (slovenským, poľským, maďarským, nemeckým a iným) vplyvom v podstate nestrailo svoj celkový ukrajinský charakter. Vo fotetickom, morfológickom, syntaktickom i lexicálnom zložení si toto nárečie zachovalo všetky charakteristické znaky východoslovenskej jazykovej skupiny.

Pozoruhodné je, že pre podstatnú väčšinu príslušníkov skúmanej etnickej menšiny dodnes je charakteristické povedomie rodného materinského jazyka – ich dialektu, miestneho rusínskeho (lemkovského) nárečia,⁵ ktoré je základným komunikačným prostriedkom v rodine a lokálnom, najmä dedinskom prostredí.

V súčasnosti v dôsledku mnohých vonkajších činiteľov v tomto nárečí sú badateľne výrazné slovenské vplyvy, najmä v lexike. Slovenčina ako slovanský jazyk nie je žiadnou komunikačnou bariérou pre Rusínov-Ukrajincov. Ba naopak, jazykovo nepripravení príslušníci etnickej menšiny mechanicky preberajú slovenské výrazy, prispôsobujú si ich miestnemu nárečiu, a to najčastejšie pridaním ukrajinskej koncovky. Je len prirodzené, že takéto skomolené nárečie sa postupne stáva aj určitou komunikačnom bariérou vo vzťahu k materinské-

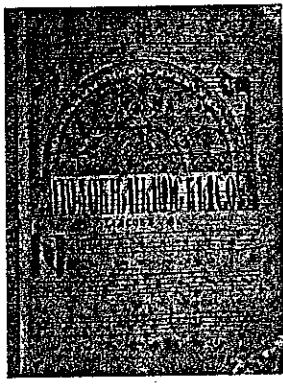

Ikona Tajná večera

Žehnajúci Kristus, 18. storočie, tempera, drevo

mu národu, pretože má mnoho cudzích slov, ktoré sa odlišujú od spisovnej ukrajinčiny. A práve túto skutočnosť niektorí odrodilci a protiukrajinsky zameraní jednotlivci zneužívajú ako argument o akejsi osobitosti rusínskeho nárečia, ktoré vraj nemá nič spoločné so spisovnou podobou ukrajinčiny.⁶ V situáciach medzietnických kontaktov a vzťahoch dôležitým identifikačným znakom je kultúra. Súhrn kultúrnych osobitostí, ktorými sa jednotlivé etnické spoločenstvá odlišujú od seba, zvyknú sa označovať aj ako etnické tradície. V prípade východoslovenských Rusínov-Ukrajincov majú svoje trvalé miesto tak veľké tradície profesionálnej ukrajinskej kultúry, rozširované najmä učiteľmi, spisovateľmi, teológmi, vedeckými a kultúrnymi pracovníkmi, ako aj tradície ľudovej kultúry.

Ukážka z rukopisného spevnička I. Juhasoviča

Všeobecnu tendenciou v súčasnosti je strácajúci sa význam identifikačných znakov etnicity v podobe prejavov ľudovej kultúry. Hoci si ľudová kultúra rusínsko-ukrajinskej etnickej menšiny na Slovensku dlho uchovávala svoje tradičné hodnoty, v období po roku 1945 následkom nových ekonomických, spoločenských, kultúrnych a politickej vzťahov dochádza k rozrušeniu jej homogénnosti, ako aj niveliácii a unifikácii lokálnych a regionálnych javov.

Napriek tomu sa však dodnes na východnom Slovensku zachovali vynikajúce prejavy ľudovej tvorivosti charakterizujúce práve túto etnickú skupinu. Sú to napríklad sakrálné pamiatky – drevené cerkví, ikony, náboženské knihy a rôzne liturgické predmety. Východoslovenský, respektívne ukrajinský charakter majú taktiež niektoré prejavy v ľudovom stavitelstve a bývaní, v ľudovom odevе, stravovaní a v celkovom spôsobe života tohto obyva-

Mikuláš Dic:
Dievča v kroji,
1961, olej, plátno

Štefan Hapák:
V Cigeľke, 1959,
olej, plátno

telstva. Avšak najoriginálnejšie a najpresvedčivejšie z aspektu etnogenézy sú nespočetné prejavy duchovnej kultúry Rusínov-Ukrajincov – zvyky, običaje, piesne, rozprávky, legendy, príslovia, porekadlá atď.

Po druhej svetovej vojne nastala revitalizácia a výrazný vzostup profesionálnej ukrajinskej kultúry na Slovensku, ako aj ukrajinského národnostného školstva.⁷

Další dôležitý faktor, ktorý sa u nás v minulosti zo známych dôvodov podceňoval, je náboženská príslušnosť. A práve v rusínsko-ukrajinskom prostredí v oblasti východného Slovenska je príslušnosť k východnému náboženskému gréckokatolíckemu alebo pravoslávnemu obradu (tzv. ruskej viere) tak silno spätá s etnicou, že niekedy dochádza k ich stotožňovaniu. Spôsobuje to dlhodobo pestovaná tradícia.

Archeologické výskumy a písomné pramene dosvedčujú, že dnešné ukrajinské etnické územie bolo už od začiatku tohto tisícročia pod silným kultúrnym vplyvom Byzancie, čo vytváralo priaznivé podmienky pre šírenie kresťanstva v tejto oblasti. To napokon viedlo k tomu, že knieža Vladimír Veľký (980 – 1015) si uvedomil význam silnej cirkevnej organizácie pri zdelení svojho štátu – Kyjevskej Rusi a v roku 988 sa dal pokrstiť a tak vytvoril priestor pre evanjelizáciu celej svojej ríše.⁸

Zásadný význam pre udomácnenie sa a šírenie východnej kresťanskej viery na území dnešného severovýchodného Slovenska mala misionárska činnosť dvoch solúnskych bratov – slovanských apoštolov sv. Cyrila a Metoda, ktorí pôsobili v tomto kraji v rokoch 862 – 863. Medzi veriacimi koluje povest, že už sv. Metod ustanobil pre Rusínov prvé biskupstvo.⁹ Vtedy sa pravdepodobne začínajú stavať aj prvé kresťanské chrámy východného ritu v karpatskej oblasti.

Avšak politika Uhorského kráľovstva čoraz viac smerovala k tomu, aby sa aj pravoslávni Rusini prispôsobili oficiálnej rímskokatolíckej štátnej cirkvi. V dôsledku toho v období rokov 1596 – 1646 (Brest-Litovská únia, Užhorodská únia) sa sformovala tzv. uniatská cirkev, t. j. východná kresťanská cirkev podriadená rímskemu pápežovi. Rozhodujúcu úlohu v tomto smere zohrali politické tlaky a najmä sociálno-ekonomicke postavenie duchovných predstaviteľov. Od polovice 17. storočia sa teda predkovia východoslovenských Rusínov-Ukrajincov rozdelili na pravoslávnych a tzv. uniatov (pravoslávnych katolíkov).

Aj keď v náboženských obradoch medzi pravoslávnymi a gréckokatolíkmi neexistuje podstatný rozdiel, takéto rozdelenie zapríčinilo medzi nimi trvalé nezhody, ba dokonca nevraživosť a časte konflikty.

Napriek tomu konfesionálna príslušnosť je dodnes jedným z hlavných diferenciačných prvkov Rusínov-Ukrajincov východného Slovenska, ktorým sa odlišujú od Slovákov, Maďarov a Poliakov

rímskokatolíckeho alebo protestanského vierovyznania. Ako východní kresťania používajú pri bohoslužbách cirkevnú slovančinu (nie latinčinu), dodržiavajú liturgiu sv. Jána Zlatoústeho, pri prijímaní používajú chlieb a víno, dodržiavajú starý juliánsky kalendár, v dôsledku čoho napríklad narodenie Krista (Rizvo) oslavujú 7. januára, t. j. o dva týždne neskôr ako podľa gregoriánskeho kalendára. S tým súvisia aj zaujímavé zvykoslovné prejavy a rituály, ktoré sú tak isto dôležitými znakmi etnickej identifikácie.

Rusínsko-ukrajinská etnická menšina na Slovensku v dôsledku dlhodobého oddelenia od svojho krneňového národa a pod vplyvom bezprostredného a dlhotrvajúceho kontaktu s obklopujúcim, t. j. slovenským prostredím si postupne osvojuje a preberá od majoritej spoločnosti nové normy správania sa. Cieľom uvedeného prispôsobenia, t. j. akulturácie je koexistencia predovšetkým v sociálnej a ekonomickej oblasti. Výsledkom takýchto dlhotrvajúcich akulturačných procesov v rusínsko-ukrajinskom etnickom prostredí sú výrazné zmeny etnikultúrneho profilu tejto menšiny – oslabovanie typických znakov etnicity, ako aj postupná identita s obklopujúcim slovenským prostredím. Čiže ide tu o proces asimilácie.

Asimilácia vo svojej podstate je prirodzený, objektívne a pokojne prebiehajúci proces v konkrétnom kultúrnom, spoločenskom a sociálno-ekonomickom prostredí. Avšak cieleným pôsobením niektorých faktorov, najmä politicko-právnych, môže mať aj iné podoby.

V tejto súvislosti sa žiada pozastaviť pri probléme tzv. politického rusinizmu a s tým súvisiacim programom deukrajinizácie, ktorý u nás po roku 1989 veľmi aktívne podporovala najmä bývalá federálna česko-slovenská vláda a výrazne inspirovali, ba dokonca usmerňovali zahraniční exponenti typu P. R. Magocziho (Kanada).¹⁰ Rozličné teórie o odlišnosti Rusínov od Ukrajincov, ako aj snahy o vytvorenie akéhosi samostatného rusínskeho národa a štátu „Rusínia“ a s tým súvisiace požiadavky na prerozdelenie hraníc v Európe, majú zjavne politický charakter. Vyriešenie „rusinskej otázky“ sa podmieňovalo dokonca „vstupom do novej Európy“.¹¹

Rusínsko-ukrajinská menšina bola do istej miery oslabená aj v dôsledku povoynových migráčnych procesov spojených s optáciou na Ukrajinu (12 tisíc ľudí) a presídlením do opustených sudetských oblastí v Čechách (asi 20 tisíc ľudí). Zapričínila to predovšetkým nepriaznivá sociálno-ekonomická situácia v oblasti východného Slovenska. K tomu sa pridružila aj migrácia obyvateľstva v súvislosti s industrializáciou Slovenska. Neblahé následky pre ukrajinsko-rusínsku menšinu mal taktiež nedemokratický akt pravoslavizácie a taktiež nedostatočne pripravený a zlým spôsobom realizovaný prechod príslušníkov uvedenej menšiny z ruskej (t. j. veľkoruskej), respek-

Juraj Daňo: Ulica v Tichom Potoku, 1958, olej, kartón

Národný buditeľ Rusínov-Ukrajincov Alexander Duchnovič (1803 – 1865)

Obrazy sú zo zbierok Múzea ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidníku

tive tzv. karpatorusínskej orientácie na ukrajinskú. Časté manipulovanie s etnickou a konfesio-nálnou príslušnosťou tohto obyvateľstva silno ovplyvnilo ďalší vývoj tohto etnika, čo sa dnes odráža aj v nejednoznačnej etnickej sebaidentifikácii Rusínov-Ukrajincov.

Avšak problém stanovenia národnosti, ako sa ukazuje, je zložitejší. Väzbou k majetku, k rodnému kraju je v prípade väčšiny východoslovenských Rusínov-Ukrajincov omnoho silnejšia, než pocit potreby deklarovania národnostnej príslušnosti. A keďže prihlásenie sa k ukrajinskej (rusínskej) národnosti sa niekedy spája s určitou nevýhodou či ujmou, väčšina príslušníkov tejto etnickej menšiny neváha svojej národnosti sa „dobrovoľne“ vziať, respektíve ju zatají.

Výrazným prejavom ľudovej tvorivosti Rusínov-Ukrajincov sú veľkonočné kraslice „pysanky“

V skanzene Múzea ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidníku

Foto archív Múzea ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidníku

Aj pokusy o etnickú homogenizáciu krajiny násilou, pripadne urýchlenou asimiláciou sú veľmi problematické. V žiadnom pripade nemôže byť sto-percentná istota o homogénnosti etnického územia.

Na Slovensku sa ako možnosť riešenia etnickej, respektíve národnostnej problémov často uvádzá integrácia, t. j. zapojenie minoritných skupín do majoritnej spoločnosti pri ponechaní im vedomia vlastnej etnicity a s tým spojenej kultúry. Rusínsko-ukrajinská etnická menšina si už následkom dlhodobého spolužitia so Slovákmi vytvorila vedomie príslušnosti k spoločnému štátu a vlasti. Toto vedomie je pre nich vždy prvotné a určujúce. Čiže jestvuje tu obojstranná snaha o vytvorenie jednotného politického (nie etnického) národa na Slovensku. Občiansky princíp však nie je možné vyhlásiť dekrétom alebo priatím politiko-právnych opatrení, ktoré smerujú proti etnickej menšinám.

Ďalšie smery vývoja etnickej menšiny Rusínov-Ukrajincov na Slovensku budú závisieť od širších geopolitických procesov v Európe a predovšetkým od celkových podmienok života tejto komunity v rámci Slovenskej republiky.

Poznámky

- 1/ NIEDERLE, L.: Rukověť slovanských starožitností. Praha 1953, s. 93; MELNYK, V. M. – ŠYŠKINA, E. V.: Ranňaja etničeskaja istorija južnych slavjan. Zaporozje 1979, s. 32; HOŠKO, JU. H. – PORYCKYJ, A. JA.: Pojizdka na Prjašivščynu. Narodna tvorčist ta etnografija, roč. VII, 1962, 2, s. 90; B AČA, JU. – KOVÁČ, A. – ŠTEC, M.: Čomu, koly i jak. Prešov 1967, Ukrajinske narodoznavstvo, Lviv 1994.
- 2/ Mnoho údajov o východoslovenskom, resp. ruskom (maloruskom, ukrajinskem) osídlení máme aj z rovinatých južných okresov východného Slovenska. Porov.: HARAKSIM, L.: K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1967. Bratislava 1961, s. 14.
- 3/ HARAKSIM, L.: c. d., s. 13 – 14.
- 4/ MARČENKO, M. J.: Istorija ukrajinskoj kultury. Kyjiv 1961, s. 68.
- 5/ Lemkovi – najzápadnejšia ukrajinská etnografická skupina, ktorá žije na severných (poľských) a južných (východoslovenských) svahoch Karpát – Nízkych Beskýd.
- 6/ V poslednom období sú na Slovensku dokonca snahy o vytvorenie samostatného spisovného rusínskeho jazyka. V roku 1995 došlo k tzv. kodifikácii rusínskeho jazyka, ktorý však dodnes nikto neovláda a ani ho nepotrebuje. Porov.: ŠTĚC, M.: Ukrajinska mova v Slovaččyni (Sociolinhvistyczne ta interlinhvistyczne doslidženja. – Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafárikianae. Prešov 1996).
- 7/ KUNDRAT, J.: Rozvoj kultúry ukrajinskej národnostnej menšiny na Slovensku, súčasný stav a perspektívy ďalšieho rozvoja. Zborník Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti národnostných menšín. Prešov 1999, s. 113 – 117; KOVÁČ, A.: Problematika ukrajinského národnostného školstva na Slovensku po roku 1945. Zborník Slovensko-ukrajinské vzťahy... c. d., s. 106 – 112; KOVÁČ, F. A. KOL.: Krajeznávčejj slovník rusyniv-ukrajincov Prjašivščiny. Prešov 1999.
- 8/ BIDNOV, V.: Ukrajinska cerkva. Zborník A NTONOVIČ, D.: Ukrajinska kultura. Mnichov 1988, s. 210 – 214.
- 9/ SOPOLIČA, M.: Perly ľudovej architektúry. Prešov 1996, s. 36.
- 10/ MAGOCSI, P. R.: Karpatskí Rusini: súčasný stav a perspektívy v budúcnosti. Slovenský národopis, 40, 1992, 2, s. 183 – 192.
- 11/ MAGOCSI, P. R.: c. d., s. 190.

Ikony posledných súdov

LADISLAV PUŠKÁR

Ikonopisné zobrazenia posledných súdov sú inšpirované Bibliou, a to najmä evanjeliami a Zjavením Jána. Zjavanie Jána sa však, na rozdiel od evanjelií, sústredí na podrobnejší opis udalostí, ktoré budú Poslednému súdu predchádzať.

Podstatou Zjavenia Jána, napísaného koncom prvého storocia, je druhý príchod Krista na zem. Zjavenie pozostáva zo siedmich videní: sedem svetníkov, sedempečatná kniha, sedem trúbiacich anjelov, sedem bojov, sedem pliag, posledné veci na konci sveta a sedem vecí vo večnosti, ktoré sú plné záhadnej symboliky. S opisom Posledného súdu sa stretávame v poslednom, siedmom videní Jána.

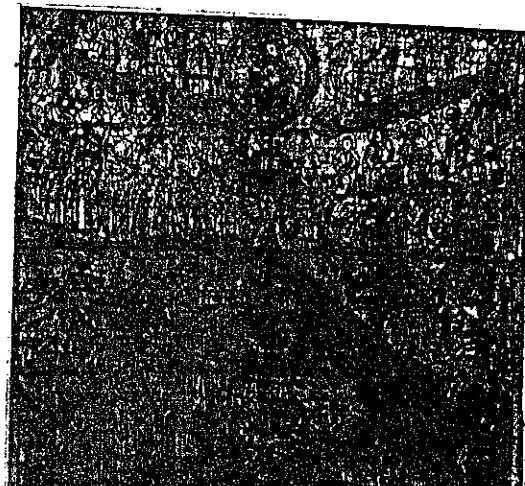
Posledný súd, podľa kresťanskej viery, nastane v dôsledku neúnosnosti ľudského hriechu, hriechu, ktorý zapríčinil aj vyhnanie z raja, potopu sveta a zničenie Sodomy a Gomory. Posledný súd oddeľí dobro od zla, odmení spravodlivých večnou blaženosťou u Boha a definitívne zúčtuje s hriechom, zlom a nespravodlivosťou.

Posledný súd v miestnej ukrajinskej terminológii má pomenovanie Strašný súd, a to preto, lebo bude strašným pre hrievníkov, ktorí budú potrestaní večným zatratením.

Plné strachu, bolesti, utrpenia a krvi budú aj udalosti – prejavy Božieho hnevu, ktoré budú pred-

chádzaf Poslednému súdu a s ktorými nás oboznamuje Ján vo svojom Zjavení. Lámanie jednotlivých pečaťí sedempečatnej knihy – knihy s napsaným osudem ľudstva – spôsobí vypustenie štyroch apokalyptických jazdcov, predstavujúcich dobyvateľa, vojnu, hlad a smrť, ktorí ovládnú štvrtinu zeme a budú zabýať mečom, hladom, morom a divou zverou; volanie po súde a pomste duší usmrtených hlásateľov Božieho slova, živelné pochromy (zemerasenie, scernanie slnka, skrvavenie

*Severovýchod
Slovenska – etnická
oblasť Rusínov-Ukrajincov je najzápadnejším
komplektným územím,
kde si svoju tradíciu
zachováva východná
cirkev. Dôkazom toho sú
východný byzantský
liturgický obrad,
architektúra miestnych
cerkví, ako aj ich
interiérová ikonopisná
výzdoba. Spomedzi ikon,
ktoré sú neoddeliteľnou
súčasťou vnútornej
výbavy pravoslávnych
a gréckokatolíckych
cerkví, k najrozmernej-
ším a tematicky
najzaujímavejším patria
posledné súdy.*

*Posledný súd, 17. storočie,
tempera, plátno, 214 x 237 cm*

RUSÍNI a UKRAJINCI

Medzi najkomplikovanejšie menšinové otázky na Slovensku bezpochyby patrí problematika Rusínov a Ukrajincov. Pokiaľ sa ostatné minoritné skupiny v prevažnej miere zaoberejú svojím vzťahom k väčšine a usilujú sa čo najvýraznejšie uplatniť národnú osobitosť, pred rusínskou menšinou stojí navýše obhajba vlastnej národnej etnicity, nie však voči slovenskej majorite, pretože nás štát ju od začiatku 90. rokov plne rešpektuje. Nesúhlas sa ozýva zo strany Ukrajincov, ktorí Rusínov považujú za súčasť ukrajinského národa. Ide o široký, v neposlednom rade aj historický problém, ktorý ovplyvňovalo mnoho faktorov, napríklad stupeň národného vývinu a uvedomenia, otázka spisovného jazyka i viery a v 20. storočí najmä politika.

Rutheni - Ruténi - Rusíni

Vdejínach Rusínov žijúcich na východnom Slovensku je zaujímavý fakt, že v súčasnosti takmer so 100 %-ou istotou vieme uviesť, kedy tá-ktorá rusínska dedina vznikla, a teda i to, kedy sa pozdĺž severovýchodných hraníc Slovenska vytvorilo pomerne úzke pásmo rusínskych dedín, začínajúce sa pri spišskej obci Osturňa a končiace pri obciach Podhorod a Beňatina nedaleko Sobraniec. Toto územie sa začalo zaľudňovať Rusínnimi (v prameňoch označovanými *Ruthenii*) v období pastierskej valašskej kolonizácie, ktorá zasiahla slovenské teritórium v prvej polovici 14. storočia a trvala až do konca 17. storočia. Medzi *valachmi*, ako označovali chovateľov oviec a rožného statku, ktorí podľa noria tzv. valašského práva dosídlovali horské oblasti východného Slovenska,

bol od samého začiatku silne zastúpený rusínsky etnický živel a časom medzi ním úplne prevládol. Označenie *Rutheni*, t. j. Rusíni, a jeho derivát *rusínsky* vytlačil z používania termíny *valach* a *valašský*. Prilev rusínskeho elementu do tejto oblasti pokračoval pristáhovalcami z radov rusínskych rolníkov, ktorí prenikali aj na územie obývané slovenským obyvateľstvom, kde vytvárali nevelké enklávy. Prispôsobovali sa slovenskej väčšine a po čase sa mnohí asimilovali. Ostali po nich len mená, rusínske názvy, rusinizmy v nárečiach niektorých lokalít a niektoré zvyklosti.

Prjaševskaja Rus

Územie obývané Rusínnimi nikdy netvorilo jednotný územno-politickej alebo administratívny útvar, a teda nemalo ani osobitné pome-

novanie. Vždy sa hovorilo o Rusínoch Spiša, Šariša, Zemplína, resp. Užskej župy (Podvihorlatský kraj), prípadne o Rusínoch žijúcich na východnom Slovensku. Názov *Prjaševčina* alebo *Prjaševskaja Rus* (odvozený od mesta Prešov), ktorý na označenie tohto územia dnes bežne používa ruská, ukrajinská i rusínska spisba a ktorý nemá slovenský ekvivalent, je novotvorený vzniknutým až po utvorení česko-slovenského štátu roku 1918. Označoval územie Prešovského gréckokatolíckeho biskupstva, ktoré sa tradične uznávalo za „ruské“, t. j. v tomto zmysle rusínske, hoci väčšina jeho veriacich nebola rusínskej národnosti. Dokonca ani samotný Prešov nebolo „ruský“ a rusínsky, resp. ukrajinský živel sa medzi jeho místami usadil pomerne neskoro. Napriek nízkemu počtu rusínskeho obyvateľstva sa toto mesto stalo duchovným a kultúrnym centrom Rusínov východného Slovenska.

Bez výhod

Rusínska spoločnosť na východnom Slovensku bola po stáročia rustikálnou, a až do konca 18. storočia žila mimo mest a mestečiek. Nemala vrstvu mešanov, mestských remeselníkov ani obchodníkov a pozostávala len z dvoch komponentov – z poddaných rolníkov a duchovenstva, ktoré si v nej dlho udržalo vedúce postavenie. Nemnohé a na informácie skúpe pramene svedčia o starších dejinách Rusínov na východnom Slovensku napovedajú, že ako etnické spoločenstvo nemali žiadne osobitné prípriviliégiá a v systéme feudálnych spoločenských vzťahov patrili do kategórie závislého obyvateľstva. Výsady a koncesie, ktoré im zemepáni pri pristáhovaní poskytli, prestali po čase platíť a rusínski pristáhovalci sa ocitli v takom istom postavení ako ostatní poddaní. Boli rovnako zatažovaní zemepanskými poplatkami a platbami, i keď vo väčšine rusínskych dedín založených na valašskom práve sa do istej miery líšili. Napríklad pramene z druhej polovice 16. a zo začiatku 17. storočia charakterizujú toto obyvateľstvo ako neusadlý túlavý živel (*gens vagi*), ktorý „zachováva vela pochanských obyča-

zovaná inštitúcia je povolená zhromažďovať, vedecky a odborne spracovať doklady o materiálnej a duchovnej kultúre Ukrajincov-Rusínov v Slovenskej republike, čo je nevhodným predpokladom vedeckého zdôvodnenia historickej identity a etnografickej zvláštnosti tohto obyvateľstva.“

Základnou formou pôsobenia na verejnosť a prezentácie činnosti muzea sú expozície. Hlavná expozícia muzea sa rozprestiera na ploche 1 700 m² a dokumentuje sociálny, politický a kultúrny vývoj Rusínov-Ukrajincov od najstarších čias po súčasnosť. Návštěvníci sa majú možnosť zoznámiť s prírodnými podmienkami, v ktorých žilo a tvorilo toto obyvateľstvo, s cennými archeologickými nálezmi súvisiacimi s prvými stopami osídlenia daného regiónu, stredovekými písomnými pamätkami hovoriacimi o vzniku jednotlivých obcí s významnými dokumentmi príbližujúcimi sociálne a národnostné postave-

Pozvanie do

MÚZEA

ukajinsko-rusínskej kultúry vo Svidníku

Dokumentácia materiálnej a duchovnej kultúry národnostných menšíns žijúcich na Slovensku má v slovenskom múzejníctve trvalé miesto. Jedným z najvýznamnejších a najstarších národnostných muzeí je Múzeum ukrajinsko-rusínskej kultúry (do roku 1993 Múzeum ukrajinskej kultúry) vo Svidníku, ktoré vzniklo roku 1956 a od 1. apríla 2002 bolo začlenené do organizačnej struktúry Slovenského národného múzea v Bratislavе ako jeho základná organizačná zložka. Táto štátma speciali-

iov", nectí zákony neodvádzajúce poplatky a dane, treba ho všestranne zatažiť povinnosťami a prinútiť platiť. Podľa nich sa majú Rusíni prísne trestať, aby poslúchali, alebo aby sa „postupne vystáhovali do svojej pôvodnej ruskej vlasti“. Iné elaboráty uvádzajú, že zemepánovia majú Rusínov radi, „lebo zniesú každé bremeno, ktorým sú zatažení, až sa stalo príslovím, že ten, kto má Rusína poddaného, má bohatú kuchynu“. Rusínski poddaní žili v podstate podobne ako nerusínski. Aj medzi nimi boli zámožnejší, ktorých bohatstvo predstavovalo väčší počet rožného statku a stáda oviec, ale aj chudobní želiari, ktorí okrem strechy nad hlavou nič nevlastnili a doslova živorili. Časť z nich našla obživu v domáckej výrobe šindľov, dýh, korýt, drevených mišiek, v tkaní plátna či vo furmančení, ale to iba čiastočne zmierňovalo rusínsku biedu, ktorú potvrdzujú aj záznamy v urbároch – niektoré rusínske dediny charakterizujú ako „žobrácke“ alebo „veľmi chudobné“. V tomto období sa vo východoslovenskej oblasti s prevahou etnický rusínskeho obyvateľstva veľmi rozmoľo zbojnictvo a dosiahlo predtým neviďané rozmeria. Poľské pramene hovoria, že „uhorské (t. j. slovenské) hory plodia zbojníkov“ a „také panstvá, ako je v týchto horách makovické (zborovské) a stropkovské sú vlastne zbojníckymi“. Zmeny v postavení poddaných, teda aj rusínskych, prinieslo až zrušenie poddanstva a odstránenie feudalizmu v Uhorsku na jar roku 1848.

Rusíni sa postupne včlenili do uhorských pomerov a zúčastňovali sa na udalostach, ktoré sa tu odohrávali alebo sa nejakým spôsobom dotýkali týchto časťí Slovenska – rolnických vzbúr, povstaní i protihabsburských vystúpení uhorských stavov, kde zohrali nie bezvýznamnú úlohu. Svedčí o tom aj často zneužívaný výrok vodcu posledného protihabsburského povstania Františka II. Rákociho (Rákóczi) (1703 – 1711), ktorý Rusínov vo svojich spomienkach označil za *gens fi-*

nie tohto západoukrajinského obyvateľstva v jednotlivých historických obdobiach, ako aj spolunažívanie so Slovákom, s Čechmi a príslušníkmi iných národov a národností. Sú tu tiež vystavené mnohé ukážky ľudovej tvorivosti – tradičné formy zamestnania ľudu, oděv, keramika, výšivky, kraslice, dreverzba a iné prejavy kultúry. Roku 1983 bola sprístupnená a roku 1993 re-inštalovaná Galéria Dezidera Millyho Mízea ukrajinsko-rusínskej kultúry, ktorá je umiestnená v barokovom kaštieli z konca 18. storočia vo Svidníku. V 10 miestnostiach majú návštěvníci možnosťozoznámiť sa s dielom tohto národného umelca a taktiež s celkovým vývojom ľudového a profesionálneho umenia v oblasti rusínsko-ukrajinského etnika na východnom Slovensku. Nachádza sa tu aj vzácná kolekcia ikon. V súčasnosti sa pri múzeu dokončuje výstava narodopisnej expozície v prírode (skan-

delissima (rod najvernejších), čím ocenil ich pomoc pri rozpútanej povstania a počas neho.

Batkovia medzi svojimi

Popri chovateľoch dobytka a rolníkoch prichádzali počas valašskej kolonizácie a po nej na východné Slovensko aj pravoslávni kňazi, ktorých pramene nazývajú „batkovia“ alebo „presbyteri“. Nemali také spoločenské postavenie, aké prislúchalo katolíckemu duchovenstvu, dokonca boli považovaní za podaných a museli plniť z toho vyplývajúce povinnosti, napríklad robit na panskom. Ich

RUSÍNSKE OSÍDLENIE NA SEVEROVÝCHODNOM SLOVENSKU

pomery sa viditeľne zlepšili po odstúpení od pravoslávia a zjednotení s rímskokatolíckou cirkvou v polovici 17. storočia, teda po vzniku gréckokatolíckej cirkvi, no zravnoprávnenie s rímskokatolíckym duchovenstvom dosiahli až začiatkom 19. storočia. Z tohto duchovenstva sa utvorila vedúca vrstva rusínskej spoločnosti.

Zjednotenie pravoslávnych veriacich východného Slovenska s katolíckou cirkvou roku 1646 bolo udalosťou s dalekosiahlymi dôsledkami pre Rusínov. Táto akcia zmenila náboženskú štruktúru východného Slovenska. Stala za ňou magnátska rodina Drugetovcov (Drugeth) z Humenného, ktorej príslušníci po konvertovaní na katolíctvo začali navracať ku katolíctvu aj svojich protestantských a po čase i pravoslávnych poddaných. Prvý nevydarený

pokus o zjednotenie, tzv. Úniu, sa uskutočnil na Turickej roku 1614 v Krásnobrodskom kláštore (nedaleko Medzilaborec). Podarilo sa ju na humenských panstvách uzavrieť až po viac ako tridsiatich rokoch – roku 1646 v Užhorode, druhom stredisku Drugetovcov. Tento krok v kaplnke Užhorodského hradu uskutočnilo 63 pravoslávnych kňazov, ktorí s výnimkou zástupcov Serednianskeho arcidekanátu (z juhovýchodnej časti Užskej župy) pochádzali z východného Slovenska. Utvorenie Únie sa teda týkalo predovšetkým veriacich gréckokatolíckych obradov na východnom Slovensku a pravoslávni kňazi v susednom Zakarpatsku (dnes zakarpatská oblasť Ukrajiny) k nej pristúpili dodatočne po vyše 15-ročnom odstupe.

Slovenskí gréckokatolíci

Únia bola aj slovenskou záležitosťou. V radoch pravoslávneho obyvateľstva východného Slovenska mali svoje zastúpenie aj Slováci, čo potvrdzujú i uhorské

zákonky z roku 1459. Hovoria o Slovácoch (*Sclavi*) medzi sedliakmi valašskej vieri, pričom pravoslávie sa v Uhorsku bežne nazývalo valašská viera. Slovákov (*Tóthov*) vo svojom liste z roku 1604 spomína aj mukačevský pravoslávny biskup Sergej. Slovenský živel sa z pravoslávnej, resp. gréckokatolíckej cirkvi nevytratil, ved niektorí hodnostári tejto cirkvi z východného Slovenska neovládajúci „ruštinu“ (*lingua ruthenica*) komunikovali vo východnej slovenčine. Napriek tejto jazykovej neznanosti sa mnohí veriaci „ruskej“ vieri (t. j. až podnes označované gréckokatolícke vyznanie a predtým pravoslávie) považovali za Rusínov, Ruthenov, Rusnakov, resp. Oroszov a za takých ich považovali aj iní. Mnohí si už v polovici 19. storočia začali uvedomiť, že nie sú Rusíni, i keď sú „ruskej vieri“, a hľasili sa za Slovákov, no mnohí slovenskí gréckokatolíci v tomto omyle zotrvali aj v 20. storočí.

Pre dejiny Rusínov na východnom Slovensku malo veľký význam utvorenie Gréckoka-

zen) začatá roku 1975, kde sa doposiaľ sústredilo takmer 50 najtypickejších pamiatok ľudovej architektúry a bývania. V prenesených a zrekonštruovaných objektoch – tradičných rolnických obytných a hospodárskych stavbách pod slamenými i šindľovými strechami, technicko-priemyselných, kultívych a iných pamätkach – sa inštaluje typický ľudový nábytok, pracovné náradie a iné prejavy ľudovej tvorivosti. Skansen sa rozprestiera v susedstve amfiteátra, kde sa každoročne konajú tradičné Slávnosti kultúry Rusínov-Ukrajincov Slovenska.

Múzeum je vo svojom spoločenskom postavení predovšetkým kultúrno-výchovnou inštitúciou, ktorá okrem bohatej expozičnej činnosti každoročne sprístupňuje výsledky svojej vedeckovýskumnej a zbierkotvornej práce prostredníctvom 12 – 14 tematických výstav, iných výchovno-vzdelávacích podujatí (konferencie, semináre, prednášky, be-

sedy, koncerty a pod.). Pracuje vedeckými metódami a podieľa sa na riešení, resp. samostatne rieši vedeckovýskumné úlohy v širších interetnických súvislostiach, najmä vo vzťahu k slovenskému národu, úzko spolupracuje so Slovenskou akadémiou vied a s inými odbornými pracoviskami, zároveň sa podieľa na riešení medzinárodných projektov. Odborne spracované výsledky pracovníci múzea zverejňujú v rôznych spoločenskovedených zborníkoch, odborných časopisoch, v domácej i zahraničnej tlači. Len za posledných 15 rokov publická činnosť pracovníkov múzea predstavuje okolo 1 000 bibliografických jednotiek. Múzeum doposiaľ vydalo 22 ročníkov vedeckého zborníka a 26 samostatných kníh. Svojou činnosťou dosiaholo plne spoločenské uznanie a získalo si význam v odborných kruhoch doma i za hranicami. Miroslav Sopoliča, riaditeľ

tolíckeho vikariátu v Košiciach (1787), ktorý čoskoro presunuli do Prešova. Zriadenácia bula *Relata semper* (1818) ho konštituovala ako biskupstvo „*zjednotených Rusínov gréckeho obradu*“ a dala mu punc „ruského“ biskupstva, hoci väčšina jeho veriacich nebola ruskej, rusínskej alebo ukrajinskej národnosti, a zachovala si ho až do tragickej likvidácie gréckokatolíckej cirkvi u nás roku 1950. Táto inštitúcia hrala po celé svoje trvanie významnú úlohu nielen v živote Rusínov, ale aj v živote svojich veriacich, ktorí neboli rusínskej národnosti a upevňovalo ich povedomie „ruskosti“, t. j. rusínskosti. Prítom je paradoxné, že aj samotná Svätá stolica sa o existencii slovenských gréckokatolíkov dozvedela až dodatočne po zrušení gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku.

Obrodenská éra

Rusíni východného Slovenska sa v revolučných rokoch 1848 – 1949 v celohorském rámci mimoriadne neaktivizovali. Práve vte-

dy však po prvý raz vystúpili s politickou požiadavkou zjednotenia všetkých Rusínov monarchie do jedného územnopolitického útvaru. Predtým o takejto možnosti neuvažovali, pretože vo svojom národnom vývine nedosiahli stupeň národného rozvoja, na ktorom sa takéto požiadavky formulujú a predkladajú. Urobili tak na podnet Adolfa Dobrianskeho, ktorý túto myšlienku priniesol do Prešova, kde si ju osvojili viacerí príslušníci gréckokatolíckeho duchovenstva, medzi nimi aj vtedajší biskup Iosif Gaganec. Panovníkovi ju predložili vo forme prosobipisu. Napriek tomu, že sa nerealizovala, celá táto akcia sa zapísala do dejín Rusínov východného Slovenska ako významný čin. Obdobie po utíšení revolučných nepokojoch v polovici 19. storocia bolo érou rusínskeho národného obrodenia a predstavuje jednu z najvýznačnejších etáp v dejinách Rusínov nielen na východnom Slovensku, ale aj v Zakarpatsku. Rusíni sa národnne prebudili a začali rozvíjať nevídanicu aktivitu, ako keby

chceli dohnáť všetko, čo zameškali. Mimořiadou osobnosťou tohto obrodenského pohybu bol kanonik Prešovského biskupstva Alexander Duchnovič, ktorý nelutoval sile a prostredkov, aby priviedol Rusínov k aktívneemu národnému životu. Popri organizovaní literárnej a osvetovej činnosti či zakladania spolkov riešili Rusíni aj také základné otázky, ako bola rusínska identita, kultúrna orientácia, spisovný jazyk, vlastné pomenovanie a podobne, ktoré si kládli aj obrodenia iných národov, pravda, desaťročia predtým. Zhruba do rakúsko-madarského vyrovnania roku 1867 boli predmetom vásivných sporov, ale napriek tomu (alebo práve preto?) sa nevyriešili. A uspokojivo sa nevyriešili dodnes. Význam tohto obdobia, úzko spojeného s mestom Prešovom, je pre dejiny Rusínov nesporný. Možno sa domnievať, že Rusíni by si bez tejto éry sotva zachovali svoju identitu a dočkali sa dnešných dní.

Eudovít Haraksim

Rusíni – Ukrajinci

Vobdobí Uhorska Rusíni na Slovensku len bránili svoju národnú existenciu, za prvej Česko-slovenskej republiky (CSR) začali hľadať sami seba. Režimu na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 sice vzodorovali, avšak na riešenie základných otázok národného života museli opäť rezignovať. Problémy súvisiace s ich národnou identifikáciou čakali na riešenie v povojskowych rokoch. Prevrat roku 1948 im však pripravil ďalšie sklamanie. Po novembri 1989 zase svitala nádej. Nie je však už neskoro?

Ste „ruskej“ viery!

Začiatok 20. storocia neprinesol výraznejšie zlepšenie hospodárskych a sociálnych podmienok, v ktorých žili Rusíni na severovýchode Slovenska. Živila ich technicky zaostalá a mälo efektívna poľnohospodárska malovýroba s obmedzeným sortimentom a nízkou pro-

dukтивitou práce. V priemysle a remeselnej výrobe našli uplatnenie len asi 3 % tamojšieho obyvateľstva. Počet emigrantov zo Šarišskej, Zemplínskej a Spišskej župy dosahoval takmer dvojnásobok celoslovenského priemeru. Kríza dualizmu oživila madarský nacionálizmus a vystupovala národnostný útiak. Zákony z roku 1907, ktoré predložil minister školstva a kultu gróf Albert Apponyi, vlastne znamenali likvidáciu štátnych škôl s nemadarským vyučovacím jazykom. Kým roku 1887 na Slovensku fungovalo 190 „ruských“ škôl (vyučovalo sa tam spravidla po rusky), roku 1908 to bolo už len 37 a roku 1912 iba 9. Asimilačná politika vrcholila najmä v predvečer a počas prvej svetovej vojny. Rusíni pritom citlivovo reagovali najmä na snahu nahradiť cyriliku latinským písmom a juliánsky kalendár gregoriánskym. Zložitá a časovo značne posunutá etnogenéza Rusínov sa znova zastavila. Identita rusínskeho obyvateľstva vedeného gréckokatolíckym duchovenstvom malu totiž nadáľ viac nábožensko-kultúrny než etnický ráz. Rusíni na Slovensku sa tak nestali pevným národným celkom s konzistentným národným vedomím. Z týchto dôvodov nebolí pripravení ani schopní samostatne a jednoznačne odpovedať na otázky, ktoré nastolovala bližiaca sa porážka Rakúsko-Uhorska. Rýchlejšie sa zorientovali a pragmatickejšie reagovali predstaviteľia rusínskych krajanských organizácií v USA. Pripojenie horného Potisia k Česko-Slovensku akceptovali rozhodujúce politické zoskupenia rusínskej inteligencie až v máji 1919, keď iné varianty riešenia problému už neboli reálne. Rozhodnutie Rusínov, s podmienkou rešpektova-

nia ich národnostných práv a autonómie Podkarpatskej Rusi, potvrdila Saintgermainská zmluva z 10. septembra 1919. Jej ustanovenia zakotvili tiež Ústava ČSR z 29. februára 1920.

Kto sme?

Vznik demokratickej ČSR však neznamenal vyriešenie problémov spojených s národnou identitou Rusínov. „Ruská“ menšina sice získala všetky minoritné práva, avšak inteligencia sa rozdelila na tri skupiny podľa koncepcie národnnej identifikácie.

Velkoruský smer vychádzal z ideí národných buditeľov 19. storocia, jeho stúpenci sa tiež odvolávali na tradície pravoslávia. Rusíni a Ukrajincov považovali len za súčasť veľkého ruského národa.

Ukrajinským smerom nazývame koncepciu národného hnutia, ktorá Rusínov považuje za priamu súčasť ukrajinského národa. Na Slovensku nemal silné pozície, opieral sa len o časť gréckokatolíckeho duchovenstva, najmä z rádu baziliánov. Hlavným nositeľom ukrajinofilstva však boli halickí emigranti. Ruský jazyk a jazyče (nekodifikovaný jazyk, zmes cirkevnoslovanského jazyka, ruštiny a miestneho dialekta) v školách chceli nahradíť ukrajinským jazykom a šíriť ukrajinskú národnú kultúru.

Najplyvnejšou národnou a kultúrnou orientáciou medzi Rusínnimi na severovýchodnom Slovensku bol však rusínsky smer, ktorý mal za sebou veľkú časť hierarchie kňazov gréckokatolíckej cirkvi. Jeho prívrženci sa nazývali Rusínni či Karpatokorusmi a odmietaли sa zaradiť k Rusom alebo Ukrajincom. Hlavnou súčasťou ich národného vedomia bola konfesionalita, pričom etnický aspekt bol evidentne v úzadi. Predstaviteľom rusinizmu to umožňovalo otásku priamej národnnej príslušnosti obchádzať a tak pružnejšie reagovať na politické zmeny. Reprezentantom toh-

to smeru bol predovšetkým biskup Pavol Peter Gojdič.

Váhavý a liberalný postoj vlády však umožnil do týchto sporov zasahovať nielen politickým stranám, ale aj subjektom spoza hraníc. Nekonceptnosť národnostnej politiky sa tiež prejavila pri riešení jazykovej otázky, keď za oficiálny jazyk Podkarpatskej Rusi bol vyhlásený bližšie neurčený ľudový jazyk, teda nekodifikovaný dialekt, ktorý sa mal dotvárať len postupne. Napriek tomu aktivity Rusínov, zvlášť v súvislosti s autonomistickým hnutím na Podkarpatskej Rusi, rástla. U časti slovenských politikov to viedlo až k obavám z rusifikácie východného Slovenska. Postoj predstaviteľov rusínskych politických strán na Slovensku k otázke pripojenia severovýchodného Slovenska k Podkarpatskej Rusi sa zmenil v jeseni 1938 po výrazstve ukrajino-fílskeho prúdu A. Vološina a po Viedenskej arbitráži.

Ste Slováci!

Ústava Slovenskej republiky z 21. júla 1939 Rusínov akceptovala ako národnostnú menšinu, v skutočnosti však boli len „trpeným“ spoločenstvom. Totalitný režim Rusínov podzrieval z hungarizmu, boleslavizmu i latentného schizmatizmu, preto im nedôveroval. O ich národnej identite sa celkom vážne pochybovalo v zmysle Dudášovej doktríny, podľa ktorej Rusini neboli etnická menšina, ale len prostredníctvom gréckokatolíckej cirkvi rusifikovaní Slováci z východného Slovenska. V praxi sa to prejavilo limitovaním národného života, snahou obmedzovať národné školstvo a prenasledovaním odporcov, ktorých sústavne pribúdalo. Za týchto podmienok politické ambície Rusínov klesali. „Ruské školy“ sa s istými problémami udržali za pomocí cirkvi. Príslušníci minorít sa pritom v rôznej miere zapájali do rezistenčie voči nacistickému Nemecku i domácomu režimu. Od roku 1943 odboj nadobudol organizovaný ráz a vyvrcholil roku 1944 masovým rozšírením partizánskeho hnutia a aktívnu účastou pri oslobodzovaní regiónu v zime 1944/1945.

Ste Ukrajinci!

Národnostnú politiku po obnovení ČSR roku 1945 ovplyvnil priebeh národnoslobodzovacieho boja, výsledky vojny a posilnenie národných, demokratických, ale aj lavicových tendencií, ktoré úplne prevládli po prevrate vo februári 1948. Občanom hlásiacim sa k ruskej alebo ukrajinskej národnosti boli priznané všetky občianske práva, získali zastúpenie v Národnom zhromaždení, v okresných a miestnych národných výboroch na severovýchodnom Slovensku. Prijímali ich, občas i prednostne, do štátnych služieb a verejných funkcií.

Stranické a štátne orgány však chceli doriešiť i otázkou etnicity málo vyhraneného rusínskeho obyvatelstva, avšak ich možnosti limitovalo odstúpenie Podkarpatskej Rusi Sovietskemu zväzu. Roku 1950 bola likvidovaná gréckokatolícka cirkev, hlavná opora rušínskej orientácie. Od roku 1951 postupne

POČET RUSÍNOV A UKRAJINCOV NA SLOVENSKU PODĽA SČÍTANÍ OBYVATEĽSTVA

Sčítanie	Počet obyvateľov Slovenska	Počet Rusínov	%	Počet Ukrajincov	%	Počet Rusínov a Ukrajincov spolu	%
31. 12. 1910	2 918 824	—	—	—	—	96 528	3,4
15. 2. 1921	3 870 000	—	—	—	—	88 970	3,0
1. 12. 1930	3 324 111	—	—	—	—	95 783	2,9
1. 3. 1950	3 442 317	—	—	—	—	48 231	1,4
1. 3. 1961	4 147 046	—	—	35 435	0,9	35 435	0,9
1. 12. 1970	4 537 290	—	—	42 238	1,0	42 238	1,0
1. 11. 1980	4 991 168	—	—	36 850	0,7	36 850	0,7
3. 3. 1991	5 274 335	17 197	0,3	13 281	0,2	30 478	0,5
26. 5. 2001	5 376 455	24 201	0,4	10 814	0,2	35 015	0,6

dochádzalo k ukrajinizácii tlače a kultúrnych inštitúcií. Roku 1952 sa rozhodlo o zavedení ukrajinského vyučovacieho jazyka do všetkých národnostných škôl, v ktorých sa dovtedy vyučovalo spravidla po rusky. Opatrenia sa realizovali administratívno-direktívnym spôsobom bez ohľadu na existujúce podmienky a vôlu ľudí, čo sa odrazilo vo výraznom znižení počtu osôb hlásiacich sa k menšine. Ukrajinská národná rada *Prjaševščiny*, ktorá mala po vojne istý vplyv a autoritu, bola postupne zatlačená do úzadia a súčasne sa so značnými problémami konštituoval Kultúrny spolok ukrajinských pracujúcich (KSUP). Ten sa však stal len propagátorom kultúrnej politiky KSČ medzi ukrajinským obyvateľstvom. Realizácia úloh v hospodárskej a sociálnej oblasti sice prispievala k znižovaniu zaostalosti severovýchodného Slovenska, avšak pozitívne formovanie národného vedomia neovplyvnila. Navyše, rozmiestnenie a odvetvová štruktúra budovaného priemyslu, rovnako ako tempo a metódy kolektivizácie polnchopodársťa nie vždy respektovali špecifíkú tejto oblasti a jej obyvateľstva, ba nepríamo pôsobili ako astimulačné činitele.

Ste Ukrajinci (Rusíni)!

Určitú nádej prinieslo prijatie ústavného zákona o postavení národností Československej socialistickej republiky roku 1968. Pravda, následná normalizácia života spoločnosti od začiatku 70. rokov silnou centralizáciou zrelativizovala význam federalizácie a sfomalizovala i pozitívny posun v postavení národnostných menšíň. Pre rusínske obyvateľstvo bolo dôležité obnovenie gréckokatolíckej cirkvi a umožnenie používať termín Rusín, hoci len ako synonymum základného názvu Ukrajinc. KSČ znova prevzala priame riadenie štátu a všetkých sfér života spoločnosti vrátane regulácie národnostných vzťahov, čím vlastne reštaurovala totalitné pomery z 50. rokov. Dôsledná decentralizácia kultúrnych zväzov a reglementácia verejného života všobec znemožnila akýkoľvek národný pohyb na dvadsať rokov. Menšinová otázka sa odstívala aj v dôsledku akceptovania téz o zblížovaní národov a národností a o vytváraní nového historického spoločenstva – československého ľudu.

Sme Rusíni a Ukrajinci?

Zvrat politických pomerov v novembri 1989 spôsobil zmenu v desaťročia potláčaných aktivítach národnostných menšíň, odstránil politické bariéry národnemancipačných hnutí, no súčasne „rozmrzil“ mnohí prob-

lémy, ktorých nebolo málo. Rusini začali svoj ďalší pokus o národnú emancipáciu, o vytvorenie konzistentného národného vedomia, tentoraz v podmienkach demokracie, bez zásafov politických síl a štruktúr zvnútra či zo zahraničia. Hlásia sa o slovo, hoci v historicky netypických podmienkach 20. storočia, v ktorom sa ukázala scestnosť a neudržateľnosť úsilia o presadenie triedneho či nacionálneho kolektivizmu, a keď Európa jednoznačne smeruje k integrácii. O právo na národnú emancipáciu, na plnokrvný národný politický a kultúrny život sa však hlásili aj Ukrajinci. Ukrajinská menšina s vyhranou etnickou identitou, početnou inteligenciou, so znalosťou ukrajinského jazyka a kultúry tu totiž za posledných päťdesať rokov skutočne vznikla, hoci len na úrovni elity a so zjavnými koreňmi v rusínskom prostredí. Obe menšinové skupiny sa cítia, a to nie neoprávnene, ukrivené 40-ročným obdobím totality. Rusínska národnosť právne nejestvovala a ukrajinskú národnosť sovietizácia úplne deformovala. Obe minority mali prenasledovaných i tých, ktorí na režime profitovali. Z tohto hľadiska je celkom pomýlený a kontraproduktívny mediálny zápas medzi reprezentáciami Rusínov a Ukrajincov – Rusínskou obrodou a Zväzom Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky, ktorý prebieha od začiatku 90. rokov a škodi obom zoskupeniam. K zmieraniu netreba veľa, len tolerovať iný názor, nikomu nevnucovať vlastné stanovisko a nekoncentrovať sa na dávne historické otázky, na ktoré dnes možno odpovedať len hypoteticky. Vývoj početnosti Rusínov a Ukrajincov na Slovensku, ako ho ukazuje tabuľka, potvrdzuje represívny trend, ktorý sice má svoje objektívne príčiny, je však vážnym varovaním pre tých, ktorí rozhodujú o ich osude. V priebehu 20. storočia počet obyvateľov Slovenska vzrástol o 84,3 %, počet Rusínov a Ukrajincov však poklesol absolútne o 63,7 % a relatívne o 148 %. Nie je náhodné ani to, že najväčší úpadok menšiny, o 85 %, sme zaznamenali v rokoch 1950 – 1991, teda v období komunizmu, ktorý pluralitu nárorov úplne odmietał. Cesta Rusínov a Ukrajincov na začiatku tretieho tisícročia musí byť už iná. Departícia menšiny je realitou, s ktorou je zbytočné polemizovať. Oba tábory by sa mali preto viac stretávať, viac diskutovať a spoločne hľadať východiská, možno aj kompromisy, aby si udržali zodpovedajúce miesto vo svojej vlasti i v zjednocujúcej sa Európe. Aby 20. storočie nebolo v dejinách Rusínov a Ukrajincov na Slovensku posledným.

Stanislav Konečný

Maďari na Slovensku

MÁRIA KOHÚTOVÁ
MILAN PODRIMAVSKÝ
PETER ZELENÁK

9. – 10. storočie (príchod Maďarov)

Bojové preniknutia staromadarských jazdeckých družín do Podunajskej kotliny sú doložené k rokom 862 a 881, kedy sa dostali až do okolia Viedne.

V roku 896 maďarské kočovné kmene znova prenikli najprv do východnej časti Podunajskej nížiny. Odtoľto začali podnikať vpády do okolitých krajín. V rokoch 899 – 901 starí Maďari spustošili a podmanili si Bratislavovo kniežatstvo v juhozápadnom Zadunajsku. Potom zaútočili aj na Veľkú Moravu, ale starí Slováci ich útoky ešte odrazili. V rokoch 906 a 907 znova zaútočili na Veľkomoravskú ríšu. Medzi Bavormi a starými Maďarmi sa v roku 907 odohrali tri bitky pri Bratislave. Skončili sa víťazstvom starých Maďarov. V prvej polovici 10. storočia tak kočovní staromadarskí bojovníci prenikali nielen hore Dunajom proti Bavoršku, ale aj na územie južného a čiastočne aj východného Slovenska, pričom spustošili hlavne južné Slovensko a dolný tok Moravy. Po porážke cisárom Otom I. na rieke Lech roku 955 postupne prechádzali na usadlý spôsob života. Ústrednú moc medzi kmeňmi získali náčelníci kmeňa Meder, Arpád a jeho potomkovia. V rozmedzí rokov 970 – 997 Arpádov pravnuk Gejza zjednotil pod svoju vládu ostatných maďarských náčelníkov (vojvodov) a stal sa vládcом zadunajského kniežatstva. Po Gejzovej smrti jeho syn Vajk, pokrstený na Štefana, sa stal panovníkom a v roku 1000 kráľom Uhorského kráľovstva.

Obdobie 10. – 17. storočia (v Uhorsku)

Maďari sa po príchode do Podunajska na rozhraní 9. a 10. storočia usadzovali spočiatku len na rovinách alebo miernejšie zvlnených územiach. Nad líniu Hlohovec – Nitra – Lučenec – Rimavská Sobota – Zemplín sa dostali len jedinci, ktorí reprezentovali nadvládu arpádovského štátu. Zalesnené a vrchovité územia na Slovensku a v Zadunajsku neobsadili. Hornaté oblasti obsadzovali len postupne po etapách, v priebehu 11. a 12. storočia a tak ich prípravili k uhorskému štátu. V mestach, kde vybudovali obranné záseky, usadili aj svojich strážcov. Ich dediny na rozloženie od slovenského prostredia dostávali názvy podľa ich madarskej národnosti, napríklad Uhorská Ves, Uhreč, Uhrovec, Sekule, Kuklov (Spiš, Liptov, Záhorie).

Napriek odčetu Štefana I. synovi Imrichovi, že mnohonárodnosť je bohatstvom krajiny, v praxi sa od počiatku presadzovala nadvláda maďarskej ná-

rodnosti nad ostatnými. To malo za následok, že pôvodné domáce vedúce vrstvy sa pomadarčili.

Východnú časť Žitného ostrova osídliли Maďari už v 10. storočí. Západnú časť Žitného ostrova po vyhubení veľkej časti slovenského obyvateľstva pri tatárskom vpáde doosídliili prevažne Nemci. Až od 16. storočia tu pribúdali Maďari, ktorí sa v dôsledku tureckého tlaku stáhovali na sever, do bezpečnejších oblastí a v priebehu 17. – 18. storočia sa pomadarčila väčšina obcí medzi Bratislavou a Dunajskou Stredou (Šamorín, Štvrtok na Ostrove, Lehnice a ďalšie).

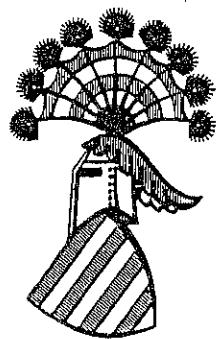
V 14. storočí najkompaktniešie a najpočetnejšie maďarské osídlenie bolo v Komárňanskej a Ostrihomskej stolici, vo východnej časti Bratislavskej a v južných častiach Nitrianskej a Tekovskej stolice. Enklávy strážcov hraníc boli väčšinou asimilované, s výnimkou Šarišskej stolice, kde sa udržali dlhšie.

S tureckými výbojmi súvisí aj migrácia šľachty z dolného Uhorska a južných oblastí Slovenska na sever, čo viedlo k zmenám v sociálnej a národnostnej skladbe obyvateľstva Slovenska. Od roku 1563 si šľachta mohla kupovať v mestách domy a usadzovať sa v nich, čo prispelo k pomadarčeniu niektorých miest. Na Slovensku hľadalo útočište aj mešťianstvo. Početné kupecké skupiny sa usádzali v mestách, napríklad mešťania z Budína, ktorí obchodovali s dobytkom sa usadili v Trnave, Moldavu nad Bodvou, ktorá až do polovice 16. storočia mala charakter nemeckého mesta, v druhej polovici storočia pristáhovali postupne pomadarčili.

Významnejšie postavenie získali aj v Nitre, Krupine, Prešove, Košiciach, ako remeselníci boli hojne zastúpení v Šali, Leviciach, Rožňave, Rimavskej Sobote. Pod vplyvom zákonov o slobodnom usadzovaní sa šľachty v mestách (další bol z roku 1608), narastal význam šľachty maďarskej národnosti, hoci ceľá šľachta ešte navonok vystupovala ako jednotná, ako *natio Hungarica*. V priebehu stavovských povstaní v 17. storočí sa na viacerých miestach pomadarčila stoličná správa, ale po ich porážke sa opäť vracala k latinčine. Povstania posilňovali ideu výsadného postavenia „uhorského“ národa a prispievali k pomadarčovaniu slovenskej šľachty.

Obdobie 17. – 19. storočia

Koncom 17. a začiatkom 18. storočia sa etnicá slovensko-maďarská hranica posúvala smerom na juh takmer po celej svojej dĺžke. Tento posun

Erb Arpádovcov

Prvý vyobrazenie dvojkrižia na trojvrší na pečati Václava (Ladislava V.), 1301 – 1305, ktoré sa v roku 1990 stalo predlohou súčasného štátneho znaku

Maďarská šľachtičná a šľachtic

možno pozorovať tak v južných častiach Nitrianskej a Tekovskej stolice, ako aj v naddunajských častiach Komárňanskej a Ostrihomskej stolice. V oblasti Hontianskej a Novohradskej stolice Slováci prechádzali na juh od rieky Ipeľ do južných častí Novohradu a južnejšie a tak sa vytvárali ostrovy s maďarským osídlením.

Po Satumarskom mieri (1711) nastalo oživenie upadnutej myšlienky o nadradenosťi maďarskej národnosti v Uhorsku a idey jednotného uhorského národa. Úplné uplatnenie našla koncom storočia v zákonom v prospech maďarčiny. Prvý maďarizačný zákon uhorského snemu bol z roku 1791 (zákonny článok 12), kedy sa maďarčina zavádzala do škôl ako mimoriadny predmet. V roku 1792 už bola maďarčina povinným predmetom na všetkých školách v Uhorsku a kto nevedel maďarsky, nesmel sa stať verejným úradníkom.

Koncom 18. storočia v Nitrianskej stolici obývali Maďari súvislejšie územie na Žitavskej pahorkatine (Jelenec, Pohranice, Klasov a iné), v juhozápadnej časti stolice zasa územie medzi Nitrou a Váhom po Sládečkovce. Nové Zámky a Nitra mali zmiešané maďarsko-slovenské obyvateľstvo. Tekov mal súvislé maďarské osídlenie len v južnej časti. V Zemplíne bývali v Medzibodroží v oblasti Zemplínskych vrchov, v Honte a Novohrade sa národnostná hranica tiahla severne od Ipeľa. V Bratislavskej stolici žili na prevažnej časti Žitného ostrova, okrem západnej časti od Bratislavы po Kvetslavov, a bývali aj severne od Malého Dunaja po Galantu. V Šarišskej stolici mali prevahu v Tahánovciach, ktoré boli najsevernejším výbežkom maďarského osídlenia do slovenského etnického prostredia. Maďari žili aj v Bardejove a Prešove. Gemer bol Maďarmi osídlený po Rimavskú Sobotu, Veľký Blh, Skerešovo, Meliatu (v doline Muráňa), Paškovú, Rožňavu. Prevahu mali v severných častiach Komárňanskej, Ostrihomskej, Turnianskej a Abovskej stolice.

Zákonom z roku 1840 sa dostala maďarčina aj do cirkví. Matriky mali viesť v maďarčine a aj farári a kazatelia mali ovládať maďarčinu. Ovládanie maďarčinu sa stalo povinnosťou každého obyvateľa Uhorska. Hlavné liberálna stredná šachta presadzovala heslo: Jedna vlast – jedna reč – jeden národ. Pod tlakom maďarizačných zákonov sa čoraz viac štátnych úradníkov, učiteľov a duchovných hlásilo za Maďarov.

V roku 1841 podľa zistenia Eleka Fenyesa v stoliciach, ktoré celé boli na území dnešného Slovenska, bolo v Bratislavskej stolici z 267 753 obyvateľov 90 335 Maďarov, v Gemeri a Malohonte zo 183 478 obyvateľov 86 158 Maďarov, v Tekovskej stolici zo 120 324 obyvateľov 34 987 Maďarov, v Nitrianskej z 339 413 obyvateľov 50 515, v Šarišskej z 182 817 obyvateľov 300 Maďarov. V Spišskej stolici Maďari neboli, o Zvolenskej stolici napísal, že je tam málo Maďarov. V Oravskej, Turčianskej, Trenčianskej a Liptovskej stolici Maďari nežili.

Obdobie rokov 1850 – 1918

Od polovice 19. storočia do roku 1918 zaznamenávame výrazné zmeny v národnostnej skupine obyvateľstva Slovenska. Najmä po rakúsko-maďarskom štátoprávnom vyrovnaní v roku 1867 sa cieľovedome posilňovali tendencie pomadávania slovenského etnického územia. Do popre sa dostávali najmä koncepcie a plány s asimilačnými cieľmi, aby sa postupne vytvoril z historic konštituovaného viacnárodného Uhorska nacionálne homogénny maďarský národný štát presadzovaním dominancie Maďarov vo všetkých sférach spoločenského diania, čo sa špecifickým spôsobom odrazilo v súpisoch obyvateľstva a oficiálnych štatistikách.

V rokoch 1850 – 1910 získali Maďari až 35,4% svojho početného prírastku na úkor asimilácie maďarského obyvateľstva. V rokoch 1880 – 1910 bola strata z prirodzeného prírastku Slovákov 300 000 osôb, na čom má podiel asimilácia v prípade Maďarov a vysťahovalectvo do zámoria. K na území Slovenska stúpol v tomto období podiel maďarského obyvateľstva z 22,3 % na 30,3 %, podiel slovenského obyvateľstva klesol zo 61,2 % na 55,7 % a nemeckého z 9,1 % na 6,8 %. Počet stav Maďarov sa zvýšil až o 64 %, ale Slovákov o 13 %. Údaje z roku 1910 vykazujú, že na území Slovenska žilo 885 000 obyvateľov, ktorí sa hláskali k maďarskej národnosti.

Tendencie zvyšovania počtu a podielu maďarského obyvateľstva sa v jednotlivých oblastiach Slovenska prejavovali s rozličnou intenzitou. Nezreteľnejšie boli v stoliciach, kde žilo obyvateľstvo dvoch národností na etnickej a rečovej hranici. Tiež evidentné posuny v prospech maďarského obyvateľstva sa uskutočnili v mestách (municipáln: a so zriadeným magistrátom), ako aj ďalších sídliskach, ktoré plnili funkciu regionálnych centier mestského charakteru (mestečká), ale nemali prene postavenie miest, i v priemyselných lokalitách.

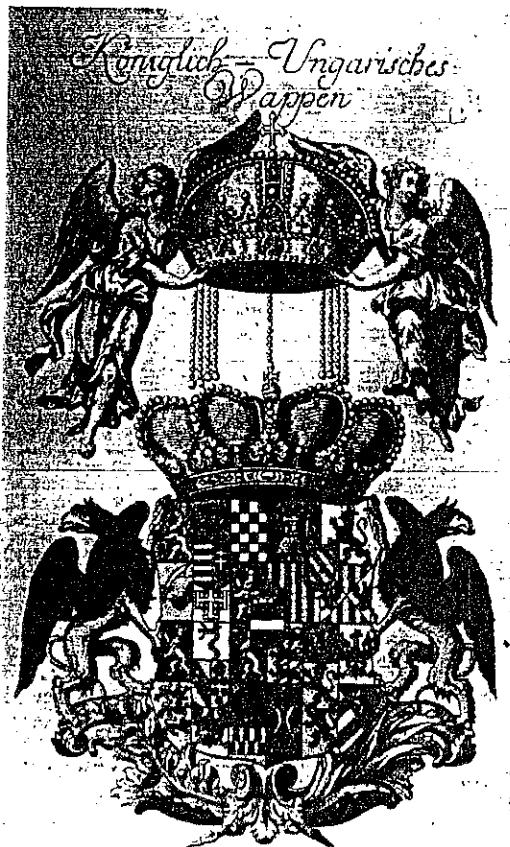
V zámeroch vládnej politiky a postupoch štátu činiteľov, ktorí v konkrétnych podmienkach túto politiku uskutočňovali a formovali v jej verejnú mienku, sa tieto miesta stali hlavnými kladnami teritoriálneho šírenia maďarského rečevého a kultúrneho vplyvu a s ním spojených maďarizačných a asimilačných snáh. Tvorili priestory, kde sa intenzívnejšie prejavoval dosah industrializácie, urbanizácie, budovania príslušnej infraštruktúry (peňažné ústavy, doprava atď.) a súčasne tvárali podmienky na etablovanie sa maďarského jazyka ako výlučného dorozumievacieho prostredia. V tomto rámci dochádzalo v dôsledku miestneho zmenám národnostnej skladby obyvateľstva nielen príchodom maďarského obyvateľstva ale aj k javu, že pôvodom slovenskí obyvatelia hlásili k maďarskej národnosti buď formálne, bo podliehali asimilačnému tlakom, pričom není úlohu zohrávalo vlastné snaženie prispôsobiť a začleniť do maďarskej spoločnosti v záujme siahnutia náležitého postavenia a existenčného

tôt. Národnostný profil miest čoraz výraznejšie určovali zvyšujúce sa počty štátnych a verejných zamestnancov, podnikateľov a osôb so slobodným povolaním, ale aj ďalších kategórií pracovných sôl s rodinami, ktoré sa hlásili k maďarskej národnosti. Tieto vrstvy obyvateľstva dávali vo vtedajších politických, sociálnych a spoločensko-kultúrnych pomeroch mestskému životu a dianiu z jazykovej a kultúrnej stránky navonok maďarský charakter, keďže prevažne išlo o ekonomicky, politicky a spoločensky najvplyvnejšiu zložku obyvateľstva.

Vzhľadom na skutočnosť, že úradným jazykom vo verejnom živote bola maďarčina, existovalo len maďarské vyššie školstvo, postupne sa obmedzoval počet slovenských fudových škôl, vládne kruhy a stoličné úrady podporovali regionálne noviny a časopisy, spolkovú činnosť a kultúrne podujatia len v maďarskom jazyku, pričom aj do katolickej a evanjelickej cirkvi sa pomocou hierarchie presadzovala maďarčina, mestá plnili funkciu oporných bodov v konkrétnom uplatňovaní metód a foriem vládnej národnostnej politiky v praxi.

V rokoch 1850 – 1910 sa v štatutárnych mestách na Slovensku zvýšil podiel obyvateľstva, ktoré sa podľa stanovených kritérií hlásilo k maďarskej národnosti, z 24,51 % na 49,54 %, pričom podiel Slovákov klesol zo 41,74 % na 30,97 % a Nemcov z 32,43 % na 17,31 %. V štyroch municipálnych mestách (Bratislava, Komárno, Banská Štiavnica a Košice) stúpol podiel Maďarov z 30,57 % na 57,07 %, avšak podiel Nemcov klesol z 37,26 % na 23,95 % a Slovákov z 29,76 % na 17,08 %. V mestách so zriadeným magistrátom stúpol podiel obyvateľov maďarskej národnosti z 21,04 % na 44,68 %, teda o 110 %, a jeho trend vzostupu bol vyšší ako v municipálnych mestách. Podiel Slovákov pritom klesol zo 48,54 % na 40,04 % a Nemcov z 29,66 % na 13,27 %. V každom z miest obidvoch kategórií vzrástol podiel maďarského obyvateľstva. V Komárne sa národnostná skladba v podstate nemenila (asi 90 % Maďarov), ale v Bratislave stúpol podiel Maďarov z 15,67 % na 40,6 %, Banskej Štiavnicí z 10,06 % na 41,8 % a Košiciach z 39,71 % na 75,4 %.

Úradné štatistiky zaznamenávajú len empirické údaje o demografických zmenách. Pri náležitom zohľadnení účelu a metodiky ich spracovania odrajú súhrnné nielen reálne stránky migračných procesov. V slovenskom prostredí sa výrazne prejavovali najmä tie tlaky vládnej moci, ktoré viedli k zmenám v deklarovaní národnostnej príslušnosti osôb z jednotlivých sociálnych a profesionálnych vrstiev. Na základe škály rozličných motívov a dôvodov sa potom Slováci hlásili alebo nekorektnými spôsobmi ich výkazovali za príslušníkov maďarskej národnosti. Išlo o formu tzv. štatistickej maďarizácie, ktorá však nemôže relevantne dokumentovať fakty, ktoré by sa skutočne týkali len dôvodu na území Slovenska usídlenej maďarskej etnickej zložky obyvateľstva. Súpisu obyvateľstva vydávali totiž iba evidované formálne znaky

Kompletný znak habsburskej ríše v 18. storočí

Žatva na feudálnom veľkostatku, začiatok 18. storočia

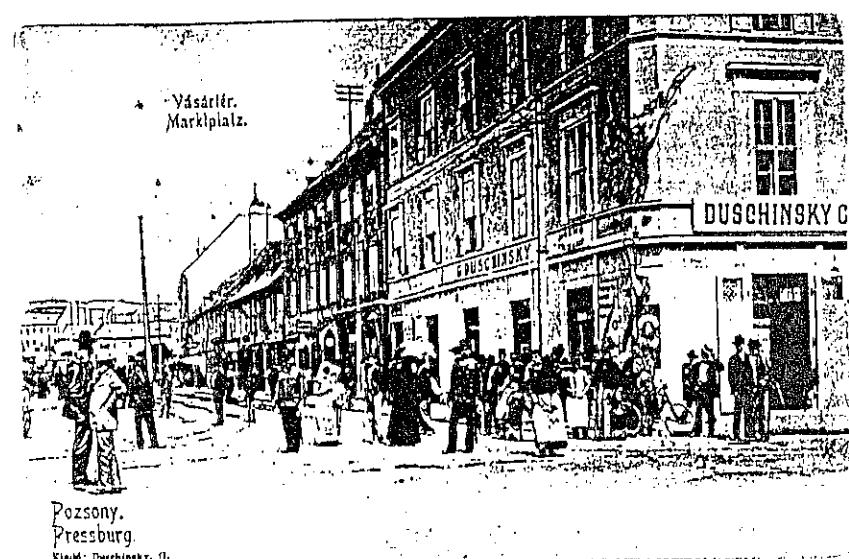
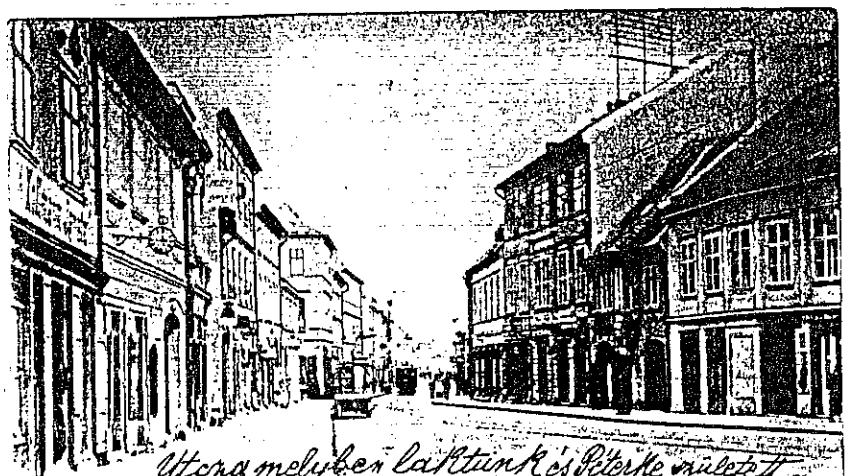

Maďarský zeman, v pozadí Bratislavský hrad

četnej skupine obyvateľstva – národnostným šínám. Jeho riešenie však nebolo len vnútorné záležitosťou Československa, ale bolo aj predtom úvah a hľadania adekvátneho modelu ochrany národnostných a iných menších na mierovej konferencii v Paríži. Veľmoci považovali túto otázku jeden z rozhodujúcich faktorov stabilizácie novovzniknutého štátu, ktorého vznik bol v súvislosti s vstupom do Spoločnosti národov. Chápalo ich len ako podmienku svojej akceptácie medzinárodným spoločenstvom, ale ako primárnu si demokratických princípov budovania štátu. Tieto záväzky boli priamo inkorporované do ústnej listiny. K základom právnej ochrany menších patril aj ústavný zákon č. 122/1920, ktorý upravoval používanie jazykov vo verejnem styku. V tomto duchu sa prijímali aj ďalšie zákony, napríklad o štátnom občianstve, ktoré v súhrne vytvorili právny rámec na zabezpečenie zachovania rodnej identity, rozvoja kultúry, vzdelávania a realizáciu politických práv príslušníkov národných menších.

Je zrejmé, že aj napriek relatívne liberálnejmu postihu štátu k národnostným menšinám ich tuácia nebola jednoduchá. Najmä na Slovensku značná časť obyvateľov maďarskej národnosti mala utvorenie republiky tak v zmysle narušenie jednoty národa, ako aj rozbitia Uhorska, s ktorou sa úplne identifikovala ako so svojím národom štátom. Zmenu postavenia vlastného národa pozicie národnostnej menšiny vnímala ako tútnu, historickú a nacionálnu degradáciu. Tento pocit bol prestúpený viac-menej vo všetkých vrstvách maďarskej society, psychologicky ho užívala najmä tá časť politickej elity, ktorá s budúcnosťou spájala s revíziou povojnového ťažidla a obnovy územnej integrity bývalého Uhorska.

Maďarská menšina nebola sociálne homogénna, ale značne štrukturovaná, čo v podmienkach pluralitného systému a všeobecného voľby práva malo vplyv aj na jej politickú diferenciu. Medzi prvé menšinové politické strany, ktoré boli pôsobit v Československu, patrila maďarská nemecká sociálna demokracia. Jej organizačné prešli do nového štátu bez výraznejšieho naenia a svojou výzvou sociálne spravodlivej spoločnosti získala v prostredí maďarskej menšiny väčší vplyv, čo sa odrazilo aj vo voľbách do parlamentu v roku 1920. Svoje dominantné postavenie však v dôsledku rozkolu stratila a aj napriek tomuže sa maďarskí sociálni demokrati koncom roka 1920 osamostatnili, ich vplyv postupne klesal až do čiatkom roku 1926 sa včlenili do československej sociálnej demokracie. Rozhodujúce postavenie kiali politické strany, ktoré sa začali formovať v jeseň roku 1919. Ani v ich prípade nešlo o nové subjekty, ale nadvázovali na tradície ve-

Obchodná ulica v Bratislave okolo roku 1900

Roh námestia SNP a Špitálskej ulice v Bratislave okolo roku 1900

národnostnej príslušnosti osôb. Oficiálna politika štátu však tieto umelo konštruované údaje využívala ako dôkazový materiál a argumenty o rozširovaní maďarského obyvateľstva mimo svojho etnickejho územia a údajne dobrovoľnej a spontánnej asimilácií slovenského obyvateľstva s maďarským štátotvorným národom dokonca aj v etnickej čisto slovenských oblastiach. Tak sa cieľenými opatreniami zvýšiť počet maďarského obyvateľstva dospele k deformovanému obrazu o národnostnej skladbe obyvateľstva Slovenska, ktorý nezodpovedal reálnej skutočnosti.

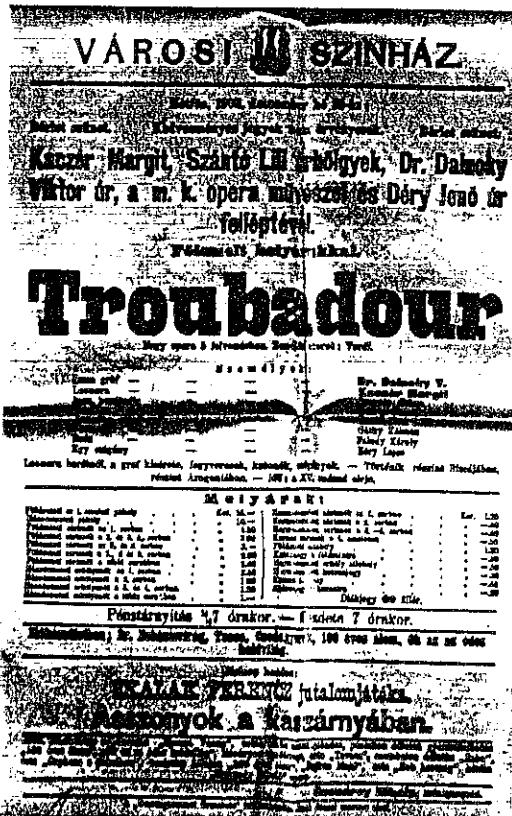
20. storočie

Vojna a najmä jej dôsledky zmenili nielen tvár strednej Európy, ale výrazne ovplyvnili aj politický, sociálny a kultúrny vývoj Maďarov žijúcich na území Slovenska. Na troskách habsburskej monarchie vzniklo v roku 1918 Československo ako jeden z nástupníckych štátov. Vzhľadom na historické determinenty vývoja národnostnej štruktúry monarchie nebolo možné stanoviť také hranice republiky, ktoré by zabezpečili jej jednonárodný charakter. Preto aj jedným z rozhodujúcich problémov nového štátu bolo definovať vzťah k pomerne po-

ideových prúdov, ktoré sa etablovali na konci 19. storočia. Išlo o kresťansko-socialistickú stranu, ktorá mala členskú a voličskú základňu najmä medzi mestskými vrstvami a v katolíckom prostredí. Jej prvým predsedom sa stal Jenő Lelley. Malorolníciku stranu na čele s Józsefom Szent-Iványm podporovali predovšetkým rolníci protestantského viesrovyznania. Ideové a konfesionálne rozdiely však neboli natoľko veľké, aby počas medzivojnového obdobia nemohli úzko spolupracovať. Základ tejto spolupráce bol položený už koncom roku 1920, keď utvorili Spoločný výbor opozičných strán na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Okrem toho, že akcentovali najmä ochranu menšinových práv, spoločným programovým východiskom bola podpora myšlienke autonómie Slovenska. Aj keď v pozadí bola predovšetkým snaha touto cestou oslabiť integritu štátu, a slovenská politika to tak aj vnímalala, predsa len jej presadzovaním sa v celej spoločnosti upevňovalo povedomie Slovenska ako územnopolitickej jednotky. Keď sa v roku 1925 predsedom kresťanských socialistov stal Géza Szüllő a malorolnickej strane, už s novým názvom – Maďarská národná strana, sa nepodarilo presadiť sa svojou aktivistickou politikou, začínajú obidve strany viac akcentovať požiadavku nového územnosprávneho členenia podľa etnického principu. Svedčí o tom aj propagácia na stránkach týchto tlačových orgánov, ako boli Barázda, Népkar a najvýznamnejšieho denníka Prágai Magyar Hírlap.

Tieto postoje k štátu, resp. k vlastnému postaveniu, vyplývali aj z toho, že predstavitelia politických strán si boli vedomí relativne vysokého podielu príslušníkov maďarskej menšiny na počte obyvateľov Slovenska. Zároveň (a zo skutočnosti), že v dôsledku predchádzajúceho vývoja disponuje relativne vysokým intelektuálnym potenciálom a organizačnými skúsenosťami. Podľa prvého súpisu obyvateľstva z roku 1919 bolo na Slovensku 692 831 osôb maďarskej národnosti, čo predstavovalo 23,50 % z celkového počtu 2 948 307 obyvateľov. Tieto údaje korešpondovali aj s výsledkami sčítania ľudu, ktoré sa uskutočnilo v roku 1921. Podľa neho bolo na Slovensku 650 597 obyvateľov maďarskej národnosti, t. j. 21,7 %. Pokles oproti roku 1910 bol daný predovšetkým možnosťou slobodnej voľby národnosti a zároveň aj odchodom značnej časti byrokratického aparátu po roku 1918 do Maďarska. Nie je bez zaujímavosti, že podiel obyvateľstva maďarskej národnosti na Slovensku bol takmer rovnaký ako v roku 1880. Tento trend potvrdilo aj (omnoho objektívnejšie) sčítanie ľudu v roku 1930, podľa ktorého žilo na Slovensku 592 337 osôb maďarskej národnosti, t. j. 17,8 % z celkového počtu obyvateľov.

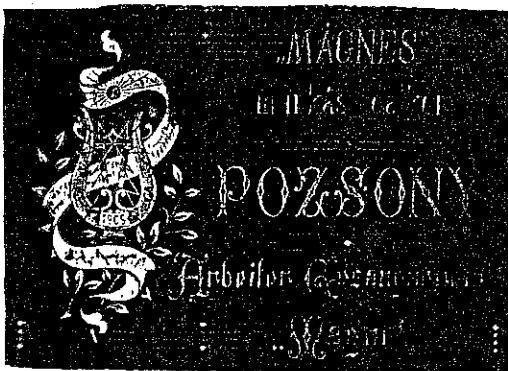
Nový impulz v politickej profilácii maďarskej menšiny nastal v polovici 30. rokov, keď došlo pod vplyvom Nemecka k radikalizácii menšinovej otázky. Aj v dôsledku úspechu sudetonemeckej strany sa zo strany maďarských vládnych kruhov vyvíjal

Uvedenie opery Trubadúr
V Mestskom divadle v Bratislave
v roku 1903
Foto O. Šilingrová,
Archív SNM-HM Bratislava

Diplom žíverny na výstave
v Žiline v roku 1903
Foto L. Mišurová,
Archív SNM-HM Bratislava

Záslava robotníckeho speváckeho
spevokolu v Bratislave z roku 1909
Foto Archív SNM-HM Bratislava

Malý štátny znak Československej republiky z roku 1920

tlak na zlúčenie obidvoch strán. Uskutočnilo sa v roku 1936. Zjednotená maďarská strana pod predsedníctvom Jána Esterházyho a Andora Jarossa sa už jednoznačne orientovala na naplnenie revizionistických ambícií Maďarska. Tento proces vyústil v roku 1938, keď na základe Viedenskej arbitráže muselo Česko-Slovensko odstúpiť Maďarsku rozsiahle územie južného pohraničia. Na území Slovenska zostalo len asi 60 000 obyvateľov maďarskej národnosti.

Po vzniku Slovenskej republiky sa postavenie maďarskej menšiny a aj vzťah štátu k nej čiastočne zmenili. Podľa ústavy z roku 1939 sa totiž už menšiny chápali ako národné skupiny, ktoré majú právo utvoriť vlastnú politickú a kultúrnu organizáciu, ktoré mali reprezentovať národnú skupinu ako celok. S tým obmedzením, že výkon tohto práva závisel od toho, aké práva dostane slovenská menšina v inej krajine. Tento princíp reciprocity, ktorý mal všeobecnú platnosť, sa uplatňoval predovšetkým v slovensko-maďarských reláciach. Aj z tohto dôvodu činnosť Maďarskej strany na Slovensku bola legalizovaná až koncom roku 1941. Na jej čele stál Ján Esterházy. Tlačovými orgánmi boli Magyar Néplap a Magyar Hírlap. V roku 1942 bola povolená aj činnosť Maďarského kultúrneho spoletku na Slovensku. Postupne však ako sa menila situácia na frontoch a začal sa rozkladať politický systém tak na Slovensku, ako aj v Maďarsku, Maďarská strana sa dostávala do izolácie, ktorá na jeseň 1944 vyvrcholila odstúpením Jána Esterházyho z funkcie predsedu a zastavením činnosti strany. Pokus obnoviť ju s nyilašovsko-fašistickou orientáciou však už začiatkom roku 1945 nemal šancu na významnejší úspech.

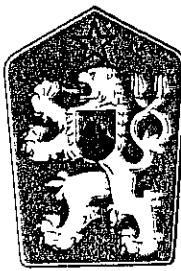
Po skončení vojny nastal výrazný obrat v politike štátu voči maďarskej menšine. Hoci už v čase Slovenského národného povstania slovenská politika považovala za potrebné vyvodiť politické dôsledky z účasti príslušníkov maďarskej menšiny na dezintegrácii Československa, až priatim tzv. Benešových dekrétov sa maďarská menšina ako celok ocitla v bezprávnom postavení v duchu principu kolektívnej viny. Pôvodný zámer československej vlády vyriešiť maďarskú otázku podobným spôsobom ako nemeckú, teda odsunom, nezískal však podporu západných veľmocí. Vzhľadom na to sa ČSR a Maďarsko dohodli na výmene obyvateľstva. Celkove odišlo do Maďarska, aj vrátane tých, čo z rôznych dôvodov opustili Slovensko pred účinnosťou dohody, asi 90 000 osôb. Z Maďarska repatriovalo asi 73 000 osôb. Do konceptu snáh o zjednodušenie národnostnej štruktúry patrili aj nútenej odsun Maďarov na práce do Čiech a reslovakizácia. Jej pôvodným motívom bola sice snaha umožniť Slovákom, aby sa mohli prihlásiť k svojej národnosti, ale postupne celá akcia nadobudla administratívny charakter, čo vzhľadom na pomerky aké panovali v južnom pohraničí znamenalo, že sa k slovenskej národnosti prihlasovali z existenčných dôvodov tisíce Maďarov. Tieto prejavy

oplynuli aj sčítanie ľudu v roku 1950, keď sa prihlásilo k maďarskej národnosti len 354 532 osôb. K zreálneniu počtu došlo až po čiastočnej konsolidácii pomerov v 50. rokoch. V roku 1961 sa už prihlásilo k maďarskej národnosti 518 842 osôb. Tento trend s miernym nárastom sa potvrdil aj v ďalších sčítaniah ľudu.

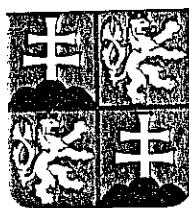
Zmeny, ktoré nastali po februári 1948, zasiahli aj obyvateľov maďarskej národnosti. Na jeseň 1948 a potom opäť v roku 1949 im bolo priznané štátne občianstvo, čím sa zároveň aj otvoril priestor na ich postupnú integráciu do politického a verejného života. Do polovice 60. rokov sa obnovila sústava škôl s vyučovacím jazykom maďarským a záujmová organizácia CSEMADOK plnila úlohy v kultúrnej oblasti. Občania maďarskej národnosti boli zastúpení v jednotlivých úrovniach riadiacej štruktúry a zastupiteľských zboroch. Hoci sa oproti povojnovému obdobiu situácia podstatne zmenila, politika štátu sa zamieravala skôr na odstraňovanie nacionálnych rozdielov, ako na vytváranie podmienok na zachovanie a prehľbovanie národného povedomia. Ideológia vedená v duchu proletárskeho internacionálizmu sa však nezameriavať len na maďarskú menšinu, ale mala celospoločenský charakter. K aktivizácii maďarskej politiky došlo až v súvislosti s reformným procesom v roku 1968. Jej hlavným cieľom bolo ústavným spôsobom zakotviť ochranu národnostných menšíň. Zákon č. 144/1968 sice vymedzoval postavenie národností v štáte a predpokladal, že sa bude ďalej rozvíjať, ale v dôsledku normalizácie sa tento proces podobne ako v celej spoločnosti zastavil.

Obdobie normalizácie za prítomnosti sovietskych vojsk znamenalo aj pre občanov maďarskej národnosti stagnáciu hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho vývoja a pochopiteľne aj nemožnosť vytvárania legálne pôsobiacich opozičných štruktur. Na druhej strane bezprostredná blízkosť Maďarska a najmä jeho čoraz otvorennejšia politika tendujúca k demokratizácii systému bola inšpirujúca aj pre maďarskú societu na Slovensku. Aj z tohto dôvodu sa v novembri 1989 demokratické sily združené v Maďarskej nezávislej iniciatíve (MNI) bezprostredne podieľali na urýchlenej demontáži komunistického režimu a jej predstavitelia vstúpili do vlády národného porozumenia.

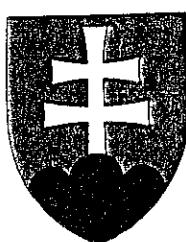
V dynamicky sa vyvíjajúcim spoločenskom prostredí sa po oslabení pozície MNI, časť jej protagonistov založila neskôr Maďarskú občiansku stranu, vyprofilovali dve politické strany, resp. hnutia: Spolužitie, ktoré v začiatokom obdobia malo ambíciu združiť politické zoskupenia národnostných menšíň v Česko-Slovensku a Maďarské kresťanskodemokratické hnutie. V roku 1998 vytvorili spolu Stranu maďarskej koalície a po voľbách sa stali súčasťou vládnej koalície.

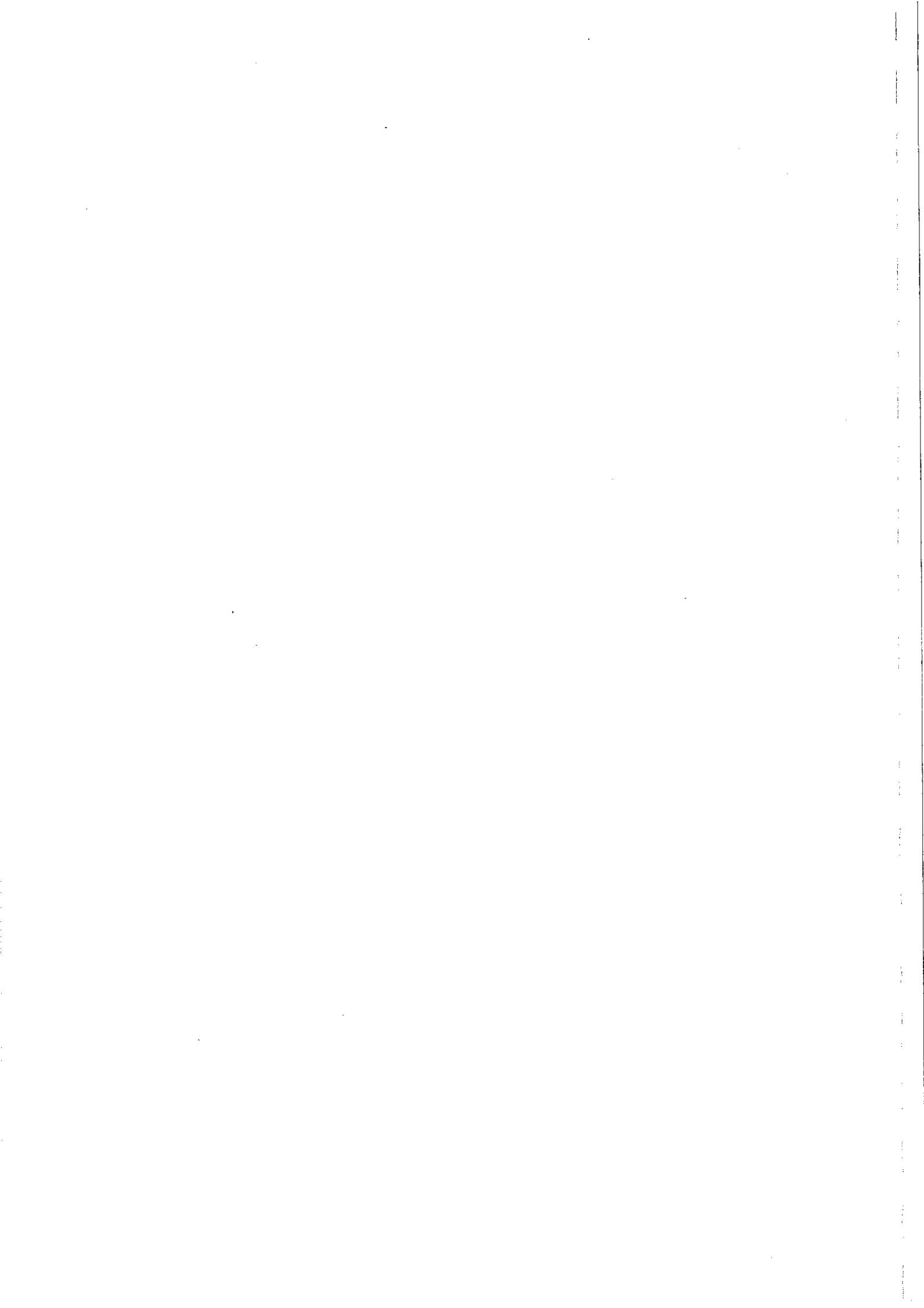
Štátny znak Československej socialistickej republiky z roku 1960

Štátny znak Českej a Slovenskej federatívnej republiky v rokoch 1990 – 1992

Súčasný štátny znak Slovenskej republiky

RÓMOVIA

Podľa demografických odhadov na Slovensku dnes žije 360 – 380-tisíc Rómov, čo predstavuje takmer 8 % všetkých obyvateľov Slovenska. Títo Rómovia však netvoria kompaktné spoločenstvo, ale sú príslušníkmi štyroch subetnických podskupín. Sú to už dlho usadení rumuní, ktorí sa delia na „slovenských“ a „maďarských“ Rómov, lišiacich sa najmä jazykom, a olaskí Rómovia, ktorí prišli na naše územie v 19. storočí z Rumunska a kočovali, kým ich v roku 1959 štátne orgány neprinútili usadiť sa. Od ostatných Rómov sa líšia svetlejšou pleťou, odevom, tradíciou, spôsobom života aj osobitným variantom rómciny a zachovávajú si od nich odstup. Nepatrú časť Rómov na Slovensku predstavujú nemeckí Sinti.

Rómovia sú roztrúsení po celom Slovensku a žijú bud v mestách a obciach, ale iba v niektorých z vyše 600 biednych osád. Podľa údajov Štatistického úradu Slovenskej republiky majú vyše 20-percentný podiel na celkovom počte obyvateľov v 64 obciach a v 72 obciach sa podielajú na počte obyvateľov 10 – 20 percentami, pričom tieto obce s najväčším zastúpením Rómov sa nachádzajú v dvadsiatich okresoch Slovenska.

Na okraji spoločnosti

Rómovia tvoria po maďarskej minorite druhú najpočetnejšiu národnostnú menšinu v Slovenskej republike. Zároveň sú aj najproblematickejšou menšinou, preto sa otázke ich postavenia na Slovensku a ich spolužitia s ostatným obyvateľstvom venuje sústavná pozornosť. Opakovane analýzy vzťahov medzi Rómami a ostatnými obyvateľmi Slovenska svedčia o veľmi kritickom postoji nerómskeho obyvateľstva k Rómom. Tento postoj vyplýva nielen z hlboko zakorenenej negatívnych stereotypov, ktoré sa vytvárali v minulosti, ale aj zo spôsobu života mnohých dnešných Rómov, najmä v oblastiach s ich najväčšou koncentráciou, v rómskych osadách lokalizovaných na okrajoch dedín. Títo Rómovia v dôsledku nízkej životnej úrovne, spôsobenej najmä nezamestnanosťou, súvisiacou aj s ich nevzdelenosťou až negramotnosťou, dosiaľ zostávajú na okraji spoločnosti.

Odkiaľ príšli?

Prapredkovia dnešných Rómov prišli do Európy v niekoľkých vlnách. Prvá písomná zmienka o nich pochádza z roku 1100. Spociatku ich pôvod opriadal rozličné legendy, ktoré aj sami šírili, aby vzbudili záujem obyvateľov krajín, cez ktoré putovali, a aby od nich získali materiálnu podporu a iné výhody. Najčastejšie sa vydávali za kresťanských pútnikov a kajúčnikov, čo im umožňovalo voľne sa pohybovať po rozličných krajinách. Ich odlišná fyziognómia, ale aj spôsob živo-

ta, tradícia a jazyk spociatku vzbudzovali zvedavosť a záujem miestneho obyvateľstva, no čoskoro ich spôsob získavania obživy (veštanie, mágia, podvody a drobné krádeže) začal vyvolávať pochybnosti o ich tvrdeniach, nedôveru, nepochopenie, ba až nepriateľstvo.

Ich pravlastou je India

V 18. storočí jazykovedci dokázali, že rómcina je novoindický jazyk, a tým sa jednoznačne stanovilo, že pravlastou Rómov je India.

Pravda, doteraz nejestvujú zhodné teórie o tom, z ktorej časti Indie Rómovia pochádzajú, aké tam malí postavenie, kedy a prečo z Indie odišli. Najčastejšie sa tvrdí, že aj v materinskej krajine žili ako nomádske či polonomádske kmene, ktoré putovali za obživou aj mimo územia Indie, a k ich odchodu z pravlasti zrejme prispeli aj rozličné vonkajšie okolnosti, napríklad vpády muslimských dobyvateľov. Niekoľko sa stotožňujú s indickou kastou dómov, ktorej príslušníci sa žili rozličnými remeslami. Nedávno sa objavila teória, že Rómovia pochádzajú z jediného indického mesta, z Kanaujdže (Kánjakubdža), ktoré bolo významným strediskom vzdelanosti v severnej Indii. Roku 1194 ho takmer zrovnal so zemou moslimský dobyvateľ Mahmúd z Ghazny, ktorý skoro všetkých 53-tisíc obyvateľov odvliekol do Ghazny, aby ich tam predal do otroctva. Zástancovia tejto teórie sú presvedčení, že tým by sa

dala vysvetliť heterogénnosť rómskej spoločnosti, nezáujem Rómov o polnohospodárske práce, schopnosť ich vodcov v minulosti ľahko nadväzovať kontakty na európskych dvo-roch, ba i to, že rómcina tak dlho prežila v cizinom prostredí. Všetky tieto predpoklady vyvolávajú veľa otáznikov a pochybností. Nech je však otázka pôvodu Rómov a dôvodу ich odchodu z Indie akokoľvek zaujímavá, z násheho hľadiska je dôležité, že postupne sa cez Perziu, Arménsko a Grécko dostali do celej Európy. Dnes žijú takmer na celom svete a ich počet sa odhaduje na 12 – 15 miliónov.

Z história slovenských Rómov

Najstarší písomný záznam o pobytu Rómov na slovenskom území pochádza z roku 1322 zo Spiša, ktorý súčasne patril k prvým oblastiam na Slovensku, kde sa Rómovia začali usádzat. Zo správ z 15. storočia sa dozvedáme, že vynikali ako hudobníci a kováči, ale mnohí sa žili až veštenským, mágicu a krádežami. Zo 16. storočia pochádzajú najstaršie správy o ich usádzaní na okrajoch slovenských miest. V 16. – 17. storočí prichádzali na naše územie početné skupiny Rómov, ktoré utekali pred prenasledovaním v západnej Európe, podneteným najmä exkomunikáciou Rómov z cirkvi roku 1427. Už v polovici 18. storočia žili Rómovia na celom území dnešného Slovenska a žili sa najmä kováčstvom a hudbou, ale aj priekupníctvom, priležitosťou pracou u roľníkov a spracúvaním dreva a iných prírodných materiálov. Väčšinou žili usadení v istej oblasti.

Asimilačné edikty Márie Terézie

V porovnaní so západnou Európou boli podmienky pre Rómov na našom území prialnejšie, ale aj tu často vzbudzovali nevraživosť u miestneho obyvateľstva, ktoré sa usilovalo vyrovnáť sa s ich existenciou. Najjednoduchšie bolo vyhnúť ich zo svojej blízkosti. Systémovejší bol pokus osvetenej panovníčky Márie Terézie, ktorá v rokoch 1758 – 1773

vydala štyri edikty s úmyslom začleniť Cigánov medzi ostatné obyvateľstvo ako potrebných a užitočných obyvateľov štátu. Rozličnými príkazmi a zákazmi sa usilovala potlačiť ich špecifickú a asimilovať ich s ostatným obyvateľstvom. Mali sa stať rolníkmi a prijať kresťanské mená a navyše sa už nemali volať Cigáni, ale *Neubauer* alebo *Uj Magyarok*. Súčasne vydala príkaz odobrat im deti a dať ich na výchovu do sedliackych rodín. Očividne si uvedomovala, že k dôležitým príznakom identity Cigánov a zároveň aj k differenciálnym znakom patrí ich materinský jazyk, preto nariadila, aby sa Cigáni nerozprávali vo svojej reči, ale v reči národa, s ktorým žili. Úsilie Márie Terézie nebolo korunované úspechom. Rómovia ostali na okraji väčšinovej spoločnosti a celohorský súpis Cigánov z roku 1893 svedčí o ich zlej sociálnej situácii, o upadaní tradičných remesiel, čím prichádzali o zdroj obživy, a o nedostatku iných pracovných príležitostí. Zvyšoval sa aj počet uzavretých rómskych osád a od začiatku 20. storočia aj výrazná koncentrácia Rómov na východnom Slovensku.

Zákony proti potulným Cigánom

Medzivojnové obdobie znamenalo ďalšie narastanie biedy rómskych rodín aj stupňovanie odporu väčšinovej spoločnosti vo vzťahu k tejto menštine, čo vyústilo do zavádzania ďalších predpisov namienierých proti Rómom. Takým bol napríklad zákon o po-

tulných Cigánoch z roku 1927 a nasledujúce vládne nariadenie z roku 1928, ktoré prikazovalo zavedenie cigánskych legitimácií, identifikovanie osôb podľa daktyloskopických odtlačkov a zriadenie ústrednej evidencie Cigánov. Protirómska nálada viedla až

kostí verejných ciest na odlahlé miesta, ktoré im určila obec. Po druhej svetovej vojne sa postupne presídliilo vyše 15-tisíc Rómov do Česka za prácou a lepším bývaním. V podstate nahradili českých Rómov, ktorí takmer všetci zahynuli v koncentračných táborech, a sčasti aj vyvezených sudetských Nemcov.

Neúspešná integrácia za socializmu

Po vojne štátne orgány pristupovali k Rómom nie ako k osobitnej národnosti, ale ako k sociálne a kultúrne zaostálym obyvateľom cigánskeho pôvodu a vyvíjali rozličné aktivity, ktoré mali viesť k prispôsobeniu sa Cigánov väčšinovej spoločnosti. Od konca 50. rokov až do roku 1989 sa postupne vystrydiali tri koncepcie. Najprv to bola koncepcia sociálnej asimilácie Rómov, od roku 1965 koncepcia riadeného rozptylu, pri ktorej šlo o plánovaný a organizovaný odsun z miest silnej koncentrácie, a to často aj do českých krajov, a od roku 1972 to bola koncepcia spoločenskej a kultúrnej integrácie Rómov, ktorej cieľom bolo dosiahnutie, aby sa Rómovia postupne vyrovnnali ostatným občanom. Ani v jednom prípade sa nedocielili očakávané výsledky. Rómsku spoločnosť ako celok sa nepodarilo ani asimilovať, ani integrovať do väčšinovej spoločnosti, hoci mnoho Rómov sa vymanilo zo zaostaleho spôsobu života, získalo vzdelenie a vyriešilo si aj bytový problém.

V IASOVE ŽIJE VIAC AKO 1 000 RÓMOV. JEDNI LEPIE ...

k vyhľášaniu Rómov z pôvodných sídel do oblastí mimo obcť.

Do života Rómov v celej Európe kruto zasiahla druhá svetová vojna. Slovenskí Rómovia sa sice vyhli vyhľadzovacím koncentračným táborm, ale mnohí prešli pracovnými tábormi pre asociálov a všetci sa museli podrobniť viacerým obmedzeniam: mali napríklad zakázané cestovať verejnými dopravnými prostriedkami, nesmeli vstupovať do verejných priestorov a parkov, do miest a obcí mohli prichádzať len vo vyhradených dňoch a hodinách a svoje obydlia museli odstrániť z blíz-

Samuel Augustini ab Hortis

Cigáni v Uhorsku 1775

Autorom tejto, pre dejiny romistiky významnej práce, ktorá vysla v nemčine roku 1775, je spišský vzdelanec Samuel Augustini ab Hortis (1729 - 1792).

Bezprostredným impulzom na napišanie jeho monografie bola radikalizácia názorov časti uhorskéj verejnosti na riešenie cigánskej otázky v krajinе. Došlo k nej po malom úspechu nariadení Márie Terézie z roku 1768 týkajúcich sa Cigánov, ktorých narastajúci počet čoraz väčšimi zneponkoval ostatné obyvateľstvo.

Podľa S. Augustiniho ab Hortis, keď si chceme urobiť predstavu o ľude a odpovedať na otázku, či je pre štát užitočný, alebo nie, treba v prvom rade zodpovedne príhliadnuť na jeho zvyky, spôsob života a prevládajúci charakter. Komunitu Cigánov na Slovensku, ako je známe, tvorí mnoho sto rodín, čo predstavuje ich nezanedbateľné množstvo. Treba preto užiť, že nie je bez úžitku poznáť ich prirodzené schopnosti a dobré vlastnosti, rovnako ako ich zakorenéné nedostatky a neresti, čiže všimnúť si tento ľud z jeho dobrých i zlých stránok.

Priblížime vám zopár postrehov tohto autora:

O VÝCHOVE

„Človek sa vzdeláva výchovou, pripravuje sa ňou na to, čo má v dospelosti dosiahnuť... Výchova dáva telu potrebnú silu, zdravie, výtrvalosť alebo sa pomocou nej človek stáva rozmazenaným a celkom neschopným akejkoľvek námahy... Najlepšie sa o tom presvedčíme na príklade, ktorý nám poskytujú Cigáni. Ich nespôsobnosť a neviazanosť nemožno pripisať iným príčinám ako nedostatoč-

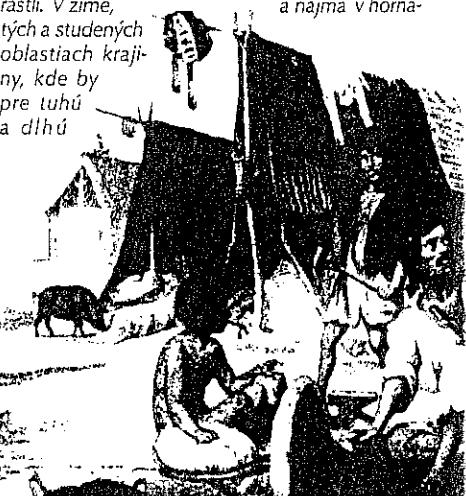
nej výchove. Keď je Cigánka v druhom stave, podporuje sa v záhalčivosti a lenivosti, na ktorú je zvyknutá. Keď konečne príde jej čas, porodí dieťa v biednom príbytku alebo – podľa okolnosti – aj pod holým nebom. Úlohu babice zastane jedna z cigánskych žien. Tá vyhli v zemi jamu, naphíju ju studenou vodou a umyje v nej novorodenca. Dieťa potom zabalia do handier, ktoré starostlivá matka už predtým pozbieraťa na cestách a v dedinách, a odnesú ho na svätý krst. Za krstných rodičov alebo svedkov pri krste nikdy nevolajú Cigánov, ale ľudí, ktorí nepatria k ich ľudu... Niektoré Cigánky natierajú svoje novorodeniekta nejakou masťou a položia ich na slnko alebo k ohňu, aby masť vnikla do pokožky a tak sa zvýraznila ich čierna krása. Deti pri uspávaní nekolísia v koliske, ale matka ich drží v náruči alebo ležia na zemi.“

Keď dieťa trochu podrástie a má okolo troch mesiacov, matka ho už nenosi v náruči, ale na chrbte v lánovej plachte, a to aj vo veľkých zimných celkom nahé. Tieto deti nie sú ani špatné, ani odpudzujúce, ale bystré a spôsobné. Väčšina z nich má dobre formované črtu tváre, pekne rastené končatiny, kúčeravé vlasy a živé čierne oči. Cigánske deti až do desiatich rokov behajú celkom nahé. Vôbec nemyslia na nejakú školu, vyučovanie ani prácu, ku ktorej treba dieťa tak veľmi priúčať... Behajú bez zábran a povinností až do sobáša, k tomu však u nich dochádza veľmi zavčas. Potom sa začne syn priúčať otcovmu remeslu a živnosti, a len čo dokáže aspoň niečo urobiť, berie si ažo 13-, 14-ročný ženu, ktorá má 12 rokov alebo toľko ako on. Svoje manželstvo a domácnosť vedú potom v takom istom neporiadku, aký videli a naučili sa u svojich rodičov.

Tak vyzerala doteraz výchova Cigánov v Uhorsku s výnimkou niekoľkých málo skupín, ktoré veľmi spoločenským stykom s okolím prišli na iné názory a vytvrali svoje deti z tejto nečinnosti. Najvyššie nariadenia v krajinie majú zlepšiť základné príčiny tohto zlého stavu, a preto nemôžeme ani v najmenšom pochybovať, že ovocie týchto snáh bude v krátkom čase viditeľné.“

O DOMOCH A BÝVANÍ

„V Uhorsku sa kočovní Cigáni usadzujú blízko dedín a malých miest pod voľným nebom, pri živých plotoch, alebo radšej medzi krkmi, prípadne v stanach, ktoré volajú čater... Ak aj náhodou vlastnia dom, i vtedy sa malokedy stane, aby si v lete nepostavili takýto stan a nebyvali v ňom, kým ich počasie nezaženie znova do domu... Keď sa Cigánom miesto zapáči, ostanú tam niekoľko týždňov, keď nie, stan strhnú, zbalia ho aj s detmi, naložia na koňa a tiahnu ďalej k inej dedine... Neodchádzajú ďaleko a radi sa zdržiavajú v obvode župy, kde sa narodili a vyrástli. V zime, a v rasteľach a studených oblastiach krajin, kde by pre tuhú a dlhú

Prelomové roky 1989 a 1991 a dedičstvo minulosti

Významným medzníkom v živote Rómov na Slovensku bol rok 1989, keď sa v krajine zmenil politický systém, a rok 1991, keď vláda schválila *Zásady prístupu k Rómom* a Rómov uznala za osobitnú národnosť. Súčasne sa zaviedlo aj pomenovanie Rómovia namiesto dovedy používaneho Cigáni, ktoré sa vnímalo ako pejoratívne. Rómovia boli legislatívne zrovnoprávnení s ostatnými minoritami na Slovensku, s čím súviseli mnohé následné kroky. Vznikla prvá rómska politická strana – Rómska občianska iniciatíva – a roku 1990 boli Rómovia prvý raz zvolení za poslancov slovenského aj federálneho parlamentu a získali zamestnanie v štátnych orgánoch. Na Slovensku bol ako v jednej krajine v Európe na vládnej úrovni inštitucionalizovaný post splnomocnenca vlády na riešenie problémov rómskej menšiny. Roku 1993 Rómovia založili profesionálne divadlo *Romathan*, ktoré je jediným rómskym divadlom na svete dotovaným zo štátneho rozpočtu. Vznikla aj stredná umelecká škola pre talentovanú rómsku mládež. Rómovia sú autormi rómskeho šlabikára a čítanok, zúčastnili sa na tvorbe rómskych slovníkov a učebníc rómciny. Štát začal podporovať vydávanie periodickej aj neperiodickej rómskej tlače. V rozhlase aj v televízii sa vysielajú rómske programy. V priebehu desaťročia vznikli ďalšie rómske politické strany

a desiatky rómskych aj nerómskych organizácií a projektov zameraných na pomoc Rómom.

Rómsky problém – vzdelanie

Rozličné projekty sa vzťahujú aj na vzdelávanie rómskych detí a mládeže. Už od čias Márie Terézie sa nevzdelanost či negramotnosť Rómov považovala za jednu z hlavných príčin ich biedy a neschopnosti prispôsobiť sa životu väčšinej spoločnosti. Dodnes je slovo vzdelanie hľadom najčastejšie sa opakujúcim slovom v súvislosti s tzv. rómskym problémom. Vznikajú rozličné projekty, ktoré ma-

... DRUHÝ HORSIE.

jú zabezpečiť predškolskú výchovu rómskych detí, nulté ročníky pre rómskych žiakov, ktorí nemajú dostatočné znalosti slovenčiny, aby dokázali primerane zvládnuť učivo, v dôsledku čoho sa často dostávajú do osobitných

zimu nemohli vychŕpať v stane, stavajú si ešte pred príchodom zlého počasia akési chatrče, alebo zimné obydlia."

O SPÓSOBOCH OBŽIVY

„Keď si chceme urobiť predstavu o spôsoboch obživy a o zručnosti Cigánov, musíme robiť rozdiel medzi mužom a ženou, lebo každý z nich vykonáva iné práce. Ženy sa veľmi nesnažia zaobstať si potravu povoleným spôsobom, ale kradnú, žobrú a spoliehajú sa na pot svojich mužov. Muži sú najčastejšie zámočníkmi a kováčmi. Preto máme u nás príslušie: Čo Cigán, to kováč, Dielne, v ktorých pracujú, a nástroje, ktoré používajú, sú veľmi jednoduché a prenosné, ako ich bydlisko... Cigán nikdy nerobi postačky ako ostatní kováči, ale sedí na zemi pri ohni, s nohami skriženými pred sebou. Žena mu sedí pri boku a pohybuje mechaník; keď majú už trochu podrastené deti, schopne robiť túto prácu, vystriedajú matku občas ony. Ich výrobky sú obyčajne iba drobnosti, ako drumble, kutáče, kresadlá a niekoľko ďalších vecí potrebných pri stavbách, ale najmä klince, ktoré robia ozaj známenie... Keď majú

chuť do práce, dobré železo a nástroje, všetko, čo robia, sa im vydári, a keďže sú navyknutí robiť čulo a rýchlo, s prácou sú za chvíľu hotovi... Zdá sa, že tento ľud má prirodené nadanie na prácu s kovmi, a preto sa jej venuje väčšina Cigánov. V Uhorsku je mälo takých, ktorí sa živia opravou kotlov a panvíc, viac je tu kováčov, ktorí robia hrubú prácu.

Druhý spôsob obživy predstavuje obchod s koňmi. Cigán, ktorí rozumejú chovu koní a obchodu s nimi, sú najbohatší a najväčšie medzi svojím ľudom. Mälokterý z nich má však aj dostatok prostriedkov, aby toto zamestnanie mohol vykonávať. Preto lacno kupujú staré a slepé kone. A tak sa tu zlým koňom vrávajú cigánske, lebo Cigán ich kupujú, keď už nikto iný nemá o ne záujem.

Tretím spôsobom získavania obživy, a to nielen u Cigánov v Uhorsku, je hudba. Niektoľkí z nich dajú dohromady bandu a hrajú za peniaze a odmenu na svadbách a iných radovánkach. Niektoľkí obzvlášť nadaní a zruční sú v službe panstva ako dvorní muzikanti... Mnohí Cigáni, ktorí sú hudba stala zamestnaním, zmenili sa vďaka prostrediu tak, že svojím správaním sa vôleb nepodobajú ostatným príslušníkom svojho ľudu.

Za štvrtý spôsob získavania obživy možno u Cigánov považovať stáhovanie koží z uhynutých koní a dobytku... Okrem toho sú v Gemerskej župe tokári, ktorí dokážu vytocíť z dreva taniere, misky a iné domáce potreby.“

O PRIRODZENÝCH SCHOPNOSTIACH A ZRUČNOSTIACH

„O tom, že tento ľud má vynikajúce schopnosti na viaceré remeselnícke a umelecké práce, vôleb nemožno pochybovať... Na obrábanie pôdy nemajú nijaké zvláštne sklonky, i keď majú dosť sil a sú šikovní. Hlboko zakorenána pohodlnosť sa u nich totiž spája s nechutou voči všetkému, čo súvisí s námahou a výžaduje si tipezlivosť. Keby však boli od mladosti vedení k práci, zaiste možno predpokladať, že by v nej našli záľubu a boli by užitoční naj-

škôl. Detom by mali v škole pomôcť rómski asistenti a pod. Roku 1990 bola na Pedagogickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre založená Katedra rómskej kultúry pre rómskych aj nerómskych študentov, kde našli uplatnenie aj rómski vysokoškolskí pedagógovia. Jej pôvodným cieľom bolo predovšetkým vychovať učiteľov pre prvý stupeň základných škôl so zameraním na vyučovanie rómskych detí, k čomu sa pridružilo zameranie na sociálnu a osvetovú prácu v rómskom spoločenstve. V súčasnosti predstavujú poslucháči rómskej národnosti asi 30 % všetkých študentov denného aj externého štúdia. Za desať rokov činnosti pripravila Katedra rómskej kultúry 450 odborníkov pre sociálnu prácu, z ktorých približne 60 má rómsku národnosť, a 50 učiteľov pre prvý stupeň základnej školy, z ktorých je asi 10 % Rómov. Nie všetkým absolventom katedry sa však podarilo realizovať sa v príslušnom odbore a, žiaľ, škola sa nestala základňou na pestovanie vedeckej romistiky.

Vierovyznanie a postoj k rómskemu

Pri riešení problémov Rómov participujú aj všetky cirkev na Slovensku. Väčšina Rómov oficiálne patrí do katolíckej cirkev (podľa neoficiálnych odhadov 98 %) a ostatní predovšetkým k evanjelickej cirkevi a k Svedkom Ježišovým. Rómovia sa zaslúžili o preklad *Biblie* pre deti i textov *Svätého písma* do rómciny.

mä pretom, že majú veľmi radi kone, radi sa s nimi zaoberajú, a kone sa predsa používajú pri poľných práciach. Ich výrobky zo železa a iných kovov tiež dokazujú, akú náklonnosť majú k tejto práci a akí sú zruční. Ako kováči a zámočníci si zaobstarávajú živobytie nielen v Uhorsku a Sedmohradsku, ale aj v Moldavsku, ba dokonca až v Egypte. Výimočnú náklonnosť majú muži tohto ľudu k jazde. Na koňoch sedia obyčajne bez sedla, ale s takou istotou, ako keby boli na ne priklinovaní. Okrem uvedených schopností a zručnosti vlastnia Cigáni ešte aj viaceré iné. Na prvom mieste je to hudba, na ktorú ako keby boli stvorení prírodou.“

O ODEVE

„Odev Cigánov preprádza ich zvláštny výkus a marnivú hrdosť. Veľmi im záleží na jeho farbu; najviac sa im páči zelená a predovšetkým červená. Okrem farby prihládajú aj na kvalitu látky. Radšej nosia znosené, dotrhané šaty, ktoré im ani veľmi nesedia, len aby boli z kvalitného súkna, ako celkom nový a dobre vypracovaný oblek z horšieho materiálu. Sedliacky odev si Cigán nikdy neoblečú, hľadaj iba v najväčšej núdzi, keď ich zima tlačí. Klobúk a čižmy nenosia z potreby, ale pre parádu. Na súčiastky odevu, ktoré vôleb niesú primerané ich postaveniu, utracajú skutočne najviac z našetrených peňazí a verejne poukazujú na svoju pochabú povahu.“

O NÁBOŽENSTVE

„V Uhorsku nemajú Cigáni svoje vlastné náboženstvo, ale riadia sa zvykosťami krajiny a ľudu, medzi ktorími bývajú a žijú. Sú katolíci alebo sa hlásia k jednej či druhej protestantom. Také je ich náboženstvo navonok. Čo sa týka ich vnútorného presvedčenia a vieri, o tom nám chýbajú vedomosti a poznatky. Srdcom však neprináležia ani k jednému náboženstvu.“

SAMUEL AUGUSTINI AB HORTIS

Prelomové roky 1989 a 1991 a dedičstvo minulosti

Významným medzníkom v živote Rómov na Slovensku bol rok 1989, keď sa v krajine zmenil politický systém, a rok 1991, keď vláda schválila *Zásady prístupu k Rómom* a Rómov uznala za osobitnú národnosť. Súčasne sa zaviedlo aj pomenovanie Rómovia namiesto dovtedy používaného Cigáni, ktoré sa vnímalo ako pejoratívne. Rómovia boli legislatívne zrovnoprávnení s ostatnými minoritami na Slovensku, s čím súviseli mnohé následné kroky. Vznikla prvá rómska politická strana – Rómska občianska iniciatíva – a roku 1990 boli Rómovia prvý raz zvolení za poslancov slovenského aj federálneho parlamentu a získali zamestnanie v štátnych orgánoch. Na Slovensku bol ako v jednej krajine v Európe na vladnej úrovni inštitucionalizovaný post splnomocnenca vlády na riešenie problémov rómskej menšiny. Roku 1993 Rómovia založili profesionálne divadlo *Romathan*, ktoré je jediným rómskym divadlom na svete dotovaným zo štátneho rozpočtu. Vznikla aj stredná umelecká škola pre talentovanú rómsku mládež. Rómovia sú autormi rómskeho šlabikára a čítanky, zúčastnili sa na tvorbe rómskych slovníkov a učebníc rómciny. Štát začal podporovať vydávanie periodickej aj neperiodickej rómskej tlače, v rozhlasu aj v televizii sa vysielajú rómske programy. V priebehu desaťročia vznikli ďalšie rómske politické strany

zimu nemohli vydržať v stane, stavajú si ešte pred príchodom zlého počasia akési chatrče, alebo zimné obydlia."

O SPÓSOBOCH OBŽIVY

Keď si chceme urobil predstavu o spôsoboch obživy a o zručnosti Cigánov, musíme robiť rozdiel medzi mužom a ženou, lebo každý z nich vykonáva iné práce. Ženy sa veľmi nesnažia zaobstarávať potravu povoleným spôsobom, ale kradnú, žobriú a spoliehajú sa na pot svojich mužov. Muži sú najčastejšie zámočníkmi a kováčmi. Preto máme u nás príslovie: Čo Cigán, to kováč. Dielne, v ktorých pracujú, a nástroje, ktoré používajú, sú veľmi jednoduché a prenosné, ako ich bydlisko... Cigán nikdy nerobi postojáčky ako ostatní kováči, ale sedí na zemi pri ohni, s nohami skriženými pred sebou.

Zena mu sedí pri boku a pochybuje mechanmi; keď majú už trochu podrastenej deti, schopné robiť túto prácu, vystriedajú matku občas ony. Ich výrobky sú obyčajne iba drobnosti, ako drumble, kutáče, kresadlá a niekoľko ďalších vecí potrebných pri stavbách, ale najmä klince, ktoré robia menite... Ked' ozaj znajmajú

a desiatky rómskych aj nerómskych organizácií a projektov zameraných na pomoc Rómom.

Rómsky problém – vzdelanie

Rozličné projekty sa vzťahujú aj na vzdelávanie rómskych detí a mládeže. Už od čias Márie Terézie sa nevzdelanost či negramotnosť Rómov považovala za jednu z hlavných príčin ich biedy a neschopnosti prispôsobiť sa životu väčšinovej spoločnosti. Dodnes je slovo vzdelanie hľadom najčastejšie sa opakujúcim slovom v súvislosti s tzv. rómskym problémom. Vznikajú rozličné projekty, ktoré ma-

škôl. Detom by mali v škole pomôcť rómski asistenti a pod. Roku 1990 bola na Pedagogickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre založená Katedra rómskej kultúry pre rómskych aj nerómskych študentov, kde našli uplatnenie aj rómski vysokoškolskí pedagógovia. Jej pôvodným cieľom bolo predovšetkým vychovať učiteľov pre prvý stupeň základných škôl so zameraním na vyučovanie rómskych detí, k čomu sa pridružilo zameranie na sociálnu a osvetovú prácu v rómskom spoločenstve. V súčasnosti predstavujú poslucháči rómskej národnosti asi 30 % všetkých študentov denného aj externého

štúdia. Za desať rokov činnosti pripravila Katedra rómskej kultúry 450 odborníkov pre sociálnu prácu, z ktorých približne 60 má rómsku národnosť, a 50 učiteľov pre prvý stupeň základnej školy, z ktorých je asi 10 % Rómov. Nie všetkým absolventom katedry sa však podarilo realizovať sa v príslušnom odbore a žiaľ, škola sa nestala základňou na pestovanie vedeckej romistiky.

Vierovyznanie a postoj k rómstvu

Pri riešení problémov Rómov participujú aj všetky cirkev na Slovensku. Väčšina Rómov oficiálne patrí do katolíckej cirkev (podľa neoficiálnych odhadov 98 %) a ostatní predovšetkým k evanjelickej cirkevi a k Svedkom Ježišovým. Rómovia sa zaslúžili o preklad *Biblie* pre deti i textov *Svätého písma* do rómciny.

jú zabezpečiť predškolskú výchovu rómskych detí, nulté ročníky pre rómskych žiakov, ktorí nemajú dostatočné znalosti slovenčiny, aby dokázali primerane zvládnuť učivo, v dôsledku čoho sa často dostávajú do osobitných

chuť do práce, dobré železo a nástroje, všetko, čo robia, sa im vydári, a keďže sú navyknutí robiť čulo a rýchlo, s prácou sú za chvíľu hotovi... Zdá sa, že tento ľud má prirodzené nadanie na prácu s kovmi, a preto sa jej venuje väčšina Cigánov. V Uhorsku je malo takých, ktorí sa živia opravou koutov a panvic, viac je tu kováčov, ktorí robia hrubú prácu.

Druhý spôsob obživy predstavuje obchod s koňmi. Cigáni, ktorí rozumejú chovu koní a obchodujú s nimi, sú najbohatší a najväplynejsí medzi svojím ľudom. Máloktočí z nich má však aj dostatok prostriedkov, aby toto zamestnanie mohol vykonávať. Preto lacno kupujú staré a slepé kone. A tak sa tu zlým koňom vrávajú cigánske, lebo Cigáni ich kupujú, keď už nikto iný nemá o ne záujem.

Tretím spôsobom získavania obživy, a to nie len u Cigánov v Uhorsku, je hudba. Niekoľko z nich dajú dohromady bandu a hrajú za peniaze a odmenu na svadbach a iných radovánkach. Niekoľko obzvlášť nadaní a zruční sú v službe panstva ako dvorní muzikanti... Mnohí Cigáni, ktorímu sa hudba stala zamestnaním, zmenili sa vďaka prostrediu tak, že svojím správaním sa vôlebce nepodobajú ostatným príslušníkom svojho ľudu.

Za štvrtý spôsob získavania obživy možno u Cigánov považovať stáhovanie koží z uhynutých koní a dobytku... Okrem toho sú v Gemerskej župe tokári, ktorí dokážu vytvoriť z dreva taniere, misku a iné domáce potreby."

O PRIRODZENÝCH SCHOPNOSTIACH A ZRUČNOSTIACH

"O tom, že tento ľud má vynikajúce schopnosti na viaceré remeselnické a umelecké práce, vôlebce nemôžno pochybovať... Na obrábanie pôdy nemajú nijaké zvláštne sklonky, i keď majú dosť sil a sú šikovní. Hlboko zakorenenná pohodlnosť sa u nich totiž spája s nechutou voči všetkému, čo súvisí s námahou a vyžaduje si trpeživosť. Keby však boli od mladosti vedení k práci, zástečne možno predpokladať, že by v nej našli záľubu a boli by užitoční naj-

mä preto, lebo majú veľmi radi kone, radi sa s nimi zaobrájajú, a kone sa predsa používajú pri poľných práciach. Ich výrobky zo železa a z iných kovov tiež dokazujú, akú náklonnosť majú k tejto práci a akí sú zruční. Ako kováči a zámočníci si zaobstarávajú živobytie nie len v Uhorsku a Sedmohradsku, ale aj v Moldavsku, ba dokonca až v Egypte.

Výnimočnú náklonnosť majú muži tohto ľudu k jazde. Na koňoch sedia obyčajne bez sedla, ale s takou istotou, ako keby boli na ne priklinovaní. Okrem uvedených schopností a zručnosti vlastnia Cigáni ešte aj viaceré iné. Na prvom mieste je to hudba, na ktorú aký keby boli stvorení prírodou."

O ODEVE

"Odev Cigánov prehrádza ich zvláštny výkus a marnivú hrdosť. Veľmi im záleží na jeho farbe; najviac sa im páči zelená a predovšetkým červená. Okrem farby približajú aj na kvalitu ľatky. Radšej nosia znosené, dotrhané šaty, ktoré im ani veľmi nesedia, len aby boli z kvalitného súkna, ako celkom nový a dobre vypracovaný oblek z horšieho materiálu. Sedliacky odev si Cigán nikdy neoblečú, hádam iba v najväčšej nôdze, keď ich zima tlačí. Klobúk a čižmy nenosia z potreby, ale pre parádu. Na súčasťky odevu, ktoré vôlebce nie sú primerané ich postaveniu, utrácajú skutočne najviac z našetrených peňazí a verejne poukazujú na svoju pochabú povahu."

O NÁBOŽENSTVE

"V Uhorsku nemajú Cigáni svoje vlastné náboženstvo, ale riadia sa zvyklosťami krajiny a ľudu, medzi ktorými bývajú a žijú. Sú katolíci alebo sa hlásia k jedným či k druhým protestantom. Také je ich náboženstvo navonok. Čo sa týka ich vnútorného presvedčenia a vieri, o tom nám chybajú vedomosti a poznatky. Srdcom však neprináležia ani k jednému náboženstvu."

SAMUEL AUGUSTINI AB HORTIS

... DRUHÝ HORŠIE...

Do riešenia rómskeho problému sa vo zvýšenej miere začali zapájať aj rómski politickí a spoločenskí lídri a početní aktivisti. Vo svojich aktivitách sa opierajú aj o čoraz agilnejšiu činnosť Rómov na medzinárodnej úrovni a niektoré myšlienky ich organizácií sa usilujú presadzovať aj v domácom prostredí. Významnú oporu nachádzajú v Medzinárodnej rómskej únii, ktorá vznikla roku 1971. Tá ich na svojich kongresoch vyzýva k jednote a opakovane im vstupuje presvedčenie, že 15 miliónov Rómov roztrúsených po celom svete tvorí jeden národ, ktorý charakterizuje rovnaká tradícia, rovnaká kultúra, rovnaký pôvod a rovnaký jazyk.

Rómski politickí lídri a rómska inteligencia na Slovensku sa v súlade so snahami medzinárodného rómskeho hnutia usilujú prebudíť v Rómoch národné povedomie a hrđost na svoje rómstvo. Zatiaľ sa im však ani v tomto smere veľmi nedarí. Hatí ich nielen nedostatočná skúsenosť, ale aj značná roztrieštenosť a osobná rivalita. Vážnym problémom je veľký počet neintegrovaných, nevzdelených, ba až negramotných Rómov, na ktorých dolieha ľahké bremeno transformujúceho sa slovenského hospodárstva ešte viac ako na ostatné obyvateľstvo.

Kríza identity?

Po V. kongrese Medzinárodnej rómskej únie roku 2000 v Prahe založili Rómovia na Slovensku Rómsky parlament, združujúci 15 zo súčasných 18 rómskych politických strán a 141 nepolitickej organizácií zameraných najmä na rozvoj rómskej kultúry, tradície, vzdelanosti a pod. Rómsky parlament si už pri svojom vzniku stanovil ako prioritu a prvú veľkú úlohu urobiť všetko pre to, aby sa pri sčítaní obyvateľov, domov a bytov v máji 2001 Rómovia v čo najväčšom počte prihlásili k svojej národnosti a k svojmu rómstvu. Súčasne vynakladal veľké úsilie, aby sčítacie hárky boli aj v rómskom jazyku, čo sa mu napokon podarilo docieliť. Určite to možno považovať za politický úspech, hoci z praktického hľadiska mali hárky len malý význam. Mnohí Rómovia im z viacerých dôvodov nerozumeli: rómcina na Slovensku nie je dosiaľ kodifikovaná, nemá odbornú ani administratívnu terminológiu, vela Rómov v osadách je negramotných, integrovaní Rómovia neraz nevedia po rómsky a pod.

Pri sčítaní roku 2001 dostali Rómovia na území Slovenska možnosť prihlásiť sa k rómskej národnosti po druhý raz vo svojej histórii. Po

prvý raz to bolo pri sčítaní roku 1991. Vtedy ju využilo 75 802 Rómov, teda približne 1/4 z odhadovaného počtu vtedajších 316-tisíc Rómov na Slovensku. Dôvody malého záujmu Rómov o prihlásenie sa k rómskej národnosti sa vysvetlovali rôzne, počnúc zlými historickými skúsenosťami (sústavná diskriminácia) cez neinformovanosť a neznalosť až po istú krízu identity v dôsledku silného asimilačného tlaku v predchádzajúcich obdobiah. Niektorí sa prestali považovať za Rómov a jednoznačne sa dištancovali od rómskej spoločnosti. Kedže pred rokom 1991 sa Rómovia na Slovensku neuznávali za osobitnú národnosť, hlásili sa k iným národnostiam, a to prevažne k slovenskej a maďarskej.

Kampaň bez ohlasu

Lepšie výsledky však Rómovia nedosiahli ani pri sčítaní roku 2001, napriek pomerne širokej kampani v rómskej spoločnosti. K ró-

skej národnosti sa sice prihlásilo asi o 14-tisíc viac Rómov ako pred desiatimi rokmi, presne 89 920, ale vzhľadom na nárast rómskeho obyvateľstva je to stále len necelá 1/4 všetkých Rómov žijúcich na Slovensku. Úspešnejší neboli Rómovia ani v snahe kodifikovať rómcinu. Kodifikovaná rómcina by im umožnila uplatniť si práva, ktoré vyplývajú minoritám z Európskej charty regionálnych a menšinových jazykov, napríklad používať rómcinu ako vyučovací jazyk, v úradnom styku apod. Avšak ako pri mnohých

iných príležitostach, aj tu sa prejavuje rivalita Rómov, snaha presadzovať úzke skupinové záujmy, nadradovať ich nad celorómske záujmy a v neposlednom rade aj nedostatočná odborná pripravenosť.

K tomu, že Rómovia na Slovensku dosiaľ nevenovali svojmu jazyku ani svojim jazykovým právam dostačnú pozornosť, prispelo zrejme aj to, že nehovoria jednotným jazykom. Navyše aj na Slovensku je vela Rómov, ktorí už nehovoria po rómsky. Svojho jazyka sa vzdávajú najmä tí, ktorí sa vymanili zo života v rómskom spoločenstve, napr. niektorí predstaviteľia inteligencie. Prestávajú používať rómcinu a svoje nasledujúce generácie už rómsky jazyk neučia okrem iného aj preto, lebo im neumožňuje plnohodnotne sa uplatniť v majoritnej spoločnosti.

Sme predurčení na spolužitie

V niektorých oblastiach sa dosiahli v riešení problému postavenia Rómov na Slovensku pokroky. Viaceré sa nepodarilo dotiahnuť do konca. Mnohí Rómovia dosiaľ žijú na okrají spoločnosti tak ako od nepamäti. Na Slovensku sa ešte stále rieši rómsky problém. Avšak na rozdiel od minulosti sa na jeho riešení čoraz väčšmi zúčastňujú aj sami Rómovia. Napriek niektorým úspechom však nikto nie je spokojný. Nezotreli sa hranice medzi Rómami a Nerómmi. Nezjednotila sa ani rómska spoločnosť. Naopak, roztvárajú sa v nej nožnice. Na jednej strane nachádzajú v nej čoraz lepšie uplatnenie vzdelení Rómovia. Niektorí z nich zakladajú politické strany a mimovládne organizácie a ako rómski lídri a zástancovia rómskych práv aj vdaka svojej národnosti a snahám spoločnosti riešiť problém Rómov zastávajú rozličné posty v štátnej či obecnej správe. Na druhej strane je tu však masa nevzdelených, nekvalifikovaných Rómov, ktorí sa nedokážu uplatniť v konkurenčnom prostredí na slovenskom trhu práce a žijú v biednych osadách, odkázani na sociálne dávky. Nevedia však s nimi hospodáriť, a tak hladnú okrádajú o úrodu nerómskych rolníkov a užímení ničia lesy alebo sa stávajú obefami nemilosrdných rómskych úžerníkov. Niektorí sa usilujú získať azyl vo vybraných európskych krajinách, ktoré ich nevítajú s otvorenou náručou, ba naopak, zavádzajú víza pre všetkých slovenských občanov. Konanie týchto Rómov vytvára odpornosť, posilňuje staré stereotypy a vytvára nové. Stáva sa živnou pôdou pre protirómsky zmyšľajúcich Nerómov a stupňuje kritický postoj voči nim, ba dochádza aj k rasovo motívovaným útokom na Rómov. Prieskumy však ukazujú, že väčšina ľudí na Slovensku neschvaluje prejavy rasovej a národnostnej nenávisti voči Rómom, no pritom pochybuje o možnosti ovplyvniť spôsob ich života a nechce sa zatažovať ich problémami. Príslušné inštitúcie však musia nadále vyvíjať maximálnu snahu vyriešiť tzv. rómsky problém. Opakovane na to upozorňujú aj predstaviteľia Európskej komisie v správach o pokroku Slovenska v príprave na členstvo v Európskej únii.

Anna Rácová

RÓMSKY JAZYK

Rómcina je novoindický jazyk. Má veľa dialektov, ktoré možno rozdeliť zhruba do dvoch skupín. Dialekty prvej skupiny si vo veľkej miere zachovali základnú indickú slovnú zásobu aj indickú gramatickú štruktúru. Dialekty druhej skupiny si zachovali základnú indickú slovnú zásobu, ale používajú ju v rámci gramatickej štruktúry prevzatej z jazyka väčšiny. Rozličné rómske dialekty sa využívajú v odlišnom kultúrnom prostredí a v kontakte s rozličnými jazykmi, ktoré ovplyvňujú ich fonetiku, do istej miery aj gramatiku, ale hlavne lexiku, čím sa od seba vzdialili.

Rómske dialekty, ktorími sa hovorí na Slovensku, patria do prvej skupiny. Tvorí ich niekoľko nárečí, ktoré majú tri varianty: karpatský („slovenský“), dunajský („maďarský“) – tie sa líšia najmä slovnou zásobou, ktorú si na našom území dopĺňali bud' slovenskými, alebo maďarskými výpožičkami – a olasky. Najrozšírenejší je karpatský variant. Veľa Rómov na Slovensku už nehovorí po rómsky.

Do riešenia rómskeho problému sa vo zvýšenej miere začali zapájať aj rómski politickí a spoločenskí lídri a početní aktivisti. Vo svojich aktivitách sa opierajú aj o čoraz agilnejšiu činnosť Rómov na medzinárodnej úrovni a niektoré myšlienky ich organizácií sa usilujú presadzovať aj v domácom prostredí. Významnú oporu nachádzajú v Medzinárodnej rómskej únii, ktorá vznikla roku 1971. Tá ich na svojich kongresoch vyzýva k jednote a opakovane im vstupuje presvedčenie, že 15 miliónov Rómov roztrúsených po celom svete tvorí jeden národ, ktorý charakterizuje rovnaká tradícia, rovnaká kultúra, rovnaký pôvod a rovnaký jazyk.

Rómski politickí lídri a rómska inteligencia na Slovensku sa v súlade so snahami medzinárodného rómskeho hnutia usilujú prebudit v Rómoch národné povedomie a hrdost na svoje rómsko. Zatiaľ sa im však ani v tomto smere veľmi nedarí. Hatí ich nielen nedostatočná skúsenosť, ale aj značná roztriedenosť a osobná rivalita. Vážnym problémom je veľký počet neintegrovaných, nevzdelených, ba až negramotných Rómov, na ktorých dolieha tažké bremeno transformujúceho sa slovenského hospodárstva ešte viac ako na ostatné obyvateľstvo.

Kríza identity?

Po V. kongrese Medzinárodnej rómskej únie roku 2000 v Prahe založili Rómovia na Slovensku Rómsky parlament, združujúci 15 zo súčasných 18 rómskych politických strán a 141 nepolitických organizácií zameraných najmä na rozvoj rómskej kultúry, tradície, vzdelenosti a pod. Rómsky parlament si už pri svojom vzniku stanovil ako prioritu a prvú veľkú úlohu urobiť všetko pre to, aby sa pri sčítaní obyvateľov, domova a bytov v máji 2001 Rómovia v čo najväčšom počte prihlásili k svojej národnosti a k svojmu rómskemu. Súčasne vynakladal veľké úsilie, aby sčítacie hárky boli aj v rómskom jazyku, čo sa mu napokon podarilo docieliť. Určite to možno považovať za politický úspech, hoci z praktického hľadiska mali hárky len malý význam. Mnohí Rómovia im z viacerých dôvodov nerozumeli: rómcina na Slovensku nie je dosiaľ kodifikovaná, nemá odbornú ani administratívnu terminológiu, veľa Rómov v osadách je negramotných, integrovaní Rómovia neraz nevedia po rómsky a pod.

Pri sčítaní roku 2001 dostali Rómovia na území Slovenska možnosť prihlásiť sa k rómskej národnosti po druhý raz vo svojej histórii. Po

prvý raz to bolo pri sčítaní roku 1991. Vtedy ju využilo 75 802 Rómov, teda približne 1/4 z odhadovaného počtu vtedajších 316-tisíc Rómov na Slovensku. Dôvody malého záujmu Rómov o prihlásenie sa k rómskej národnosti sa vysvetlovali rôzne, počnúc zlými historickými skúsenosťami (sústavná diskriminácia) cez neinformovanosť a neznalosť až po istú krízu identity v dôsledku silného asimilačného tlaku v predchádzajúcich obdobiah. Niektorí sa prestali považovať za Rómov a jednoznačne sa dištancovali od rómskej spoločnosti. Kedže pred rokom 1991 sa Rómovia na Slovensku neuznávali za osobitnú národnosť, hlásili sa k iným národnostiam, a to predovšetkým k slovenskej a maďarskej.

Kampaň bez ohlasu

Lepšie výsledky však Rómovia nedosiahli ani pri sčítaní roku 2001, napriek pomerne širokej kampani v rómskej spoločnosti. K ró-

iných príležitostiach, aj tu sa prejavuje rómsky Rómov, snaha presadzovať úzke skupinové záujmy, nadradovať ich nad celorómske záujmy a v neposlednom rade aj nedostatočná odborná pripravenosť.

K tomu, že Rómovia na Slovensku dosiaľ nevenovali svojmu jazyku ani svojim jazykovým právam dosťatočnú pozornosť, prispele zrejme aj to, že nehovoria jednotným jazykom. Navyše aj na Slovensku je veľa Rómov, ktorí už nehovoria po rómsky. Svojho jazyka sa vzdávajú najmä tí, ktorí sa vymanili zo života v rómskom spoločenstve, napr. niektorí predstaviteľia inteligencie. Prestávajú používať rómcinu a svoje nasledujúce generácie už rómsky jazyk neučia okrem iného aj preto, lebo im neumožňuje plnohodnotne sa uplatniť v majoritnej spoločnosti.

Sme predurčení na spolužitie

V niektorých oblastiach sa dosiahli v riešení problému postavenia Rómov na Slovensku pokroky. Viaceré sa nepodarilo dotiahnuť do konca. Mnohí Rómovia dosiaľ žijú na okraji spoločnosti tak ako od nepamäti. Na Slovensku sa ešte stále rieši rómsky problém. Avšak na rozdiel od minulosti sa na jeho riešení čoraz väčšmi zúčastňujú aj sami Rómovia. Napriek niektorým úspechom však nikto nie je spokojný. Nezotreli sa hranice medzi Rómami a Nerómmi. Nezjednotila sa ani rómska spoločnosť. Naopak, roztvárajú sa v nej nožnice. Na jednej strane nachádzajú v nej čoraz lepšie uplatnenie vzdelení Rómovia. Niektorí z nich zakladajú politické strany a mimovládne organizácie a ako rómski lídri a zástancovia rómskych práv aj vdaka svojej národnosti a snahám spoločnosti riešiť problémy Rómov zastávajú rozličné posty v štátnej či obecnej správe. Na druhej strane je tu však maza nevzdelených, nekvalifikovaných Rómov, ktorí sa nedokážu uplatniť v konkurenčnom prostredí na slovenskom trhu práce a žijú v biednych osadách, odkázaní na sociálne dávky. Nevedia však s nimi hospodáriť, a tak hladnú okrádajú o úrodu nerómskych rolníkov a užímení ničia lesy alebo sa stavajú obetami nemilosrdných rómskych úžerníkov. Niektorí sa usilujú získať azyl vo vybraných, európskych krajinách, ktoré ich nevítajú s otvorenou-náručou, ba naopak, zavádzajú víza pre všetkých slovenských občanov. Konanie týchto Rómov vyvoláva odpornosť, posilňuje staré stereotypy a vytvára nové. Stáva sa živnou pôdou pre protirómsky zmyšľajúcich Nerómov a stupňuje kritický postoj voči nim; ba dochádza aj k rasovo motivovaným útokom na Rómov. Prieskumy však ukazujú, že väčšina ľudí na Slovensku neschvaluje prejavy rasovej a národnostnej nenávisti voči Rómom, no prítom pochybuje o možnosti ovplyvniť spôsob ich života a nechce sa zatažovať ich problémami. Príslušné inštitúcie však musia nadalej vyvíjať maximálnu snahu vyriešiť tzv. rómsky problém. Opakovane na to upozorňujú aj predstaviteľia Európskej komisie v správach o pokroku Slovenska v príprave na členstvo v Európskej únii.

Anna Rácová

skej národnosti sa sice prihlásilo asi o 14-tisíc viac Rómov ako pred desiatimi rokmi, presne 89 920, ale vzhľadom na nárast rómskeho obyvateľstva je to stále len necela 1/4 všetkých Rómov žijúcich na Slovensku.

Úspešnejší neboli Rómovia ani v snahe kodifikovať rómcinu. Kodifikovaná rómcina by im umožnila uplatniť si práva, ktoré vyplývajú minoritám z *Európskej charty regionálnych a menšinových jazykov*, napríklad používať rómcinu ako vyučovací jazyk, v úradnom styku apod. Avšak ako pri mnogých

RÓMSKY JAZYK

Rómcina je novoindický jazyk. Má veľa dialektov, ktoré možno rozdeliť zhruba do dvoch skupín. Dialekty prvej skupiny si vo veľkej miere zachovali základnú indickú slovnú zásobu aj indickú gramatickú štruktúru. Dialekty druhej skupiny si zachovali základnú indickú slovnú zásobu, ale používajú ju v rámci gramatickej štruktúry prevzatej z jazyka väčšiny. Rozličné rómske dialekty sú vývinu v odlišnom kultúrom prostredí a v kontakte s rozličnými jazykmi, ktoré ovplyvňili ich fonetiku, do istej miery aj gramatiku, ale hlavne lexiku, čím sa od seba vzdialili.

Rómske dialekty, ktorími sa hovorí na Slovensku, patria do prvej skupiny. Tvorí ich niekoľko nárečí, ktoré majú tri varianty: karpatský („slovenský“), dunajský („maďarský“) – tie sa lišia najmä slovnou zásobou, ktorú si na našom území dopĺňali budeť slovenskými, alebo maďarskými výpožičkami – a olaský. Najrozšrenejší je karpatský variant. Veľa Rómov na Slovensku už nehovorí po rómsky.

JUŽNÍ SLOVANIA

Etnickú štruktúru Slovenska spestrili aj príslušníci troch južnoslovanských národov – Chorvátov, Bulharov a Srbov. Ich prítomnosť máme doloženú už zo stredoveku. Svedčia o tom názvy Chorvatice (1237, dnes časť obce Tupá pri Leviciach), Chorváty (1247, dnes časť obce Nová Bodva pri Košiciach) a Bulhary (1435, nedaleko Lučenca). Títo kolonisti zrejme zkrátko splynuli s okolitým prostredím. Po odstupe viacerých storočí sa južnoslovanské krajiny stali zdrojom opäťovného migračného vyzárovania, ktorého prúdy smerovali aj do našich končín. Tentoraz však s oveľa väčšou intenzitou aj s ďalekosiahlejšími dôsledkami v hospodárskom, sociálnom a kultúrnom vývine Slovenska.

Chorváti

Sexpansiou Osmanskej ríše na Balkáne bol spojený aj exodus Chorvátov. Turci po víťazných bojoch na Krbovskom poli (1493) a pri Moháči (1526) uplatňovali aj v Chorvátsku takú krutovládu, že pred ňou masovo utekali príslušníci všetkých vrstiev národa. Ako prvá ustupovala šľachta a zemianstvo. Vytvárali akýsi predvoj pre mnohotisícové prúdy chorvátskych sedliakov. Ti v priebehu 16. storočia osídliili viac ako 200 osád habsburskej monarchie. Rozkladali sa na rozhraní terajšieho Rakúska, Maďarska, Slovenska a južnej Moravy. Sformoval sa tam rozľahlý etnický ostrov, ktorý sa podľa jeho najpočetnejšej časti v Burgenlande zvykne označovať za burgenlandských či gradiščanských Chorvátov. Z ich počtu viac ako 200-tisíc sa usadila na Slovensku asi tretina, kde osídliili niekoľko desiatok obcí, pričom v tridsiatich z nich mali väčšinové alebo aspoň polovičné zastúpenie. Najkoncentrovanejšie osídliili tri susediace regióny západného Slovenska – Záhorie, Malé Karpaty a Zadunajskú oblasť.

Chorvátske stopy

Chorváti svoju prítomnosť na území Slovenska zreteľne zvýraznili tak, že ich etnické pomenovanie bolo včlenené do názvu obce, v ktorej zaujali dominantnú pozíciu. Mást (dnes časť Stupavy) sa nazývala *Dedinou Chorvátov* (1533), Lamac *Chorvátskou Vsou* (1547) alebo *Chorvátskym Lamacom* (1663), Devínska Nová Ves *Chorvátskou Novou Vsou* (1552), Mokrý Háj aj názvom *Charvaty za Hájem* (1595), Jarovce *Chorvátskou Vsou* (1552) alebo *Chorvátskymi Jarovcami* (1617) a Chorvátsky Grob (1552) sa v ľudovej reči označoval aj formou *Horváty*. Od 16. storočia vzniklo množstvo dokladov, ked sa obyvatelia Slovenska stali nositeľmi prímenia alebo priezviska *Horvát*, *Chorvát*, *Bosnák*, *Bošniak*.

MOĐARI A CHORVÁTI Z OKOLIA BRATISLAVY NA ZOBRAZENÍ A. ROJARQUEA Z ROKU 1850

Prostredníctvom kultúrnej pamäti sa chorvátsky pôvod kolonistov a ich potomkov zafixoval aj do priezvisiek typu *Alagovič*, *Jajcaj*, *Varaždinčić*, *Zrinský*, *Kranjčatid* atď., ktoré sú odvodené z názvov lokalít, odkiaľ sa chorvátski kolonisti k nám presídliili. Prítomnosť Chorvátov sa aj po takmer piatich storočiach uchováva v početných chotárných či terénnych názvoch vo viacerých lokalitách západného Slovenska. Napr. potok pretekajúci Šenkvciami sa nazýva *Sisek* podľa mesta Sisak – odkiaľ pochádzajú kolonisti Malých Šenkvcov. Časti Šenkvcického chotára doposiaľ nesú chorvátske názvy ako *Zrinska Gora*, *Poluselky*, *Kozara*, *Jagned*, *Gluhak*, *Glogovac*, *Glanac*, *Vrtla*, *Mrlugi* atď.

Významným činiteľom etnokultúrneho vývinu Chorvátov na Slovensku bola skutočnosť, že v lokalitách, v ktorých prevládali, sa udomácnila chorvátskina ako hovorový jazyk nie len v rodinnom, ale i dedinskom prostredí.

Existujú doklady, že v 15 lokalitách sa chorvátska používala aj ako bohoslužobný jazyk. Chorvátsina bola u nás aj písomným a literárnym jazykom. K najvýznamnejším literárnym pamätkam patrí v chorvátske vydaný evanjeliár, ktorý pod názvom *Sveti Evangeliuum* vyšiel v Trnave roku 1694, životopisy svätcov s názvom *Kniga Zsitka Szveczev* vydaná v Bratislave roku 1864 a kniha Ivana Schosulana o škodlivosti nosenia ženských šnurovačiek, vydaná v Bratislave roku 1784. Posledná z uvedených kníh je zároveň dokladom, že na sklonku 18. storočia sa po chorvátsky rozprávalo nielen v dedinskom prostredí, ale aj v prostredí bratislavských meštanov.

Identifikačné znaky

Rovnako vzámcie sú viaceré rukopisné pamiatky chorvátskeho jazyka, ktorých existencia bola zistená iba nedávno. Patria medzi ne listiny zo 17. a z 18. storočia zo Šenkvcí ako testamenty, kúpno-predajné zmluvy alebo džobné úpisy. Z mladších dokladov nepochyb-

ne najcennejším je súbor asi dvoch desiatok rukopisných zväzkov z Jaroviec z obdobia od polovice 19. do polovice 20. storočia. Ich autormi sú jarovskí sedliaci (Pave Treuer, Jure Treuer, Mihe Jankovič), ktorí si prepisovali náboženské piesne z rôznych tlačených a rukopisných kancionálov. Alebo sú to kronikárske zápisť o rodinnom, obecnom, hospodárskom a cirkevnom živote v Jarovciach (Jure Treuer). Unikátnym dokladom chorvátskej písomnosti na Slovensku sú chorvátske texty na náhrobkých pomníkoch, ktoré sa vyskytli iba v dvoch lokalitách – v Jarovciach a Čunove. Zastúpení sú aj viacerí tvorcovia chorvátskej literatúry na Slovensku – Ivan Blaževič (1888 – 1946), Josip Andrič (1894 – 1967), Viliam Pokorný (1928), Peter Čačík (1968).

O vývine jazykovej situácie chorvátskej minostity na Slovensku možno konštatovať, že v prevažnej časti lokalít osídlených Chorvátmi sa

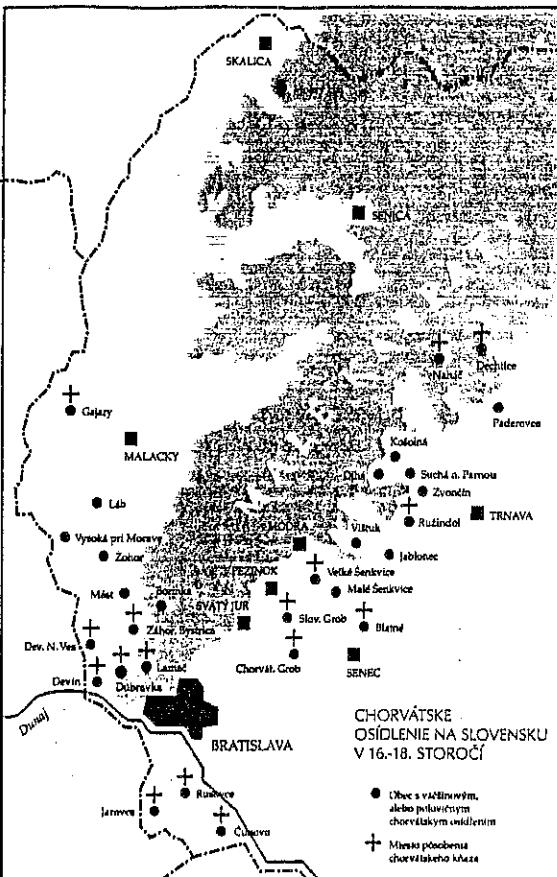

chorvátsky začala vyrácať už v priebehu 17. storočia. V 18. storočí máme chorvátsku doloženú ako hovorový, bohoslužobný a písomný jazyk v 12 lokalitách. Na rozhraní 19. a 20. storočia sa však chorvátsky uchovávala už len ako hovorový jazyk v 7 lokalitách.

Václav Vážný v knihe o chorvátskych nárečiach na Slovensku (1927) napísal, že chorvátsky jazyk je vlastne už iba jediným prejavom ich chorvátskosti a že zo všetkých zložiek ich tradičnej kultúry, prinesených zo starej vlasti, najdlhšie a najvytrvalejšie odolával ni-velizačnej moci okolia. Nie je to celkom tak. Napr. na tradičnom odevе v Jarovciach sa zachovávali chorvátske prvky ešte aj začiatkom 19. storočia. Okrem ikonografických dokladov to potvrdzuje aj kronikársky záznam, v ktorom sa píše, že roku 1819 sa Chorvátka Rozina Bojněščová bola ochotná vydáť za Nemca Andreja Treuera pod podmienkou, že si na sobáš oblieče tamojší chorvátsky odev. Novšie výskumy etnografov a folkloristov ukázali, že určité znaky chorvátskej špecifickosti pretrvali aj na niektorých prejavoch tradičnej materiálnej a duchovnej kultúry až do našej prítomnosti (hlavne v obyčajovej a piesňovej tradícii).

Kultúra a osobnosti

V sociálnom zložení chorvátskeho etnika na Slovensku boli zastúpené aj vrstvy mešťanov, ale i príslušníci šľachty a zemianstva. Z radov

vysoké šľachty k najznámejším patril Ján Kružič z Lupoglavu, ktorý sa vyznamenal ako kapitán mesta Krupina, hradu Čabrad i celej preddunajskej protitureckej obrany. Marek Horvat Stančič z Gradeca za hrdinskú obranu

nu pevnosti Sihof dostal od panovníka majetky na Spiši. Jeho syn Gregor zriadil roku 1594 v Strážkach gymnázium pre deti spišských šľachticov, ako aj knižnicu, ktorá patrila k najlepším v Uhorsku. Rod Jakušičovcov z Orbovy založil roku 1641 v Pruskom františkánsky kláštor, jedno z najvýznamnejších stredísk hudobného života na Slovensku v 17. a 18. storočí. Do dejín slovenského a európskeho hudobného života sa zapísala aj Babeta Keglevičová, dcéra grófa Karla Kegleviča z Buzinu, ktorá bola žiačkou Ludwiga van Beethovena (1796). Ich vzťah musel prerásť do výnimconej vrúcnosti, pretože maestro dedikoval svojej žiačke 4 svoje skladby. Z prostredia chorvátskej šľachty na Slovensku pochádzajú aj významní vzedlanci. Zaradili sa medzi nich napr. príslušníci dvoch zemianskych rodín zo Šenkvice. Prvým bol Gabriel Kolinovič Šenkwický (1698 – 1770), významný historik a priateľ Mateja Bela, s ktorým spolupracoval pri tvorbe jeho *Notitiae*. Druhým bol Martin Juraj Kovačič Šenkwický (1743 – 1821), osnoveľ archívnicktu v Uhorsku a vydavateľ diela svojho rodáka Kolinoviča.

Hoci sa v súčasnosti po chorvátsky rozpráva už iba v Jarovciach, Čunove, Devínskej Novej Vsi a Chorvátskom Grobe, Chorváti zostávajú živou zložkou etnickej štruktúry a súčasťou politického systému Slovenska. Organizačne sa združujú v Kultúrnom zväze Chorvátov.

Bulhari

Na Slovensku patria Bulhari k najmladšej vrstve imigrantov z južnoslovenských krajín, ktorá časovo spadá do obdobia od konca 19. do druhej polovice 20. storočia. V staršej vlnе prichádzali Bulhari k nám najmä za živobytím, najčastejšie ako pestovatelia zeleniny. Od polovice 20. storočia zasa najmä ako študenti na vysoké a stredné školy. Po doštudovaní sa mnohí z nich rozhodli zakotviť na Slovensku natrvalo. Ako inžinieri, ekonómovia, architekti, lekári, hudobníci, herci atď. posilnili rady slovenskej inteligencie. Medzi významné osobnosti bulharského pôvodu sa zaradili napríklad futbalista a lekár Božin Laskov, architekt Ľubomír Kušev, primátor Košíc Peter Mutafov, herečka Božidara Turzonovová, miss Československa 89 Ivana Christová, filologička Mária Košková a ďalší.

Vyhľadávaní zeleninári

Z kultúrno-historického hľadiska najvýzra�nejšiu stopu zanechali po sebe bulharskí zeleninári, ktorí sa stali významným fenoménom v celeurópskom meradle. Pestovať zeleninu sa naučili v gréckych a tureckých záhradách v okolí Carihradu (Istanbul). Bolo to ešte v ča-

se nadvlády Osmanskej ríše na Balkáne, kde k poddanským naturálnym dávkam patrili aj zeleninové produkty. Už v 17. storočí na bre-hoch Marice, Tundzie, Adry a ďalších niek za-ložili množstvo záhrad zavlažovaných koleso-vými čerpadlami. Pestovali na nich aj plodiny dovezené z Ameriky (paprika, paradajky, baklažány) a neskôr sa zaslúžili o ich rozšíre-nie v ďalších európskych krajinách.

Migrácia bulharských zeleninárov za hranice sa datuje od prelomu 18. a 19. storočia. Überala sa viacerými smermi. Jeden z nich zahrnoval habsburskú monarchiu a ďalšie krajiny strednej, západnej a východnej Európy. Na Slovensko začali bulharskí zeleninári prichádzať sklonku 19. storočia. V nasledujúcom polstoročí registrovali úrady ich záhrady v 64 lokalitách. Z toho bolo 37 mestských a 27 dedinských, roztrúsených po celom Slovensku. V medzivojnovom období (1935) sa celkový počet záhrad obrábaných na Slovensku Bulharmi odhadoval na 320. Najpočetnejším strediskom bulharských zeleninárov boli v tom čase Košice, kde každočne obrábali viac ako 60 záhrad. V Bratislave ich bolo 26 a pracovalo v nich 295 bulharských zeleninárov. K významnejším strediskám patrili aj Nitra a Michalovce (po 14 bulharských záhrad), Trnava (13), Prešov (12), Banská Bystrica (10), Rimavská Sobota a Levice (po 9). Lučenec 8 atď.

Premeny organizácie práce

S bulharským zeleninárstvom sú späťe určité organizačné formy, ktoré naznamenali niekoľko vývinových podob. V počiatocnej etape bolo charakteristické, že všetky činnosti vrátane prenájmu záhrady sa organizovali iba na jednu sezónu (marec – október). Skupina sezónnych zeleninárov sa nazývala *tajfa* alebo *ortaja*. Každý jej člen mal rovnaké práva a povinnosti, teda aj rovnaký podiel na finančných nákladoch a ziskoch. Členovia takého združenia si jedného spomedzi seba vyvolili za vedúceho. Nazýval sa *tajfádzija* alebo *gavatar*. Po ukončení sezóny sa združenie rozpustilo a každoročne sa utváralo nanovo. Od druhej polovice 19. storočia sa v zeleninárskych združeniac začalo differencovať postavenie vedúceho od postavenia ostatných členov. Vedúci – u nás nazývaný *gazda* – organizoval združenie na jednu sezónu, nazývané *kompanija*. Členovia združenia sa nazývali *ortaci* a pracovali za dohodnutý podiel na zisku. Jeden z nich – *predavač* – zabezpečoval predaj zeleniny na trhu. Ak sa pri zavlažovaní používalo kolesové čerpadlo – *dolap*, poháňané dobytkom, túto prácu vykonával *dolapčíja*. Aj na činnosti spojené so zavlažovaním bývala vyčlenená na to zacvičená osoba – *polivač*. Ostatní robotníci sa podielali na obrábaní záhrady podľa zadelenia a príkazov gazu. Charakteristickou črtou takto organizova-

ného zeleninárstva bolo spoločné bývanie a stravovanie spoločníkov. Po skončení sezóny členovia združenia väčšinou odchádzali za svojimi rodinami do Bulharska. V záverečnej etape sa organizácia bulharských zeleninárov najčastejšie praktizovala na podnikateľskom princípe. Ten, kto disponoval potrebným kapitálom, si kúpil záhradu, v ktorej zamestnával za dennú mzdu robotníkov. Celý zisk z takého podnikania zostával majiteľovi. Okrem naznačených kolektívnych foriem organizácie činnosti spájali sa s bulharskými zeleninármami aj niektoré ďalšie zvláštnosti, ktorými poznačili prostredie, kde sa usadili a aj dlhodobejšie pôsobili. Zmienku si zaslúží najmä kolesové čerpadlo vody, u nás nazývané *bulharské koleso*, ako aj špeciálna široká motyka používaná pri regulácii prítoku vody v zavlažovacom systéme, nazývaná *bulharská motyka*. Na mnohých miestach sa do pamäti zafixoval frazeologizmus *drie ako Bulhar* alebo označovanie zeleninárov etnonymickým názvom *Bulhar*. V súčasnosti reprezentuje túto národnosť Kultúrny zväz Bulharov na Slovensku.

Srbi

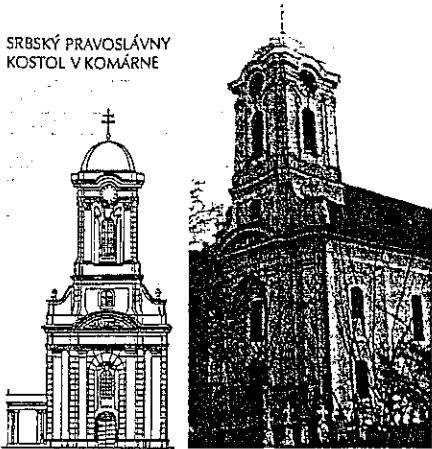
Pričinou stahovania srbského obyvateľstva do priestoru na strednom Dunaji bola osmanská expanzia na Balkáne. Keď Turci dobyli Smedereovo (1459), hlavné mesto Srbského kniežatstva, začala sa srbská šľachta aj s časťou svojich poddaných utiekať pod ochranu uhorských panovníkov. Po bitke pri Moháči (1526) patrili k nim i rodiny Petra Ovčariča a Pavla Baktiča, ktorí za vojenské zásluhy získali majetky aj na Slovensku. Najroziahlejšie patrili Bakičovcom, ktorí sa udomácnili na hrade Ostrý Kameň, v Holíči a Šaštíne.

Dôležitosť Komárna

Druhú vlnu srbských pristáhovacov po možáckej katastrofe reprezentujú príslušníci riečneho vojenského lodstva, tzv. nasadisti. Nazývali ich aj čajkári, podľa tvaru, pohyblosťi a názvu ich lodí, ktoré mali v prednej časti upevnené delo a poháňané boli 18 veslami. Úlohou čajkárov bolo brániť vodnú cestu po Dunaji a zabezpečovať prepravu vojska a nákladov. V 16. – 17. storočí hlavnými strediskami čajkárskej flotily boli Komárno a Šala nad Váhom. Po vytačení Turkov z Rakúsko-Uhorska začiatkom 18. storočia vojenský význam srbských čajkárov upadol.

Tretí a najmohutnejší prúd srbských pristáhovacov súvisel s tzv. veľkou kolonizačiou, keď sa v priebehu roka 1690 usadilo v Uhorsku viac ako 37-tisíc srbských rodín. Značná časť z nich – vrátane patriarchu srbskej pravoslávnej cirkvi Arsenija Čarnejeviča – sa usídlila v Komárne, taktiež v Šali, Bratislavе, Trnave, Holíči, Šaštíne a na Žitnom ostrove. Vo väčšine miest doplnili už skôr sformované srbské komunity. Niekde sa zoskupili do

SRBSKÝ PRAVOSLÁVNÝ KOSTOL V KOMÁRNE

kompaktnejších sídelných útvarov, ktoré boli podľa nich aj pomenované. V Komárne to bola Rácka ulica, v Bratislave zasa Rácke mesto pod hradným vrchom. Takyto etnonym pre Srbov sa zachoval aj v priezviskách Ráci a Rácz, roztrúsených po celom Slovensku. Najvýznamnejším strediskom Srbov na Slovensku bolo Komárno. Tunajší Srbi predstavovali hlavnú časť rakúsko-uhorského čajkárskeho vojska. V 17. – 18. storočí bolo v Komárne zaregistrovaných okolo 150 srbských priezvisk a asi 300 srbských rodín. V tom období sa posilnil nielen ich vojenský, ale aj cirkevný a hospodársky význam. Po príchode patriarchu Čarnejeviča sa Komárno stalo sídlom pravoslávnej cirkvi pre všetkých Srbov v Uhorsku sídliacich mimo tzv. tureckého záboru. To si vyžiadalo aj stavbu nového kostola (1754). Prevažná časť komárňanských Srbov sa venovala remeslám a obchodu. Ich obchodné spoločnosti aj remeselnici sa organizovali na etnickom princípe. Napr. cech paplonárov (1675) a cech krajčorov (1732) združovali iba výrobcov srbského pôvodu. Z výrobných činností si zaslúhujú osobitnú zmienku srbskí stavatelia opevnení, mostov, pontónov a lodí, na ktorých tradície nadviazal aj súčasný lodiarsky priemysel v Komárne. Srbskí obchodníci v Komárne sa zameriavalia na výmenu tovaru medzi habsburskou monarchiou a balkánskymi krajinami. Ich hlavným vývozným artiklom bolo drevo a obilie.

Početná srbská komunita v Komárne zohrala počas jej 300-ročného účinkovania významnú úlohu nielen vo vojenstve a hospodárstve, ale

aj v spoločenskom, kultúrnom a duchovnom živote tohto mesta a jeho okolia. Zachovali sa o tom rôzne písomné, architektonické a výtvarné pamiatky, ktoré sú späť predovšetkým s pôsobením tunajšej srbskej pravoslávnej cirkvi.

Čo ostalo po Srboch

Patria medzi ne cirkevné matriky z rokov 1740 – 1778, ako aj v pravoslávnej liturgii používané bohoslužobné knihy s dekoratívnymi tepanými kovovými väzbami. Z obdobia 1725 – 1823 sa zachovalo 33 kamenných náhrobkov so srbskými, s gréckymi a so srbsko-maďarskými textami. Z balkánskych zlatníckych a kovopeckých dielni pochádza neskorogotický kalich, kadidelnica a olejové lampy s filigránovým a granulovým dekorom. K chrámovému pokladu patria aj nádoby na vodu, obradové misy a svadobné korunky, ako aj cirkevné zástavy z roku 1764. Zo sakrálnych pamätkov sa považuje za najvýznamnejšiu spomínaný kostol z roku 1754, ikonostas z roku 1770 a početné ikony zo 16. – 18. storočia. Časť z nich pochádza z balkánskych kláštorných dielni, časť vytvorili umelci, ktorí prišli do Komárna s patriarchom Čarnejevičom, a najmladšie boli vytvorené na prelome 18. a 19. storočia už pod vplyvom západného umenia domácimi majstrami.

So srbským etníkom na Slovensku sú späť aj niektoré kultúrne prejavy svetského charakteru. Zmienku si zasluhuje už spomínaný cech paplonárov v Komárne, ktorý bol jediným na Slovensku. Specializoval sa na výrobu odevov pre tamojších Srbov, ktorí sa vyučovali aj do ďalších oblastí Uhorska so srbským osídlením. S príslušnou šľachtickou rodou Bakičovcov sú späť dve pozoruhodné udalosti. Jednou je socha šaštínskej Panny Márie, patrónky Slovenska, ktorú dala vyhotoviť roku 1564 Angelína Bakičová, dcéra vojvodu Pavla Bakiča. Druhou je dramaticky zaužlený lúbosťný príbeh Petra Bakiča a Zuzany Forgáčovej-Révaiovej zo 17. storočia, ktorý bol zobrazený nielen v historických povestach, ale aj v románe Jána Čajaka *V zajatí na Holíčskom hrade*. Kapitola života Srbov na Slovensku sa uzavrela v priebehu 19. storočia, keď splynuli s väčšinovým maďarským, v menšej miere so slovenským obyvateľstvom.

Jan Potík

STAHOVANIE SRBOV V ROKU 1690.
OLEJOMALBA P. JOVANOVIČA Z ROKU 1896.

CHORVÁTIA NA SLOVENSKO

Príčiny a podmienky stáhovania Srbov a Chorvátov.

Vystáhovávanie chorvátskeho obyvateľstva bolo podmienené osmanskou expanziou na Balkáne. Turecký postup proti južným Slovanom zabezpečil tomuto štátu, že prevzal po Byzancii úlohu vedúcej sily na Balkáne. Rozdiel medzi srbskou a chorvátskou kolonizáciou je len v jej charaktere. V 15. a začiatkom 16. storočia odchádza srbská a chorvátska šľachta do exilu. Srbská šľachta je so svojimi vojensky cvičenými družinami a poddanými vitanou pre Uhorské a Rakúske vojsko, ktoré v 15. storočí bojuje o rozšírenie územia. Charakter tejto kolonizácie je teda prevažne vojenský. Narozenie od toho, je charakter kolonizácie chorvátov v absolútnej prevahе roľnícky. Takmer všetky kolonizované oblasti, či už v Rakúsku, na Morave, v Maďarsku alebo na Slovensku sa koncom 15. storočia vyznačovali výraznou vylúdenosťou. Základnou príčinou bol turecký tlak z juhu, mor, hlad, kríza feudálneho systému a vojna. Príčinou prijatia Chorvátov v strednej Európe je teda akútny nedostatok pracovnej sily.

Začiatky príchodu Chorvátov na Slovensko siaha jú do prvých desaťročí 16. storočia. Hneď po bitke pri Moháči roku 1526 sa začína drobná, chorvátska šľachta rozptylovať po celom Slovensku, vrátane severných žúp a sprostredkováva príchod roľníkov z Chorvátska najmä na západné Slovensko. Do roku 1526 môžeme vyčleniť 3 väčšie časové vlny, v ktorých sa Chorváti usadzujú na našom území :

1. 40-te roky 16. storočia - posilnenie staršieho chorv. osídlenia, kulminuje v 1548
2. 50-te roky 16. storočia - kulminuje v 1553
3. 60-te a 70-te roky 16. storočia

Čzomno možno chorv. emigráciu na Slovensku rozdeliť na 3 základné oblasti, odlišujúce sa vzájomne aj nárečovo :

1. Oblast' Záhoria až po Skalicu
2. Oblast' Pridunajská - okolie Bratislavы a územie na juh a juhovýchod od nej
aj Čuňovo a Jarovce, ktoré patrili k Nošomyskej župe
3. Oblast' pod Malými Karpatami, takmer po Piešťany.

inférny materiál

1/ Z Á H O R Č E

ZÁHORSKÁ BYSTRICA - od 40. rokov patrí k stupavskému panstvu, je jednou z prvých osád, ktoré na Slovensku Chorváti kolonizovali. Podľa prameňov tu boli už r. 1529. No je to hypotetické. Vizitátor r. 1634 hovorí zase, že :"...utekali z Chorvátska pred vraždami a tyraniou Turkov z rozličných častí a pred 100 rokmi sa tu usadili...". No jednoznačné je, že chorvátsky element, ktorý sa tu postupne usadzuje od r. 1529 až do r. 1552, v osade pevne zakotvil a fixoval sa na dlhý čas. V roku 1561 kanonický vizitátor zapisal, že obyvateľstvo Záhorskej Bytrice je chorvátske a má vlastného kníaza, ktorý slúži omšu v chorvátskom jazyku. I vďaka tomu si kolonisti v Záhorskej Bytrici veľmi dlho udržali svoje národnostné povedomie a jazyk.

K Štachticom, ktorí zaľudňovali svoje majetky na území Slovenska, patril aj vojnový zbohatlík Gašpar Seredy, ktorý dostal za svoje služby od Ferdinanda I. r. 1542 pezinské a svätojurské panstvo aj s panstvom Plaveckého a pajštúnskeho hradu. Začal zaľudňovať Sološnicu, Jakubovo, Rohožník, Plavecký Mikuláš, Pernek, Plavecký Peter - najmä územie Plaveckého hradu, svätojurské a pajštúnske panstvo. Oslobodenie od cenu a všetkých robôt, ktoré im Seredy na určitý čas poskytuje, ako aj pridelovanie pôdy je na úkor domáceho obyvateľstva. Určuje to charakter vzťahu domáceho obyvateľstva k prišlým Chorvátom, v ktorých vidí príčinu zhoršenia svojho života. No čoskoro nové etnikum stráca svoje privilegiá a pomiešané s domácom etnikom je rovnako vykoristované.

M Á S T - dnes súčasť Stupavy založili Chorváti na začiatku 16. stor. Roku 1541 je osada spustošená a potom znova obsadená kolonistami.

B O R I N K A - založená Chorvátmi r. 1548 (Pajštún). Roku 1592 je zmiešané obyvateľstvo oslobodené od pracovných povinností okrem prác v pánovej záhrade a vozenia palivového dreva do hradu.

V Y S O K Á PRI MORAVE - roku 1548 tu usadił Seredy 13 chorvátskych rodín. Nastávajú konflikty s domácom obyvateľstvom (výbojnosť Chorvátov). Je možné, že Chorváti prišli do Vysokej pri Morave druhotne z územia Burgenlandu alebo z rakúsko-moravského pomedzia.

S T U P A V A - už od začiatku 30. rokov 16. storočia husto osídlená. Obyvateľstvo je tu zmiešané slovensko-chorvátsko-nemecké. Taktiež

trpí pod Seredyho vládou. Ďalší príchod Chorvátov do Stupavy sa predpokladá aj r. 1553 už len preto, že jej pánom sa stáva Eck zo Salmy o ktorom je známe, že usadzoval na svoje majetky južných Slovanov z Chorvátska, Slavónie a Bosny.

Z O H O R Ĺ - priame správy o Chorvátoch v Zohore máme až r. 1548. Seredy tu usadiл 38 Chorvátov. Chorváti tu nevytvorili väčšinu, a pokial' sa tu udržali, splynuli s okolím. Taktiež i tu trpia pod Seredyho vládou. Postavenie poddaných je vraj také biedne, že dojíma aj Turkov.

L O Z O R N O - písomné správy o jeho kolonizovaní sú ešte skromnejšie, stručný materiál pochádza z roku 1548, v dodatku k úradným spisom. Súpis z roku 1720 už uvádza v osade značné množstvo mien južnoslovanského typu s koncovkou -ič.

G A J A R Y - prvé zmienky z roku 1548. V roku 1561 tu slúži omše farár Laurentius Horwath, ktorý sem chodí z Kiripolca.

L Á B - jediným dokladom o existencii Chorvátov v tejto osade sú spisané stážnosti poddaných z roku 1548.

VEĽKÉ LEVÁRE - Koncom 16. a v 17. storočí sa rozptylili Chorváti viac-menej už v poslovenčení alebo pomádarčení aj sem. Popri Chorvátoch sem prišli vo väčšom počte aj Srbi. Roku 1561 tu žije Sigfridus Kollonics, ktorý bol vypovedaný z Chorvátska, pretože prestúpil na protestantskú vieru. Osadu získal donáciou po smrti baróna Lambacha a priviedol sem roku 1595 nekatolíckych knúzov.

S E K U L E - pravdepodobne rozptylením sa dostali Chorváti aj do tejto osady, kde ich v rokoch 1735/36 nachádzala M. Bell. Okrem nich tu zaznamenal aj Srbov - zemanov, ktorí už rozprávajú po slovensky.

D E V Í N - problém nedostatku pracovných síl museli riešiť v 16. storočí aj Báthoryovci na svojom panstve Devín. V roku 1541 - mestečko spustošené = príchod prvých chorvátskych kolonistov. Roku 1548 pustošili Devín zase Španielmi, no po 50. rokoch počet obyvateľstva stúpa. Roku 1562 Andrej Báthory usadiл v osade, Turkami a Španielmi spustošenej, chorvátskych roľníkov a pridelil im cirkevnú ornú pôdu, z ktorej neboli povinní dávať cirkvi nič. Hoci v Devíne sa nachádzala početná vrstva remeselníkov nemeckého pôvodu, Chorváti si tu ešte v 17. storočí udržiaval svoj jazyk, a to vďaka chorvátskym kázňam a chorvátskym knúzom.

DEVÍNSKA NOVÁ VES - Potreba kolonizácie tu vznikla nro 1541, a keď bola spustošená. Roku 1557 sa tu už nachádza množstvo Chorvátov - najmä Želiarov. Spolu s rolníkmi postupne osídliili celú osadu, až napokon ich etnická prevaha dala pečať aj jej názvu. V roku 1580 si postavili vlastný kostol a mali i vlastných knazov, ktorých pôsobenie, ako aj prevaha chorvátskeho obyvateľstva v 16. a 17. storočí prispeli k zachovaniu etnicity a jazyka až do 20. storočia.

DÚBRAVKA - založili ju Chorváti v 70. rokoch 16. storočia. Nachádzajú sa tu dva kostolíky. Novší postavili Chorváti a je zasvätený Damiánovi a Kozmovi. Starší je však historikmi datovaný do 14. storočia. Preto sa dá predpokladať, že Chorváti osadu nezaložili. Ide tu skôr o znovuzaloženie po spustošení pravdepodobne tatárskymi vpádmi. Dúbravka sa postupne stala akousi mekkou, kde sa Chorváti schádzali. Nadľho sa tu udržala aj ich etnická prevaha. Onomastický výskum tu prišiel k najrozšíaleším výsledkom.

V druhej polovici 16. storočia sa ďalej Chorváti usadili aj v Mariánke, Cíferi, Vrádišti ...

SENICA : doklad o existencii Slovákov a Chorvátov zo začiatku 17. storočia. Okrem rolníkov aj šľachtický rod Rácz alias Wratlowicz.

SKALICA : usadilo sa tu len zopár Chorvátov, vo väčšom množstve kolonizovali územie Mokrého hája - neskôr nazývaného Charwaty.

V 60. rokoch sa kráľovské mesto vyplatilo zo záväzkov voči kráľovskej pokladnici (vďaka vinohradníctvu). Predstavenstvo mesta začalo rozširovanie mestských majetkov = prijalo niekoľko bohatých zemanov i mešťanov, utiekajúcich pred Turkami. Taktiež založilo novú poddanskú osadu, čo znamenalo hospodárske, finančné a spoločenské posilnenie mesta. 25.8.1569 vydáva mesto zakladaciu listinu pre utečencov (jedna z mála zachovaných zakladacích listín a zmlúv s Chorvátmi).

Kolonisti dostali 12-ročnú kolonizačnú slobodu pre roboty, platby i ostatné povinnosti. Mokrhájski Chorváti prišli z vinohradníckych oblastí s určitými vinohradníckymi skúsenosťami. Svedectvom o tom je skutočnosť, že medzi staršími názvami vínnych hybridov sa pri termíne Šenkvičák (Šenkovec = osada medzi riekami Sávou a Satlou), Gazdašák, objavuje aj Dalmatin a Klenica.

Od začiatku 17. storočia začínajú do Skalice a okolitých osád prichádzať noví kolonisti z Moravy, ktorých tu usadzujú Pálffyovci, vlastniaci v Skalici majetky. Premiešanie Chorvátov s Maďarmi a Slovákmi prispelo k ich asimilácii. Už v roku 1618 vystavil úrad Mokrého Hája listinu, písanú miestnym nárečím - nezostali tu ani zvyšky chorvátskej reči, ba ani nijaké stopy po ľudových zvykoch.

2/ P R I D U N A J S K Á . O B L A S Ť

B R A T I S L A V A , sa stretáva s chorvátskymi utečencami veľmi skoro. Stahovanie najmä chorvátskych šľachticov do Bratislavu podporila skutočnosť, že sa tu usadil sám chorvátsky bán František Révay, ako aj možnosť kúpiť tu majetky židov, ktorí sa po Moháči z Bratislavu vo väčšine odstáhovali. Chorváti tvorili ponajviac remeselnický element mesta (holiči, klobúčníci, zlatníci, kotlári, obuvníci, krajdíci, kováči). K majetnejším patria strážcovia viníc. Chorváti sa veľmi rýchlo asimilujú a prispôsobujú. Dokonca už roku 1562 chorvátsky knaz Bartolomej Sobolič káže v Bratislave po slovensky. Niektorí sa aj maďarizujú a germanizujú. No aj tak ešte začiatkom 18. storočia nachádzame v Bratislave chorvátske mená v pôvodnom znení.

Už od roku 1506 kolonizuje mesto Chorváti a svoje majetky na vidieku, najmä VAJNORY a LAMAC. No väčší počet sem prichádza až v II. polovine 16. storočia. Prvý písomný doklad o existencii Lamača ako chorvátskej osady je zápis mesta Bratislavu z roku 1547. Stretávame sa tu s názvom Krabatendorf = Chorvátska Ves, čo značí o tom, že Chorváti tu museli byť pevne usídlení už pred rokom 1547. Chorváti sa tu živia najmä vinohradníctvom.

V A J N O R Y : príliv obyvateľstva nastáva v 50. rokoch 16. storočia. Nepočetní Chorváti sa tu asimilovali posilniac slovenský živel. V 13. storočí je tu obyvateľstvo rozprávajúce iba po slovensky a v 20. storočí pripomína Chorvátorov vo Vajnoroch iba niekoľko chorvátskych rodových mien.

R A Č A : Chorváti tu tvorili menšinu medzi Nemcami a Slovákm (v 16. storočí patrila spoločnice Báthorymu a Parkašovi). No i tí sa veľmi rýchlo asimilovali.

Aj kláštor v Budíne vyravnáva úbytok pracovných súl usadzovaním Chorvátskych uprchlíkov na svojich majetkoch na Slovensku : Malý Biel, Veľký Biel, Pethen, Boldog.

Ž I T N Ý   O S T R O V

Chorvátsky kolonisti sem prenikali najmä zo susednej Mošonskej a Rábskej župy. Dlho sa však v prevažne maďarskom prostredí neudržali, buď odišli, alebo sa rýchlo pomádarčili. Sú to osady : Vrakúňa, Šamorín, Bodíky, Kostolná Gala, Veľká Paka, Dunajská Streda, Hrubý Šúr, Veľké Úľany, Pósa.

K územiu Slovenska dnes patria tri osady z bývalej Mošonskej župy, ktoré kolonizovali v 16. storočí Chorváti : Čunovo, Jarovce a Rusovce.

Č U Ě N O V O - má ešte r. 1902 prevažne chorvátske obyvateľstvo.

Roku 1569 tu žijú z väčšej časti katolícky Chorváti spolu s Nemcami, ktorí sú luteráni. Nemci si žiadajú knáz, čo by vedel aj po nemecky, lebo chorvátsky knaz nemá dobrú povest' a rád si vypije. V roku 1663 vizitátor označuje obyvateľov za zbožných, ale zanedbaných pre lenivost' knáz.

J A R O V C E - r. 1522 je tu obyvateľstvo vo väčšine chorvátske už udomácnené. Ešte r. 1902 je osada prevažne chorvátska a tento chorvátsky charakter si udržuje i ďalej. V poslednom období výskumu onomastickej komisie v Jarovciach priňiesol dôkazy o bohatom výskytte chorvátskych chotármých názvov.

R U S O V C E - Koncom 16. storočia sa tu začína usadzovať chorvátske obyvateľstvo medzi oppidanmi, ktorí majú v osade majetok (zamani nechcú platiť, učiteľ je bez vzdelania a nemá kde bývať a vyučovať, knaz si zanedbáva svoje povinnosti).

3/ ČZEMIE POD M A L Ĺ Y M I K A R P A T N I

SVATOJURSKÉ A PEZINSKÉ PANSTVO - aj majitelia týchto panstiev kolonizujú po celé 16. storočie vylúdnene osady. Poskytujú im 12-ročnú úľavu od cenzu. Lokátorom bol Gašpar Seredy a Eckius zo Salmy, po nich Ján Krušič-manžel Kataríny Pálffyovej a jej druhý muž Štefan Illeshaazy.

K osadám, ktoré Chorváti úplne obsadili, patria Veľké, a Malé Šenkvice, Chorvátsky a Slovenský Grob.

VEĽKÉ ŠENKVICE - príchod Chorvátov v r. 1552 - 1575. Prichádzali z Kostajnice a jej okolia - územia, ktoré v rokoch 1552 - 53 stalo v bezprostrednom nebezpečenstve neustálych útokov Turkov. Šenkwický Chorváti založili vinohrady a vinohradníctvo sa stalo ich hlavným zamestnaním. Obyvateľstvo je pomerne zámožné. Okrem roľníkov sa tu usadili aj niektorí chorvátsky zemani. Chorvátske národné povedomie a jazyk sa tu udržali pomerne dlho a ešte v 18. storočí sú v čele osady Chorváti.

Malé ŠENKVICE - založili Chorváti r. 1594. Sú oslobodení od daní a prác na 12 rokov. Môžeme predpokladať, že sem prišli Chorváti priamo zo Siseku. Lokátor bol Štefan Illesházy. Vo väčšine to boli želiari, no začína sa tu tiež rozvíjať vinohradníctvo.

A I S G R W A B (neskôr Chorvátsky a Slovenský Grob) : vypálený Španielmi roku 1548 = zaludnenie chorvátskym a slovenským obyvateľstvom - onedlho rozdelenie na dve osady (chorvátsku a slovenskú).

CHORVÁTSKY GROB - obyvateľstvo oslobodené od cenzu.

SLOVENSKÝ GROB - obyvatelia sú zdanení pracovnými a peňažnými povinnosťami.

Po uplynutí slobody chorvátskeho obyvateľstva = rovnaké povinnosti a práce = čulejšie styky = zmiešanie slovenského a chorvátskeho obyvateľstva.

Chorváti v Slovenskom Grobe pomiešaní s väčšincou Slovákov, čiastočne Nemcov, neudržali si tak dlho svoje národnostné povedomie, ako ich krajania v susednej obci.

B L A T N É - od r. 1617 tu nájdeme Chorvátov iba medzi želiarmi. V 18. storočí v ľudovom jazyku niet už stopy po Chorvátoch. Zachovali sa len niektoré chorvátske rodové mená.

C A J L A - nedostatok prameňov. Začiatkom 17. storočia je sám richtár Chorvát. Obyvatelia žijú z početných viníc.

M A Y S L E N I C E - Kanonická vizitácia z roku 1634 tu uvádzajú chorvátske, slovenské a nemecké obyvateľstvo. Chorvátori sem vraj priviedol gróf Juraj z Jura a Pezinku. Chorvátori tu nájdeme ešte v 18. storočí.

V I N I Č N É - kolonizácia začala v 40. rokoch 16. storočia. Prevládalo vinohradníctvo.

J U R Č A P E N Z I N Z O K : v samotnom Jure a Pezinku sa stretávame s Chorvátmi menej, sú tu najmä šlachtici, zámožní mešťania, remeselníci a sluhovia.

ČERVENOKAMENSKÉ PANSTVO - začiatkom 16. storočia ho drží Peter, gróf z Jura, Pezinka, ktorý ho roku 1511 dáva do zálohy Hedvige, vdove po Štefanovi Zápol'skom. Po vymretí rodu (1522) daruje ho kráľovná Mária Alexandrovi a Jánovi Thurzovi. Tí prenajali v roku 1528 Červený kameň Ladislavovi Moremu a roku 1535 získali ho Fuggerovci. V roku 1583 prevzal panstvo Mikuláš Pálffy.

Prichádzajú sem utečenci ojedinele až po Moháči za Thurzovcov a neskôr ich prijímajú i Fuggerovci. Kolonistom poskytujú slobody zväčša do 6 rokov a finančnú pomoc.

Podľa urbára červenokamenského panstva sú tu roku 1543 už Chorváti vo väčšom počte.

K O Š O L N Á - kolonizátori sem prichádzajú okolo roku 1547. Veľmi rýchlo splynuli so svojim okolím.

J A B L O N E C - najvyššiu osídlenosť dosahuje v 1. polovici 16. storočia, v rokoch 1543 až 1544. Neskôr je výskyt pomerne ojedinelý.

Z V O N Č Į N - väčší prud Chorvátov sem prichádza roku 1547 a do roku 1550 získavajú dvojtretinovú väčšinu v osade.

S U C H Á N A D P A R N O U - Chorváti sem prišli okolo roku 1536. Urbár z roku 1543 konštatuje, že obec je spolovice slovenská a spolovice chorvátska. Chorváti majú svojho farára. Hlavné zamestnanie je tu vinohradníctvo. Neskôr však Chorváti celkom splynuli z prostredím.

Š E L P I C E - vypálené Turkami v roku 1539. Väčšie množstvo Chorvátov sem prišlo až roku 1552. Rýchlo sa poslovenčili.

B U D M E R I C E - Chorváti sa v nepatrnom množstve usadili aj tu.

D L H Á - Chorváti prichádzajú r. 1540. Dostávajú 8-ročnú slobodu. Mnohí tu nevydržali, a odchádzajú ešte pred vypršaním slobody.

D U B O V Á - V rokoch 1532-36 je úplne vylúdnena. Chorváti sem prichádzajú v roku 1540, s kolonizačnou slobodou na 8 rokov. Panstvo charakterizuje Chorvátov ako zlý a svoj-

volný ľud, ktorý sa rád stahuje, a ktorému nemožno dôverovať'.
V roku 1549 utekajú z nekvalitnej ornej pôdy a osada zaniká.
Až v roku 1590 obnovil osadu na pôvodnom mieste Mikuláš Pálffy.

V E L Š T U K - patrí k osadám, v ktorých sa usadilo najviac Chorvátov. Je tu však i veľká fluktuácia. V 17. storočí boli už všetci Chorváti poslovenčení.

N E M E Č Į N - Chorváti sem prichádzajú r. 1540 no už v roku 1543 odchádzajú a osada zaniká.

K A P L N Ā - dvakrát vypálená Španielmi, čo odrádzalo nových kolonistov. Chorváti sa tu objavujú iba sporadicky.

Č A S T Á - medzi nemeckými remeselníkmi v mestečku nemali Chorváti veľkú možnosť sa uplatniť'. Nájdeme ich tu sporadicky v prvej polovici 16. storočia, a to sekundárnu kolonizáciou spoza Dunaja.

D O Ľ A N Y - obec zasiahla kolonizačná vlna v 50. rokoch.

B O H D A N O V C E - V roku 1550 si kupuje štvrtinu usadlosti Peter Corwal.

Chorvátsky osadnícky problém na Červenom Kameni má odlišný vývoj ako na okolitých panstvách. Vyplýva to zo skutočnosti, že poddaní sú tu usadení na emfytentickom práve. Môžu teda usadlosť predávať'. Týmto je vysvetliteľný aj voľnejší pohyb chorvátskych obyvateľov v rámci panstva. A je to i príčinou, prečo sa skupiny, ktoré sem hromadne prišli, ani v jednom prípade neudržali kompaktne a nevytvorili chorvátsku osadu typu Chorvátsky Grob, alebo Devinska Nová Ves.

PANSTVO DOBRÁ VODA, SMOLENICE a oblasť TRNAVY.

Juhoslovanskí kolonisti sem prichádzajú vo väčšom množstve koncom 40. a 50. rokov 16. storočia. Kolonizujú približne územie vtedajšieho panstva Dobrá Voda, s osadami Dobrá Voda, Chtelnica, Lopašov, Hrnčiarovce, Kátlovce, Paderovce, Radošovce, Naháč, Smolenice, Lošovec, Horné Orešany, Igram, Ružindol, Smolenická Nová Ves. Veľmi skoro po Moháči nájdeme na panstve Dobrá Voda dvochných chorvátskych zemanov vo funkcií hradných úradníkov.

P A D E R O V C E - jedna z prvých osád. roku 1569 tvoria Chorváti väčšinu. V menšom množstve sa tu udržali aj v 17. stor.

R A D O Š O V C E - po prvej chorvátskej kolonizácii bola obec v roku 1566 celkom vypálená, no už o 2 roky je opäť kolonizovaná.

N A H Á Č - kolonizovaný okolo roku 1554. Začiatkom 17. storočia má obec takmer absolútnu väčšinu chorvátskeho obyvateľstva a okolo roku 1634 je osada čisto chorvátska. Ešte v 18. storočí si Chorváti udržujú svoj jazyk, hoci už značne narušený.

C H T E L N I C A - Chorváti tu nedosahovali po prvej kolonizácii väčší počet, lebo kanonická vizitácia roku 1560 ich nezaznamenáva. Až od začiatku 17. storočia sú tu správy o chorvátskych drobných zemanoch aj poddaných.

DECITICE, LOPAŠOV, BOHUNICE : možno predpokladať, že Chorváti sem prišli v druhej polovine 16. storočia a sú tu ešte na začiatku 17. storočia.

LAVČÍR, KATLOVEC, JASLOVCE, ŠÍPHOVÁ : rozptylene, ato najmä v 17. storočí nájdeme Chorvátov i tu.

Na Smolenickom panstve v 40. a 50. rokoch 16. storočia usadil Chorvátov František Nyáry a v 70. rokoch Krištof Ungnád. Najviac ich prišlo do Horných Orešian a Igramu : udržujú sa tu ešte v 17. storočí.

S M O L E N I C E - v menšom počte.

mesto T R N A V A - podobne ako feudáli susedných panstiev, usadzuje na svojich majetkoch chorvátskych poddaných. V meste sa usadzujú remeselníci a zemani, na vidieku sú to najmä rolníci. Na trnavskom gymnáziu a univerzite študujú viacerí chorvátsky študenti. Trnava sa stala duchovným centrom slovenských Chorvátov a pritahovala študentov i z materskej chorvátskej krajiny. Mesto usadzuje Chorvátov v 70. rokoch 16. storočia aj v Ružindole : pôsobia tu i chorvátsky knázi, a to ešte v 17. storočí.

SMOLENICKÁ NOVÁ VES : ojedinele nájdeme Chorvátov i v dedine patriacej trnavským umiškam.

Ďalej sa Chorváti vyskytujú vo Veľkých a Malých Brestovanoch, a v Dolnej a Hornej Krupnej.

Začiatkom 17. storočia sa pôvodní Chorváti rozptylili i po hincoveckom panstve.

Počas celého 16. storočia na naše územie prichádzalo v troch hlavných kolonizáciách množstvo chorvátskych a srbských utečencov. podľa rozsahu a početnosti osídlenia to bolo 48 osád Bratislavskej a Nitrianskej župy, v ktorých sa Chorváti usadili. Chorvátske obyvateľstvo však netvorilo na Slovensku nijakú kompaktnejšiu etnickú oblasť, rýchlo sa asimilovalo. Chorváti usadení v mestách sa asimilovali k národnostnej väčšine (často maďarizácia, porakúštenie), na vidieku, kde prevládalo slovenské obyvateľstvo to bola zase slovakizácia, čo značne posilnilo slovenskú etnicitu (väčšina Chorvátov išla na vidiek). Chorvátsky ráz najdlšie pretrval v Chorvátskom Grobe, Devínskej Novej Vsi, Lamači, Dúbravke, Čunove, Jarovciach (Mošonská župa, pripojená až po roku 1945).

Po roku 1921 zanikol chorvátsky jazyk v Lamači a aj Dúbravke sa z väčšej časti poslovenčila. Iba v Devínskej Novej Vsi a v Chorvátskom Grobe si zachovali chorvátsky ráz ešte dodnes.

